

**Venček domačih
Predmeti,
Slovincem sveti**

uredil Jernej Mlekuž

VENČEK DOMAČIH

**PREDMETI,
SLOVENCEM SVETI**

uredil Jernej Mlekuž

Ljubljana 2015

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

39(497.4)

VENČEK domačih : Predmeti, Slovencem sveti / uredil Jernej Mlekuž ;
[avtorji Mojca Kovačič ... [et al.] ; ilustracije Slavica Mlekuž]. - 1. izd.,
1. natis. - Ljubljana : Založba ZRC SAZU, 2015

ISBN 978-961-254-771-4

1. Kovačič, Mojca, 14.12.1976- 2. Mlekuž, Jernej
278149376

VSEBINA

NOS IN DVE UŠESI NARODA Jernej Mlekuž	5
ZAMIŠLJENA KRANJSKA KLOBASA – V ČASU, PROSTORU, JEZIKU IN USTIH Jernej Mlekuž	25
V DEŽELI HARMONIKE – NACIONALIZACIJA HARMONIKE V SLOVENSKEM KONTEKSTU Mojca Kovačič	87
GOSPODAR VEDER – SITULA IN SLOVENC Dimitrij Mlekuž	117
GIBANICA – OBREDNA JED VIŠJEGA SLOJA STAROSLOVENCEV Damir Josipovič	153

NOS IN DVE UŠESI NARODA¹

Jernej Mlekuž

Zakaj ravno kranjska klobasa, vaška situla, harmonika in gibanica? Odgovor je preprost; ne potrebujemo velikih možganov ali ogromnega računalnika (kot v *Štoparskem vodniku po galaksiji*). Izbor oziroma nabor tukajšnjega venčka domačih je v veliki meri arbitraren, in če bi se našel osebek, voljan ugrizniti v potico, razstaviti kozolec, se okrepčati s cvičkom, bi bila knjiga debelejša še za eno, dve, tri svetinje. Toda ali bi lahko na *Venček domačih* natakneli tudi copate, ki nam jih *slovenska* navada ob prestopu hišnega praga natakne na noge? Hm, no, ja ... Pri natikanju copat na noge fascinira, sveti dejanje – natikanje, seveda jasno opredeljeno s predmetom – copati. Le z veliko mero domišljije bi rekli, da so copati Slovence² sveti. In ali bi lahko ta venček zakadili tudi z Akrapovičevim »auspuhom« in osvežili s cockto? No, gre vendarle za sorazmerno sodobne industrijske izdelke, ki ne igrajo enako pomembnih vlog na odru nacionalnega ponosa in zanosa. Kaj pa lipicanci, kranjska sivka, krška svinja, človeška ribica? Mimogrede, v drugi polovici 19. stoletja bi v to družčino mogoče sodili tudi krški raki. Vsaj tako nam govori besedilo o *femini luxuriosi*, »veliki gospe«:

-
- 1 Besedilo je rezultat projekta Zamišljena materialna kultura. O širjenju nacionalizma v družbi materialne kulture (J6–4234). Za komentarje uvodnega besedila se zahvaljujem Jožetu Vogrincu in Ingrid Slavec Gradišnik.
 - 2 Ko zapišem »Slovenci«, »štoparji« in »klobasojedci«, mislim tudi na »Slovenke«, »štoparke« in »klobasojedke«. To seveda velja tudi za druga samostalniška poimenovanja v vseh sklonih in številih ter za glagolske oblike, razen če ni drugače pojasnjeno.

Znanstvena izobraženost velike gospe ali dame, kakoršna se v Ljubljani rada kaže svetu, je kakor vodnjak ali studenec na plitvem: če le ped globoko zajameš s korcem, je voda kalna ali še blata boš zajel. Podlaga vsega, se ve da, je nemška, toraj zna slovenski le govoriti, pisati in brati slabo ali celo ne, nemščina njena je pa res klasična, namreč taka, da je na nemškem nikjer ne dobiš. Krški raki, bohinjski žganci, kranjske klobase in ljubljanska nemščina, kakoršno ženstvo govori, – so štiri reči, kakoršnih menda po vsem svetu nikjer ni, le da prvo troje slovi po svetu, zadnjega pa se naša dama še celo višega stanu ne sramuje (Alešovec 1879: 169–70).

A kot bomo videli, se tudi kranjska klobasa, vaška situla, harmonika in gibanica, te »velike gospe« slovenskega naroda,³ namakajo v kalni vodi, v kateri hitro, ko malo globlje zajamemo, še blato zajamemo. Ostanimo torej na plitvem in suhem, pustimo *differentio specifico* v tej kalni vodi, v katero bomo zabredli, ko opravimo z nosom in ušesi naroda, in poskušajmo na površini uzreti *genus proximum* – tako kot Jakob Alešovec se vprašajmo, kaj definira oziroma kaj imajo skupnega te slovenske *femine luxuriose*, seveda poleg tega, da bralce besedil, kot je pred vami, nemalokrat dotikajo z vsaj nekaj nelagodja. Nedvomno to, da nagovarjajo ali vsaj poskušajo nagovarjati narodna čustva, netijo narodni ponos in zanos. Lahko bi rekli, da sodijo v družčino posvečenih narodnih reči – *materialnih* reči, katerih takšna ali drugačna (upo)raba, uživanje greje nacionalna čustva, nas opominja na narodnost, čeprav, kot bomo videli, na zelo različne načine, z različnimi prijemi in z različno močjo, intenziteto. Z manj prijaznimi besedami Marxa – te velike gospe slovenskega naroda ležijo kakor mora na možganih živih Slovencev.

3 V slovenskem jeziku se izraz narod pogosto razlikuje od izraza nacija, in sicer se z zadnjim razume narod, ki je politično konstituiran, torej narod z lastno državo. Pri narodu je poudarjen predvsem etnični vidik, nacija pa je nekakšno dopolnilo v političnem smislu. Čeprav po mojem mnenju to razlikovanje nima posebne analitične vrednosti in pogosto prispeva le k nejasnosti, ga bom vsaj do neke mere skušal upoštevati.

So torej kranjska klobasa, vaška situla, harmonika in gibanica glavni junaki v tej igri, kuhinji narodnega ponosa in zanosa? No, recimo, da so med glavnimi junaki, v skupini najbolj prepoznavnih in bahavih. Z besedami Benedicta Andersona (1998: 162) – pripadnost kranjske klobase, vaške situle, harmonike in gibanice slovenskemu narodu nosijo »avro usodne določenosti«. In s sintagmo Raymonda Williamsa (1997) – s kranjsko klobaso, z vaško situlo, s harmoniko in z gibanico se (je) reproducira(la) struktura narodnega občutenja.⁴ Poglejmo torej, kako se s predmeti, ki nosijo »avro usodne določenosti«, reproducira struktura narodnega občutenja.

PLAPOLAJOČE IN NEPLAPOLAJOČE ZASTAVE

Če sledimo Michaelu Billigu, od katerega smo si sposodili metaforo (ne)plapolajoče zastave, se vprašajmo, s kakšnimi zastavami imamo opraviti v primerih izbranih predmetov: s plapolajočimi ali z neplapolajočimi? Billig v delu *Banal Nationalism* (1995) poudarja, da je ob plapolajoči zastavi ravno tako pomembna neplapolajoča, ohlapna zastava. Ohlapna zastava, ki jo – če jo sploh opazimo, recimo na izdelkih na znaku za slovensko kakovost – hitro pozabimo in mimogrede dnevno mečemo v smeti, je vsaj toliko pomembna kot plapolajoča zastava, ob kateri salutiramo ob prazničnih dneh in nam ostane v spominu.

V primerjavi s plapolajočo zastavo prazničnih dni so zastave vsakdanjega, neposrednega, banalnega nacionalizma ohlapne, neopazene, pozabljene, a hkrati nas z nenehno navzočnostjo po večini nezavedno opominjajo na narodnost, nas prepričujejo o njej, kot je rekel Ernest Gellner (1983: 6): dandanes mora »človek

⁴ Za Williamsa »struktura občutenja« označuje izkušnjo posameznika, ki pa je hkrati veliko več kot individualna, in sicer v diahronem in sinhronem pomenu.

imeti narodnost, kot mora imeti nos in dve ušesi«. Dnevno smo torej zasuti z opominjanjem, da živimo v svetu narodov in držav ter da smo pripadniki določenega naroda. To opominjanje na narodnost pa je tako neprekinjeno in gosto, da mu skoraj nikoli ne posvečamo pozornosti. Če se v vetru zastav poigramo s to Gellnerjevo (za)mislijo: vsakdanje zastave banalnega nacionalizma neopazno visijo v sodobnem svetu, kot neopazno visijo nosovi in ušesa na obrazih sodobnih ljudi.

Billigova osnovna teza je, da reprodukcija nacionalizma sloni na dialektiki kolektivnega pozabljanja in spominjanja, aktivnem zamišljanju in na repetitivnem ponavljanju. Banalni nacionalizem torej dnevno, neopazno pogreva narod – brez tega vsakodnevne pogrevanja bi bil ob svečanih, prazničnih dneh najbrž preveč postan in hladen za uživanje. Tisoče in tisoče takšnih zastav – z zastavo seveda mislimo na vsemogoče, z narodnim označene reči, v vsemogočih vizualnih, besednih, materialnih idr. oblikah – nenehno pitajo ljudi s kalorijami nacionalizma ob vsemogočih priložnostih, česar večina ljudi v toku vsakdanjega življenja sploh ne opazi. Vsakdanjega hranjenja z nenasitnimi kalorijami banalnega nacionalizma torej ljudje ne doživljajo več kot hranjenja.

Če zelo neokusno začnimo še s Pierrom Bourdieuom (2002): ohlapne zastave kot tudi plapolajoče s svojo vsakdanjo in neopazno navzočnostjo pomembno služijo utrjevanju narodnega habitusa – skupka dispozicij, ki strukturira in nezavedno razpostavlja vloge, kategorije, percepcije, identitete in razločevanja, povezana z narodnostjo. In če za hip prekuhamo še z Louisom Althusserjem (2000): ker in ko se navadimo na ohlapne zastave kot sestavni, nepogrešljiv del »našega okolja«, se zlahka prepoznamo med plapolajočimi zastavami, ko smo poklicani v boj za narod, bodisi v strelske jarke ali na nogometno igrišče. Plapolajoča zastava tako nikoli ne zgreši svojega naslova, pogleda.

Narod oziroma narodna ideologija torej ni (le) nekaj abstraktnega, ampak je na številne, kompleksne načine ugnezdena v vsemogočih vsakodnevnostih – gledanju TV, šaljenju, popivanja, oblačenju, petju, žogobrcu, pesnjenju, sanjanju ... Sanjanju? Ne bo težko, poklonimo se stoletnici Lepih sanj četvodje Matvža Pečnika iz Ljubljane, ki je služil v 3. dalmatinskem polku:

Danes ponoči sem imel tako lepe sanje, da Vam jih moram naznaniti: italijanske granate in šrapneli so se spremenili v kuhano ozir. surovo šunko, krogle iz pušk v kranjske klobase, Soča v vino, naši jarki v ljubljanske žemljice in Italijani pa – v kisló zelje! Kakšna pojedina – žalibog samo v sanjah. Res je samo toliko, da delajo Italijani radi svojih trajnih neuspehov zelo kisle obraze (Pečnik 1915: 3).

Na kakšnih zastavah visijo, vihrajo izbrani predmeti? Na plapolajočih in ohlapnih. Vaška situla, ki jo obišče šolski razred ali ji posvetimo dokumentarno oddajo, vihra kot vzvalovana zastava. Vaška situla, ki jo opazimo ali pa tudi ne opazimo na fotografiji Narodnega muzeja na *Delovi* strani o kulturi, ob članku o prenovi slovenskih muzejev in jo tako skupaj s časopisom zalučamo v smeti, pa neopazno visi na ohlapni zastavi. Nekateri predmeti seveda vihrajo pogosteje na plapolajočih in drugi se skrivajo na ohlapnih zastavah. Na plapolajoči zastavi bomo veliko prej opazili vaško situlo kot pa harmoniko, ki se razteguje in sliši marsikje in jo najbrž le zelo redko povežemo s kakršno koli zastavo.

Nacionalno obteženi predmeti imajo latentno in manifestno naravo, skrivajo profano in razkazujejo sakralno plat. Aktivirajo se ali zbudijo pozornost v nekaterih situacijah, mirujoči, speči, neopazni so v drugih. Torej tudi reprezentativni elementi nacionalne kulture, predmeti, narodu sveti, imajo svojo posvetno naravo, vsakdanje, banalno življenje, ki ga seveda največkrat ne opazimo, a je prav tako zelo pomembno pri reprodukciji nacionalizma, nacionalne zavesti.

Najbrž smo nekoliko nenavadno začeli to uvodno poglavje – z nacionalnim jezikom in s simboliko. Nadaljujmo z vsebinami, ki bi največkrat sodile na uvodno mesto: s procesom formiranja narodov in z občutkom ali zavestjo o pripadnosti narodu.⁵

ZAMIŠLJENE TRADICIJE IN NETRADICIJE

Knjiga Benedicta Andersona *Zamišljene skupnosti* (1998) – ta glasno opevani prispevek k zgodovini modernega nacionalizma – problematizira proces oblikovanja narodov in narodne zavesti. Narodi so po Andersonu »zamišljene«, torej subjektivno opredeljene tvorbe, ki so si jih njihovi člani zamišljali (in zamišljajo) s pomočjo časopisov in knjig v svojem maternem jeziku. Anderson v tem svojem subjektivnem definiranju nacij seveda ni bil pionir. Ernest Renan je že leta 1882 (v slovenskem prevodu 1913: 123) narod označil kot »plebiscit vseh dni« oziroma vsakodnevni plebiscit – kot konsenz njegovih članov. S tem je zastavil, da so narodi subjektivne skupnosti, čeprav mislijo ali želijo biti objektivno utemeljeni in določljivi.⁶ Če pritrdimo Andersonu in Renanu, da so (nacionalne) skupnosti zamišljene, pa moramo ob tem dodati, da zato niso nič manj realne in vplivne; zelo vplivne in realne so tudi v svetu predmetov, v katerem številne predmete in z njimi povezane prakse neizogibno dojemamo, asociiramo, gledamo skozi nacionalna očala. Kot bi rekel Anderson z že rečeno (para)frazo, nosijo »avro usodne določenosti z narodom«.

5 Anthony D. Smith (2005: 15) našteva naslednje današnje pomene nacionalizma:

1. proces formiranja narodov;
2. občutek ali zavest o pripadnosti narodu;
3. nacionalni jezik in simbolika;
4. družbeno in politično nacionalno gibanje;
5. nacionalna doktrina/ali ideologija – splošna in posebna.

6 Anderson in tudi Renan seveda ne trdita, da samo dejanje zamišljanja narodne skupnosti zagotavlja tudi obstoj te skupnosti.

Zamišljene skupnosti so lahko uporabno orodje tudi pri razmišljanju o predmetih, narodu svetih. Tu ne gre le za to, da so najbrž mediji osrednjega pomena v tem procesu nacionalnega zamišljanja predmetov.⁷ V perspektivi *Zamišljenih skupnosti* je mogoče vse tako ali drugače v narod namakane reči obravnavati kot proces opremljanja posameznikov z njihovo nacionalno identiteto.⁸ Nacionalno obtežene reči predočijo pripadnost iste skupnosti, ki uživa, čisla, hvali te skupne stvari. Z Benedictom Andersonom (1998: 161) bi lahko rekli, da vsemogoče uživanje – telesno, jezikovno, vizualno idr. –, kranjske klobase, gibanice, harmonike, vaške situle prinaša »izkušnjo simultanosti«. »Ljudje, ki se med seboj ne poznajo,« uživajo enake ali celo iste skupne reči. Medsebojno prepoznavanje s pomočjo uživanja ali boljše zamišljanja kranjske klobase, gibanice, harmonike, vaške situle zagotavlja nekakšno sprotno rekonstruiranje naroda. Z besedami prvega Pavlovega pisma Korintčanom: Ker je ena kranjska klobasa, vaška situla, harmonika, gibanica, smo mi, ki nas je veliko, eno telo, ker smo vsi deležni ene kranjske klobase, vaške situle, harmonike, gibanice.⁹

Toda ali je res samo ena, torej *slovenska* kranjska klobasa, vaška situla, harmonika, gibanica? Narodna identiteta je namreč vedno definirana z razmerjem razločevanja od drugih narodov, je vedno, kot poudarja Orvar Löfgren (1989: 11), »razločevalni projekt«. A narodna enkratnost, ekskluzivnost, čistost je v svetu

7 Andersonov veliki met v študijah nacij in nacionalizma ter domet zunaj njih je v tem, da je pomagal osvetliti »produkcijska sredstva« pri oblikovanju in razvoju nacionalne zavesti (gl. Vogrinc 1998: 182) – to je komunikacijska razmerja med ljudmi in njihovo vsakdanjo uporabo predvsem tiskanih medijev. Ti namreč omogočajo skupno zamišljanje z neznanci onkraj meja lokalne skupnosti in sorodstvene skupine.

8 Po Andersonu (1998: 66–67) je osnova vsake narodne zavesti, da se govorniki različnih lokalnih, pokrajinskih idr. govorov s pomočjo tiska začnejo zamišljati oziroma prepoznavati kot del širše jezikovne skupnosti.

9 V izvirniku: »Ker je en kruh, smo mi, ki nas je veliko, eno telo, ker smo vsi deležni enega kruha« (*Sveto pismo stare in nove zaveze* 2003: 1714).

migracij ljudi, predmetov, meja, idej in še česa, globalizacije, spo-
soje, prodaje in nakupa, posojil in povračil zelo pogosto naporen,
ambiciozen, nasilen projekt. Gibanica, kranjska klobasa, harmo-
nika – vse to si zamišljajo, seveda v zelo različnih obsegih in ob-
likah, tudi drugi narodi. Številne tradicije – te seveda ne vključu-
jejo le z narodom oblitih predmetov, ampak tudi narodni značaj,
narodne vrednote, narodno preteklost in usodo, narodno pokra-
jino, narodne podobe, narodna besedila, narodne junake, narod-
ni okus, narodne simbole, zastavo in himno, skratka ves, kot ga
je poimenoval Löfgren (1989: 8–9), »narodni inventar« oziroma
»skupni simbolični jezik narodnosti«, ob katerega bomo v našem
primeru dodali še pridevnik »zamišljen« – se tako ali drugače po-
dobno *zamišljajo* tudi zunaj oziroma na drugi strani takšnih ali
drugačnih narodnih meja. Pri zamišljenih tradicijah – tradicijah
zato, ker implicirajo določen reflektiran odnos do preteklosti – ali
pri tem narodnem inventarju, pri katerem je tradicionalnost za-
vestna in poudarjena, gre pogosto za – z besedami Freuda (2006:
80) – »narcizem majhnih razlik«, ko »majhne razlike med ljudmi
ob siceršnjih podobnostih ustvarjajo podlago za občutke tujosti
in sovražnosti med njimi.«¹⁰ Zamišljene tradicije, ta simbolni ka-
pital naroda, torej grejejo čustva in za dejstva jim je po navadi
malo mar. A vendarle, čeprav gre za majne razlike, ki jim je za
dejstva po navadi malo mar, so, kot poudarja Anthony D. Smith
(1991: 77),¹¹ »najučinkovitejši in najtrajnejši vidik nacionalizma.
Uteleshajo osnovne koncepte, naredijo jih vidne in distinktivne za
vsakega člana, posredujejo ideje, dogme abstraktnih ideologij v
otipljivih in konkretnih izrazih, ki evocirajo instantne emocio-
nalne odzive od vseh ravni družbe.«

10 Nacionalist, kot piše Jože Vogrinc (2014b) v komentarju k temu besedilu oziro-
ma k temu odstavku, vzdrhti ob tem, da se znajde na nekem kraju, na tujem, ob
zastavi, ki ni njegova, med praznujočimi, ki slavijo, česar on ne more, ker ga izkl-
jučuje. V nadaljevanju se sprašuje, ali ni prav ta »manko mojega na mestu, kjer bi
moralo biti« tisto, ki spodbode nacionalista?

11 Smith sicer govori o »narodnih simbolih, običajih in ritualih«.

Andersonove *Zamišljene skupnosti* ponujajo izhodišče za razmišljanje o zamišljenih tradicijah, toda ne odgovarjajo na vprašanje, kako ti izbrani elementi kulture postanejo nacionalizirani in sakralizirani. Splošni zgodovinski okvir tega odgovora je dobro znan: na začetku 19. stoletja se je začel proces, ko so evropske intelektualne elite začele »odkrivati« ljudsko kulturo, ki so jo razumele ali jo vsaj predstavljale kot izvirajočo iz pradavnine, očarljivo, ekso tično. Stekel je, kot pravi Peter Burke (1992: 301), »proces selektivnega prisvajanja 'lastne' dediščine in ustvarjanja izumljene tradicije, njenega cenzuriranja, izločanja in ne le ohranjanja, kar je bil od vsega začetka proces, ki hoče ustvariti reprezentativno kulturo in umetnost za svoj narod in za projekt lastne države.«

Seveda tega procesa ne smemo zreducirati na preprosto »izumljanje«, »iznajdevanje« – na ustvarjanje povsem novega. Zamišljenih tradicij ne gre enačiti s Hobsbawmovi (1983) »izumljenimi tradicijami«, izumljenimi in uporabljenimi za *politične* namene nacionalističnih inženirjev.¹² Seveda so lahko zamišljene tradicije tudi izumljene tradicije – toda niso vse zamišljene tradicije bile izumljene (*invented*) –, izumljene v Hobsbawmovem pomenu. Zamišljene tradicije so tudi na novo zamišljene, torej obstoječe, ki so modificirane, ali kot jih Hobsbawm sporno opredelil, »pristne«

12 »Izumljene tradicije« vključujejo »'tradicije', dejansko izumljene, konstruirane in formalno institucionalizirane, pa tudi tiste, katerih nastanek je težje izslediti znotraj kratkega in zamejenega obdobja (mogoče nekaj let) in so se oblikovale z izredno hitrostjo« (Hobsbawm 1983: 1). So »proces formalizacije in ritualizacije, za katerega je značilno nanašanje na preteklost, čeprav le z vsiljevanjem ponavljanja« (Hobsbawm 1983: 4). Redno ponavljanje določenih praks utrjuje predstave o kontinuiranosti obstoja oziroma postavlja izvir v dostikrat nedoločeno, a daljno preteklost. Drugi učinek, ki ga omogoča ritualno ponavljanje, pa je reproduciranje nekaterih aktualnih vrednot in norm. Kontinuirano obujanje jih naredi samoumevne. Namen izumljene tradicije je torej legitimirati obstoj trenutno favoriziranih norm in vrednot oziroma širšega ekonomsko-političnega stanja, in sicer z navezovanjem na njihovo tradicijo.

(*genuine*) tradicije.¹³ Ključno za zamišljene tradicije je to – ne glede na to, ali gre za na novo zamišljene ali modificirane obstoječe –, da zahtevajo specifičen reflektiran odnos do preteklosti, ki obljublja nego in skrb. Kot pravi Patrick J. Geary (2005: 21): »Raziskovalci, politiki in pesniki devetnajstega stoletja si preteklosti niso preprosto izmislili; črpali so iz poprejšnjih tradicij, pisnih virov, legend in verovanj, pa čeprav so jih, da bi poneverili politično enotnost ali avtonomijo, uporabili na nove načine.« Opraviti imamo torej z veliko kompleksnejšimi procesi prilagajanj, reorganizacije, recikliranja, pri katerem imajo različne skupine, posamezniki in institucije različne vloge in vpliv (gl. npr. Löfgren 1989: 12). Zamišljanje narodov in njihove kulture, tradicij je bilo – prej kot na novo skonstruirano – selektivno izrabljeno. Izobražena elita, ki je ugriznila v ta projekt zamišljanja tradicij, je imela na voljo sorazmerno širok nabor gradiva za ustvarjanje podobe naroda. Iz tega je izbrala le izbrance, jih naredila ali poskušala narediti narodu svete.¹⁴

A najbrž je treba to »inženirsko« vlogo izobraženskih in drugih elit pri sakraliziranju narodne kulture in še posebej predmetov še nekoliko premisliti. Mislim, da se moramo za vsako zamišljeno tradicijo, za vsak predmet posebej, vprašati, kakšno vlogo so imeli pri njenem zamišljanju – nacionaliziranju in sakraliziranju

13 Hobsbawmovo razlikovanje med izumljenimi (*invented*) in pristnimi tradicijami (*genuine*) je problematično, ker se številne tako imenovane pristne tradicije, pri katerih je tradicionalnost zavestna in poudarjena kot element identitete, vedejo na način, na kakršnega se vedejo izumljene tradicije (za podrobnejšo analizo gl. Vogrinc 2014a: 11–12). Peter Burke (1986) pa se je glede na to, da se vse tradicije spreminjajo, vprašal, ali je sploh smiselno njihovo razlikovanje na pristne in izumljene. Če naredimo še korak dlje – to delitev lahko še dodatno postavimo pod vprašaj ob dejstvu, da so vse tradicije tako ali drugače produkt, stvaritev človeka, torej tako ali drugače izumljene in ne od boga, narave ali česar koli drugega dane.

14 Tu je seveda treba omeniti kmečko kulturo, ki je imela v srednji in vzhodni Evropi pri oblikovanju narodne kulture bistveno, čeprav ne vedno povsem jasno in samoumevno vlogo. Proces modernizacije in razvoj meščanstva v 19. stoletju sta bila osrednja trenutka »odkrivanja« kmečke kulture (gl. Burke 1978; Niedermüller 1989; Hofer 1991). Seveda se kmečkega ni v celoti identificiralo z narodnim; le od meščanih elit izbrani elementi kmečke kulture so lahko postali del narodne kulture (Niedermüller 1989: 53; za slovenski kontekst gl. Slavec Gradišnik 2008 idr.).

intelektualci, intelektualne elite in kakšno ljudstvo ter drugi. Zamisljenih tradicij ne moremo preprosto zožiti na »narodno blago«, ki so ga narodno angažirani zbiranci »odkrili« – zbirali in izbrali med ljudstvom.¹⁵

Pri zamišljanju tradicij – oziroma če še zamejimo svoj pogled – pri vstopanju predmetov v nacionalni imaginarij lahko uporabimo Hobsbawmov (2007: 18) načrt oblikovanja naroda. Narod po Hobsbawmu nastaja (predvsem) »od zgoraj« – politično, upravno, prek medijev in agitatorjev. Razumemo pa ga le, če ga analiziramo tudi »od spodaj« – »se pravi v okviru domnev, upov, potreb, želja in interesov navadnih ljudi, ki niso nujno nacionalni, še manj pa nacionalistični«. Tudi predmeti v nacionalni imaginarij vsaj na neki točki vstopajo predvsem »od zgoraj«, a svojo legitimnost morajo dobiti tudi od »navadnih ljudi«; ponos in zanos jim morata biti izkazana tudi »od spodaj«. Spet lahko zapojemo znani refren: nacionalizem in vanj namočene stvari niso le stvar zamišljanja, ampak tudi stvar čustev.¹⁶

Seveda pa, kot pričajo tudi izbrani predmeti, zamišljene tradicije niso nastajale, se niso zamišljale le v junaških, pionirskih časih narodnega prebujenja, torej v 19. stoletju. Nastajajo vseskozi, tudi dandanes – seveda v različnih obdobjih in z različno intenziteto, voljo in prijemi. Vaška situla in gibanica sta sorazmerno pozno vstopili v nacionalni imaginarij. Gre torej za tradiciji, ki sta bili – ne bomo rekli izumljeni, ampak zamišljeni pozno. Tudi kranjska klobasa, ki ima dolgo in hvalevredno mesto v narodnem imaginariju, je bila v veliki meri na novo ali znova zamišljena v novem tisočletju.

15 Pri tem se nikakor nočem podrobneje spuščati v spor med modernisti (Gellner, Anderson, Hobsbawm), ki razumejo narod kot moderni konstrukt nacionalistov in družbenih elit, ter na drugi strani etnosimbolisti (Smith, Geary), ki zagovarjajo, da modernih političnih nacionalizmov ni mogoče razumeti brez referenc na zgodnejše etnične vezi.

16 Kritika Anthonyja D. Smitha (2005: 107) Andersonovim zamišljenim skupnostim je prav v tem, da čeprav se dotakne globlje, religiozne podlage nacionalne identitete, ne uspe razviti njenega čustvenega, kaj šele moralnega potenciala.

Selektivno prisvajanje kulturnih elementov, tradicij nikakor ni samo ohranjanje, je tudi cenzuriranje, brisanje. Že Renan (1913: 113) je pravilno ugotovil, da »pozabljenje, da, rekel bi celo, da tudi zgodovinska zmota, so bistveni činitelj pri tvorbi kakega naroda[.]« (A mimogrede iz tega narobe sklene: »in tako se dogaja, da je napredek zgodovinskih študij pogosto nevarnost za narodnost.«) Gre torej za nekakšen »vsakodnevni plebiscit« zelo različnih, različno zainteresiranih in različno močnih volivcev, za nekaj, za kar si je treba prizadevati vsak dan in dnevno dokazovati, za nikoli dokončan projekt proizvajanja kulture za potrebe naroda ali države. To seveda pomeni, da se zamišljene tradicije postavlja, oblikuje za nazaj, s stalnim recikliranjem – reinterpreterjanjem in izločanjem preteklosti, ki vedno znova te raztresene fragmente sestavlja v celostno podobo ohranjanja identitete (gl. Vogrinc 2003: 39–40). Zamišljene tradicije so tako vedno znova redefinirane. Hobsbawm za »izumljene tradicije« pravi, in to velja tudi za zamišljene tradicije, da niso oblikovane zaradi potrebe po zapolnitvi nekega manjka kontinuitete, ampak zaradi zavestne potrebe po (re)interpretaciji novega družbenega stanja – »so odgovori na novejšo situacijo, ki prevzamejo obliko nanašanja na stare situacije[.]« (Hobsbawm 1983: 2). Ali kot pravi Smith v nekoliko širšem okviru: »nacionalizem si prizadeva ustvariti narode v 'avtentičnem' duhu in podobi zgodnejših etničnih skupnosti, a preoblikovane tako, da ustrezajo modernim (geo)političnim, ekonomskim in kulturnim okoliščinam« (Smith 2006: 166). Tradicija in modernost sta torej v nacionalnih projektih pogosto sodelujoča partnerja. Zamišljene tradicije so tako vedno po definicij tudi *netradicije* – stvari sodobnega zamišljanja.

Zamišljanje narodnih pa tudi drugih tradicij v dandanašnji družbi poteka razpršeno. Gre za nenehno prepletajoče se procese in dejavnosti recikliranja, sprejemanja, zavračanja, pozabljanja in vsemogočih drugih procesov, ki povezujejo pa tudi razlikujejo različne skupine in posameznike. Pri tem so in so bile osrednjega

pomena komunikacijske prakse, ki niso omejene le na medije in neposredno komuniciranje med ljudmi, ampak prežemajo tudi druga polja in prakse (oglaševanje, vsakdanje govore in pogovore, oblačenje idr.). A vendarle so osrednjega pomena mediji, ki pomene in zamišljanja oblikujejo sami ali na drugi strani reproducirajo, prenašajo pomenske spodbude, zamišljanja, nastale zunaj njih. Mediji so torej osrednji aparat narodno-kulturne integracije in standardizacije oziroma transformacije političnega prostora naroda v kulturni prostor, prostor skupne narodne kulture – in ne pozabimo tudi zidanja kulturnih zidov med narodi. Seveda ta kiklopska vloga medijev ni le stvar sodobnosti, kot je najbrž najprepričljivejše pokazal Anderson. Kot pravi Hobsbawm (2007: 169): »Premišljena propaganda pa je bila skoraj zagotovo manj pomembna kakor zmožnost množičnih medijev, da so nacionalne simbole spremenili v del življenja slehernega posameznika in tako odpravili delitev na zasebno in lokalno sfero, v kateri je večina državljanov živela, ter javno in nacionalno sfero.«

Osrednja raven nacionalne interpelacije je vsakdanja dejavnost tistih medijev, ki nagovarjajo pripadnike naroda ali nacije v narodnem ali nacionalnem jeziku s političnimi, z gospodarskimi, s kulturnimi, z zabavnimi idr. sporočili. To pa tudi pomeni, da je pomenska produkcija pogosto razbremenjena neposredne nacionalnoidentifikacijske vloge in ji ne moremo več pripisovati ekskluzivne povezanosti z nacionalizmom, nacionalistično ali nacionalno voljo. Lahko je povsem univerzalna ali ozko fokusirana po svoji govorici, vključena v konkretne socialne in politične angažmaje ali namenjena lahkotni, sprostilni porabi. Torej (re)produkcija zamišljenih tradicij nikakor ni le eksplicitna in zavestna dejavnost lepljenja narodnih etiket na vsemogoče kulturne elemente in produkte (gl. Vogrinc 2003: 43).

Pri nekaterih zamišljenih tradicijah je najbrž ključnega pomena, npr. pri vaški situli, tudi nekakšna angažirana in eksplicitna kulturnonacionalna produkcija. Načrtno etiketiranje z

narodnostjo se izvaja za jasno definirane potrebe promocije, turizma, gospodarstva, izobraževanja idr. Pri tovrstni neposredni produkciji narodnosti gre največkrat za redukcijo na *venček* konvencionalnih oznak ali fenomenov, ki so splošno poznani in obe-tajo promocijski uspeh. A tudi uspešnost tovrstnih projektov »od zgoraj«, ki so lahko povsem fokusirani tudi na ljudi in reči zunaj narodnih in državnih meja (na primer tujemu turističnemu pogle-du), se vsaj na dolgi rok meri s priljubljenostjo »od spodaj«. Ljudje jih morajo prej ali slej sprejeti, vzljubiti, častiti. V nasprotnem pri-meru jih čaka prah v ropotarnici zgodovine.

Sklenimo in nadaljujmo z Ernestom Renanom. Z narodom kot »dnevni plebiscit« je začrtal prepričanje, da so narodi subjektivne skupnosti, čeprav mislijo ali želijo biti objektivno ute-meljeni in določljivi. Predmeti, narodu sveti, so torej objekti – ma-terialna utelešenja teh želja ter misli o objektivni utemeljenosti in določljivosti narodov. A to zasluži že nov naslov.

MATERIALNA IN NEMATERIALNA KULTURA

Kot se zdi na prvi pogled, štejejo predvsem pomeni, simbo-li, reprezentacije teh predmetov. Torej šteje predvsem to, kar ti predmeti predstavljajo. S tem se ni težko strinjati. A kot vztra-jamo, so pomembne tudi njihova materialna pojavnost, nav-zočnost, eksistenca, ki pa so pri obravnavanih predmetih precej različne. Vaška situla je le ena, razstavljena na ogled v Narodnem muzeju; njena izvirna funkcija je danes povsem mrtva, v njej ne shranjujemo – razen narodne biti – ničesar. No, ne pozabimo, da se njena podoba reproducira na potnih listih, cestnih krožiščih, v zgodovinskih učbenikih in še kje – torej v novi materialni pre-obleki. Mesenih kranjskih klobas je bilo milijarde, torej milijarde so jih ljudje použili in jih še (po)uživajo in jih še bodo. Kupimo jo lahko v prvi trgovini in vržemo psu za malico, česar z vaško

situlo ne moremo narediti. Tudi gibanica je tako kot kranjska klobasa in harmonika predmet široke porabe, a v primerjavi z drugo je namenjena neposrednemu vnosu v telo, je torej vključena v tako imenovano osnovno človeško potrebo, tj. potrebo po hrani. Njeno življenje se šteje v dnevih, za vzdržljive želodce mogoče v tednih, harmonika pa gode, vsaj če je dobro narejena in ohranjena, tudi desetletja. Z besedami Mary Douglas in Barona Isherwooda (1996) recimo, da predmeti poleg označevalne usluge ponujajo tudi fizično uslugo.

A naša zgodba o predmetnosti in nacionalizmu ni zgodba o razmejevanju med materijo in idejo, med predmeti in simboli, med fizično in označevalno uslugo. To je zgodba o združevanju fizičnega in označevalnega. Materialna kultura namreč ne predstavlja samo prizorišča za družbeno delovanje, ampak je integralni del družbenega delovanja.¹⁷ Ima torej aktivno in konstitutivno vlogo v reprodukciji družbe in kulture. Če torej zadevo prilagodimo za potrebe tega besedila, materialna kultura, predmeti in njihova sposobnost po oblikovanju podpirajo, omogočajo razvoj, delovanje nacionalnega. Materialna kultura je torej kultura, je kultura v najširšem smislu, je proces, v katerem se posamezniki in skupnosti vzpostavljajo in konstituirajo; je torej proces, v katerem se narodi vzpostavljajo – nacionalizirajo. Čeprav imajo predmeti, narodu sveti, nabit simbolni pomen, ki glasno kliče po »semiotičnem pristopu«, jih ne bomo razumeli le kot besedil. Približali se jim bomo, kot pravi Alfred Gell (2006: 16), tudi z

17 David Miller, najbrž najplodovitejši in najvplivnejši predstavnik sodobnih študij materialne kulture, je, da bi razumeli prepletenost materialnega in družbenega, v knjigi *Material Culture and Mass Consumption* (1987) ponudil pojem »objektivacija«, ki opiše niz procesov, v katerih se predmeti kažejo kot konstitutivni elementi v oblikovanju družbe in kulture. Objektivacija opredeljuje nekakšno dialektično razmerje med subjekti in objekti, med ljudmi in predmeti: »Objektivacija opisuje neizogiben proces, s katerim vse izraznosti, zavedne in nezavedne, družbene in individualne, prevzamejo posebno obliko. Le z dajanjem oblike je lahko nekaj zamišljeno. Beseda objektivacija, kakor koli, vedno implicira, da je oblika del večjega procesa nastajanja« (Miller 1987: 81).

»v 'dejavnost' usmerjenim pristopom«, ki »se pretežno ukvarja s praktično posredniško vlogo [...] predmetov v družbenih procesih, ne pa z interpretacijo teh predmetov, 'kot da' so besedila.« V tej knjigi gre ne le za to, kako je narodnost zamišljena, ampak tudi za to, kako je opredmetena – ustvarjena in oblikovana s predmeti in predmetnostjo.

Narodnost je torej tudi opredmetena, in to v množtvu zelo različnih svečanih (zastave, muzeji, spomeniki idr.), še veliko bolj pa banalnih oblik – v hrani, časopisju, oblačilih, spominkih, stavbah, spominkih, športni opremi, pohištvu, vrtovih, ušesih in v nosovih, če naštejemo le nekaj na hitro izbranih z zelo dolgega seznama – na zelo različne in kompleksne načine. Kot smo ugotovili že ob vihranju zastav, nacionalizem ni le nekaj abstraktnega, ni le svet idej, ampak je na številne in različne načine usidran v zelo različne materialne prakse vsakdanjega življenja, dandanes povezane predvsem – a nikakor ne izključno – s porabo tržnega blaga (prim. Miller 1987; Foster 1999). Nacionalizem je torej nujno tudi svet stvari ali – če parafraziramo Althusserja – nacionalizem ima materialno eksistenco. Ideje, torej nacionalizem, če si še za hip pomagamo z Althusserjem, torej niso nič drugega kot uresničitev v dejanskih praksah. Narodni projekt ne more preživeti le kot ideološki konstrukt; obstajati mora tudi v vsakdanjih praksah. Vsakdanje prakse ljudi namreč navadijo, da se prepoznajo v nagovoru ideologije, ko jih povleče za srajco oziroma jim pomaha s plapolajočo zastavo, ob kateri potem brez pomisleka ponosno salutirajo.

Predmeti, narodu sveti, se torej ne nanašajo le na določeno nacionalno skupino. Niso le označevalci, simboli, metafore, sinekdohe, znaki, ampak so konstitutivni del nacionalne reprodukcije, nacionaliziranja. So torej nepogrešljivi v razumevanju in konstituiranju narodov, ljudi, ki morajo imeti narodnost, kot morajo imeti nos in ušesa. Nekoliko drugače rečeno, materialna kultura ni samo nekakšen medij za nacionalne ideje in nacionalno voljo,

ampak je sestavni del narodne reprodukcije.¹⁸ Zato v tej knjigi, ki se prej kot z enotnostjo lahko pohvali z različnostjo konceptualnih, teoretskih izhodišč, nikakor ne gre za to, da bi materialnost postavili nasproti nacionalnemu. Nasprotno, gre za prikaz, kako je materialnost konstitutiven del nacionalnega, kako nacionalnost ni mogoča brez materialnosti. Kako slovenski narod, ko odpredmetimo narodno kulturo in izničimo predmete, Slovencem svete, ostane le beseda – mentalni koncept.

Če se še zadnjič poigramo z Gellnerjevo (za)mislijo: narod mora imeti materialnost, kot mora človek imeti nos in ušesa.

LITERATURA

- Alešovec, Jakob. 1879. *Ljubljanske slike: Podoba ljubljanskega sveta pod drobnoogledom*. Ljubljana: samoizdaja.
- Althusser, Louis. 2000. *Izbrani spisi*. Ljubljana: Založba *cf.
- Anderson, Benedict. 1998. *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Billig, Michael. 1995. *Banal Nationalism*. London: Sage.
- Bourdieu, Pierre. 2002. *Praktični čut I, II*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Burke, Peter. 1978. *Popular Culture in Early Modern Europe*. New York: Harper and Row.

18 Z Millerjevimi besedami: »Kulturna avtentičnost predmetov ne izhaja toliko iz njihovega odnosa do nekega zgodovinskega stila ali proizvodnega procesa – z drugimi besedami: ne posedujejo nobene imanentne resnice ali laži, ampak prej iz njihove aktivne participacije v procesu oblikovanja družbenega subjekta, v katerem so neposredno konstitutivni v razumevanju nas in drugih« (Miller 1987: 215). – Če si za trenutek priključimo Bourdiejev (2002) koncept *habitusa*, se nam predmeti pokažejo kot osrednji element družbene reprodukcije, kot tesno vpeti v najbolj temeljne in skrite vidike socializacije. Ponujajo namreč nekakšno spravo med objektivističnimi pristopi in interpretacijami subjektive družbene vloge (kot aktivnega agenta). Predmeti se izkažejo kot mediatorji med subjektivnim in objektivnim svetom, kot instrumentalni v povezovanju teh osrednjih procesov abstrakcije in specifičnosti. Ta ekstremna vidnost in nevidnost predmetov pa verjetno v veliki meri vplivata, kot ugotavlja Miller (1987), na težavnost razumevanja njihovega pomena za (so)oblikovanje socialnih odnosov.

- Burke, Peter. 1986. Review: The Invention of Tradition. *The English Historical Review* 398: 316–317.
- Burke, Peter. 1992. Popular Culture and popular Identity in Modern Europe. V *Modernity and Identity*, ur. Scott Lash, Jonathan Friedman. Oxford, Cambridge: Blackwell, 293–308.
- Douglas, Mary, Isherwood, Baron. 1996. *The World of Goods: Towards an Anthropology of Consumption*. London: Routledge.
- Foster, Robert. 1999. The Commercial Construction of »New Nations«. *Journal of Material Culture* 4, 263–282.
- Geary, Patrick J. 2005. *Mit narodov: Srednjeveški izvori Evrope*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Gell, Alfred. 2006. *Umetnost in delovanje: Antropološka teorija*. Ljubljana: Študentska založba.
- Gellner, Ernest. 1983. *Nations and Nationalism*. Ithaca: Cornell University Press.
- Hobsbawm, Erich. 1983. Introduction: Inventing Traditions. V *The Invention of Tradition*, ur. Erich Hobsbawm, Ranger Terence. Cambridge, New York, New Rochelle: Cambridge University Press, 1–14.
- Hobsbawm, Erich. 2007. *Nacije in Nacionalizem po letu 1780: Program, mit in resničnost*. Ljubljana: Založba *cf.
- Hofer, Tamás. 1991. Construction of the »Folk Cultural Heritage« in Hungary and Revival Versions of National Identity. *Ethnologia Europaea* 21 (2), 145–170.
- Löfgren, Orvar. 1989. »The Nationalization of Culture«. *Ethnologia Europaea* 19 (1), 5–23.
- Löfgren, Orvar. 1991. The Nationalization of Culture: Constructing Swedishness. *Studia Ethnologica* 3, 101–116.
- Löfgren, Orvar. 1996. »The Nation as Home or Motel?« On the Ethnography of Belonging. *Anthropological Newsletter*, oktober, 33–4.
- Miller, Daniel. 1987. *Material Culture and Mass Consumption*. Oxford, New York: Blackwell.
- Niedermüller, Peter. 1989. National Culture: Symbols and Reality (The Hungarian Case). *Ethnologia Europaea* 19 (1), 47–56.
- Pečnik, Matevž. 1915. Lepe sanje. *Slovenec*, 25. avgust, 3.
- Renan, Ernest. 1913. »Kaj je narod?« *Napredna misel* 3, 110–124.

- Slavec Gradišnik, Ingrid. 2008. Pogledi in podobe: K vprašanjem o produkciji znanja I. *Traditiones* 37 (2), 217–250.
- Smith, Anthony D. 1991. *National Identity*. Las Vegas: University of Nevada Press.
- Smith, Anthony D. 2005. *Nacionalizem: Teorija, ideologija, zgodovina*. Ljubljana: Krtina.
- Sveto pismo stare in nove zaveze. Slovenski standardni prevod iz izvirnih tekstov – študijska izdaja* 2003. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije.
- Vogrinc, Jože. 1998. Zamišljene skupnosti danes. Spremnja beseda. V *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*, Benedict Anderson. Ljubljana: Studia humanitatis, 181–201.
- Vogrinc, Jože. 2003. Čemu »nacionalna identiteta« in »nacionalni interes« v kulturni politiki? V *Nacionalna identiteta in kultura*, ur. Neda Pagon, Mitja Čepič. Ljubljana: ISH Fakulteta za podiplomski humanistični študij, 37–51.
- Vogrinc, Jože. 2014a. *Transvenzala: Fragmenti historičnega materializma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Vogrinc, Jože. 2014b. Komentarji k besedilu. 8. oktober.
- Williams, Raymond. 1997. *Navadna kultura: Izbrani spisi*. Ljubljana: ISH Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Studia Humanitatis.

ZAMIŠLJENA KRANJSKA KLOBASA – V ČASU, PROSTORU, JEZIKU IN USTIH

Jernej Mlekuž

V ČASU

Prvi znani madež kranjske klobase se je pojavil leta 1849 – manj kot leto dni po marčni revoluciji oziroma pomladi narodov, tem za slovenski narodni preporod »velevažnem« dogodku.¹ Zapacka članek o »volitvah za Frankobrod« v ljubljanskem časopisu *Slovenija*, prvem slovenskem političnem časopisu. In že se kuha v narodnem loncu. Ker gre za članek, ki mu pritiče posebna čast, ga obilneje servirajmo:

Znana je basen od meniha, kateri je poslušaje pesmico rajske tice celih sto let zamaknjen preživel; misleč, de je le nekoliko trenutij preteklo, zdramši se ide v mesto pa vse premenjeno najde, nove hiše, nove ulice, nove ljudi,

¹ Celovški kaplan Matija Majar Ziljski je bil prvi, ki je v drugi polovici marca 1848 slovenske rojake pozval, da naj »kot svobodni narod stopijo med svobodne narode«, in zahteval uvedbo slovenščine v šole in urade, dober mesec pozneje pa je svoje zahteve še dodatno razširil. Neodvisno od Majarja so se le nekaj dni pozneje na Dunaju živeči slovenski izobraženci in študentje zavzeli za zaščito slovenske narodnosti, jezikovno enakopravnost in apelirali na združitev slovenskega narodnega ozemlja v eno samo, slovensko deželo. 20. aprila 1848 so na Dunaju ustanovili društvo Slovenija in svoje ideje spisali v program (ustanovitev »kraljevine Slovenije«, ki bo del habsburškega in ne tudi nemškega cesarstva, jezikovna enakopravnost z nemškim jezikom). Podoben program sta zavzeli tudi slovenski društvi, ustanovljeni v Gradcu in Ljubljani, Majar pa je v Zedinjeni Sloveniji načrtoval meje narodnega ozemlja (Vodopivec 2006: 53–54).

neznan jezik – v Ljubljani bi on bil gotovo vse pri starim našel. Še clo hrup zavoljo Frankobroda ni Ljubljančanov iz njih ljube stare navade, iz njih idilskiga miru nikakor predramil. Prav polagama se je ta reč poravnala. Slovensko društvo je hotlo merilo zadobiti, koliko de se je politiška znajdenost Slovincov naprej pomaknila, ter je molčalo. Nekteri (večina njih) pametni Ljubljančani so rekli: mi nočemo voliti, zato ker nočemo; drugi, kteri se za modrejši štejejo, so rekli: mi pa bomo volili. In res, zakaj bi Ljubljana Frankobrodu ne vgodila, ker nam od ondod tolikajn koristi izviralo bode! Polhove kože, de ne omenimo detelniga semena, bodo v ceni poskočile, če se jim pot in des Deutschen Vaterland odpre, Rejbinski rešetarji se bodo z svojo suho robo po nemških železnicah vozili, de bo kaj, slava krajnskih klobas se bo clo do Šlesvig - Holsteina glasila, če jih bo kak učen nemšk kuhar za 'pikant' spoznal, naše kuharce se bodo v Hamburg, Berlin, v Monakovo prevažovale za terde tolarje Nemškute učit, kako gre žgance zabeliti in krajnske potice narediti; za priklado ali nameček pa bomo še od ondod dobili nemško učenost, nemško omikanost, nemško temeljitost in globokost, in kar nar več velja, nemško Biederkeit (kakoršno nam je Frankobrodski poslanec g. Šiling pokazal) (Anon. 1849: 74).

Volitve v vsenemško skupščino v Frankfurtu ali Frankobrodu – prve za Slovence moderne volitve in prvi večji politični preizkus, pred katerim se je podobno kot drugi narodi zahodnega dela Habsburške monarhije znašel leta 1848 narod kranjske klobase – so, kot lahko beremo, razdvajale »politiško znajdenost Slovincov«. ² A nas zanima narodna »znajdenost Slovincov«, ki se že baha v vlogi reprezentativnega narodnega objekta – kranjske klobase. Mimogrede smo v letu 1949, v času, ko so pisci *Novic kmetijskih, rokodelskih in narodnih reči* bralcem pojasnjevali razliko

2 Avtorji programa Zedinjene Slovenije so po zgledu Čehov odklonili volitve v frankfurtski parlament, in sicer z argumentom, da so Slovenci in ne Nemci. Večina slovenskih volivcev pa je, sicer brez posebnega navdušenja, sledila navodilom avstrijske vlade, da naj se udeležijo volitev, razpisanih maja 1848, in da naj volijo poslance, ki bodo zagovarjali avstrijske interese (Vodopivec 2006: 55–56).

med besedama narodno in nerodno (Jezernik 2013: 28–29).³ Ideja naroda je bila namreč v tem času, sredi 19. stoletja, za večino slovanskih prebivalcev Kranjske, Koroške, Štajerke in Primorske novost, nerazumljiva in tuja (gl. Cvirn 1994; Vodopivec 2006: 46–50, 55; Kosi 2013: 22, 260–61; Jezernik 2013: 28).⁴

Že v prvi omembi kranjske klobase nimamo opraviti s kar neko po naključju na loteriji izbrano klobaso, ampak za posebno, izborno, »slavno« klobaso. Kranjska klobasa, kot nam sugerira anonimni pisec, ni samo polnilo želodca, ampak je še nekaj več. Drugače rečeno, njeno poslanstvo ni le zadovoljevanje *nerodnih* reči – osnovnih fizioloških potreb, hranjenja, ampak služi tudi *narodnim* rečem. Matija Majar Ziljski – pisec prvega političnega programa – pojasnjuje: »*Narodno* je nekaj *lepiga*, kar je jednemu ali drugimu *narodu* lastniga, zato se reče narodnost: Nationalität. *Nerodno* pa je nekaj *malovredniga*, Ungeschicklichkeit. Gerdo bi bilo, ako bi mi te dve clo različne besede razločiti ne znali« (Majar Ziljski 1844: 155–6). Torej tej za narodne potrebe spackani ali v narodne reči, če si sposodimo besedno zvezo iz *Novic*, namakani klobasi recimo narodna kranjska klobasa. Ta pa je, če si pomagamo z Benedictom Andersonom, tudi oziroma nujno zamišljena kranjska klobasa. Zakaj zamišljena? Zamišljeno kranjsko klobaso si zamišljajo predstavniki zamišljene skupnosti – naroda. Narod je *zamišljen* zato, kot pravi Anderson (1998: 14), ker »niti pripadniki najmanjšega naroda nikdar ne poznajo vseh svojih

3 Mimogrede, *Novice kmetijskih, rokodelskih in narodnih reči* so časopis, ki je pred marčno revolucijo nosil ime *Kmetijske in rokodelske novize*. Edini slovenski list predmarčne dobe ni spremenil le črkopisa, ampak je pridobil tudi nov, precej drugačen pridevnik (Jezernik 2013: 29). V drugi polovici leta 1848 so začeli izhajati tudi drugi slovenski časopisi.

4 Josip Vošnjak se takole spominja otroštva v Šoštanju: »V naši hiši smo med seboj navadno nemško govorili, toda znali smo tudi slovensko. Čutili pa se nismo ne za Nemce ne za Slovence, ker se za narodnost sploh nikdo ni menil do l. 1948« (Cvirn 1994: 35). Najpodrobneje in najbolj sveže o tem, [k]ako je nastal slovenski narod, pa piše Kosi (2013).

sočlanov, ne srečajo vseh niti ne slišijo zanje – in vendar vsak izmed njih v mislih nosi predstavo o povezanosti v skupnost.«

Nekakšna teza tega besedila je, da je pri zamišljanju slovenskega naroda pomembnega pomena tudi kranjska klobasa. Stalno ohranjanje medsebojne prepoznave s pomočjo kranjske klobase zagotavlja sprotno rekonstruiranje naroda. Toda moč zamišljene kranjske klobase se ne skriva samo v repetitivnem interpelacijskem nagovarjanju, ampak predvsem v njenem nenehnem udejanjanju.

Zamišljena kranjska klobasa, kot je bila pozorna slovenska prevajalka Andersonovega dela, ni izmišljena, namišljena ali imaginarna kranjska klobasa. Zamišljena kranjska klobasa namreč ni izum fantazije, brez ustreznice v realnosti. Zamišljena kranjska klobasa je produkt zamišljanja, predstavljanja tistih, ki se s kranjsko klobaso čutijo tako ali drugače povezane. Obstaja torej v njihovih zamislih in predstavah. A prav tako, kar je velja poudariti, obstaja tudi v realnosti. Zamišljeno nikakor ne pomeni neobstoječe. Dejstvo, da je nekaj zamišljeno, da sodi v imaginarij, namreč temu zagotavlja družbeni obstoj in delovanje.

A vrnimo se v zgodovino, »v čas«. Anthony D. Smith (2005: 17) pravi, da se »[n]acionalistično gibanje tipično ne začne s protestnim zborovanjem, z izjavo ali oboroženim odporom, ampak s pojavom književnih združenj, zgodovinskih združevanj, glasbenih festivalov in kulturnih revij – dejavnosti, ki jih je Miroslav Hroch razčlenil kot bistveno prvo fazo v nastanku in širitvi vzhodnoevropskih nacionalizmov[.]«⁵ Vprašanje, ki ga zastavlja ta kranjska klobasa, skušana oziroma zamišljena leta 1949, v embrionalnih letih narodne prebuje, je, ali se je narodno gibanje Slovencev pomembno začelo (tudi) s kranjsko klobaso. Kakor koli že, mesto kranjske klobase (p)ostane v narodnem imaginariju v času avstrijskega cesarstva in pozneje dvojne monarhije, kot kažejo številni časopisni in drugi besedilni viri, neomajno in trdno. Je

5 Globlje nastavke v tej smeri ponuja Löfgren (1989).

nekakšen zelo priročen, rado uporaben označevalec za slovenstvo ali s slovenstvom povezane reči, kot beremo v besedilu Potovanje križem domovine, ki ga opisuje Prostoslav Kretanov, tokrat »ob kranjsko-istrski meji«:

Evo me zopet na solnčnem jugu – v kršni Čičariji! – Po kratkem odmoru v naročji preljubeznive nam majke Ljubljane, ali kakor bi rekel dopisnik v rimsko »Fanfullo«: »nella Mecca del Slovenismo«, kjer se nam zdaj v potokih cedi – sirodka »miru in sprave« ali ka-li, – ubral sem bil namreč zopet cesto pod svoje elastične noge ter krenil vesel križem širne domovine. – Kretal sem se takrat sicer le onstran perifeje slavne »kranjske klobase« (Kretanov 1884).

Vihra kot najopaznejša, najpriročnejša, največja kulinarična slovenska zastava, s katero se maha, ko se bodri narodna čustva in krepi narodni ponos, kot vidimo v še enem, tokrat malo drugačnem potopisu z naslovom Študentovsko potovanje v Prago:

Otožno sem gledal po zelenih ravninah in gričih, ki so se vrstili pred mojimi očmi. Le pasite se oči, sem si mislil, dolgo se itak ne boste več – izgine prelepa Gorenjska, pride Rožna dolina in konec je domačemu svetu. Potem pa samo tuji svet in šele daleč gori nad Donavo zadiši bolj po domačem, ali tam so same ravnine in poštenemu Kranjcu pa je ravnina to, kar je ribi suha zemlja. Samo misel na kranjske klobase in črni teran mi je odpodila za hip vse one otožne misli. [...] »Pa dajva,« mi je pritrdil Štrban in začela sva se gostiti, kakor romarji, ko gredo na Brezje ali pa na Sv. Višarje. Dobre pa so bile kranjske klobase, zamočene s pristnim teranom. Pravijo, da Slovenci še nismo kulturni narod, pa pojdi malo po svetu in v vseh velikih mestih vidiš kranjske klobase prodajati v prvih delikatesnih prodajalnah. Ali ne pričajo mar one tako lepo rjavorumene klobase v sredi izložbe delikatesne trgovine na Ferdinandovi cesti v Pragi o veliki slovenski kulturi, ali pa ljubljansko kislo zelje, ki uživa slavo še menda celo v Ameriki (Anon. 1907).

Je zadeva posebnega narodnega veleponosa, kot nam baha-vo govori besedilo povsem drugega žanra izpod naslova Izreja Prašičev:

Meso pa je tudi najboljše od doma izrejenih prašičev, povrhu se izdelava nekaj pristnih kranjskih klobas, ki uživajo svetovno slavo. Ravno ta pojav nas mora spodbujati k popolnejši in pravilnejši izreji prašičev. Kakor so kranjske klobase zaslovele po vsem svetu, tako naj zaslove tudi kranjski prašiči, katere bomo izvažali v druge dežele, ako jih dosti izredimo (Anon. 1911).

Zamišljena kranjska klobasa torej ponuja nekakšno dopolnilo Andersonovi tezi. Naroda si njihovi člani niso zamišljali le s pomočjo knjig in časopisov, natisnjenih v njihovem jeziku,⁶ ampak tudi s pomočjo narodnih *reči*, med katere nedvomno v slovenskem primeru sodi kranjska klobasa. Kranjska klobasa je torej sestavni del unificiranega polja izmenjave, ki omogoča skupno prepoznavanje pripadnikov naroda. Osnovna ideja Andersenovih *Zamišljenih skupnosti* je: tisk je bralcem omogočil, da so si same sebe zamišljali kot pripadnike iste skupnosti z neznanci onkraj meja sorodstva in lokalnosti. Torej komunikacijska sredstva, ki so po Andersonu ključna pri pojavu in reprodukciji nacionalizma, so krojila, utrjevala, zamišljala tudi določeno podobo oziroma predstave naroda, med katere v slovenskem primeru nedvomno sodi kranjska klobasa. Toda pomanjkljivo je, če kranjsko klobaso razumemo le kot nekakšno podobo, *emblem* zavedanja narodnosti. Moč kranjske klobase se skriva v generiranju narodne pripadnosti, s tem ko oblikuje specifično skupnost.

A vrnimo se ponovno v zgodovino, »v čas«, v čas avstrijskega cesarstva. Peter Vodopivec (2001: 80) za obdobje od konca

6 Po Andersonu je osnova vsake narodne zavesti ta, da se govorci različnih lokalnih, pokrajinskih idr. govorov s pomočjo tiska začnejo zamišljati oziroma prepoznavati kot del širše jezikovne skupnosti (Anderson 1998: 66–67).

18. stoletja in za 19. stoletje ugotavlja, da je bil razvoj slovenskega naroda večinoma podoben modelu srednjeevropskih narodov, o katerih pišejo Miroslav Hroch, Ernest Gellner in Anthony D. Smith:⁷ gibanju za enotni knjižni jezik je sledilo kulturno in nato še politično gibanje. Na vseh stopnjah narodnega razvoja je imelo zelo pomembno vlogo izobraženstvo, ki se je okrepilo v štiri-desetih letih 19. stoletja. Nacionaliziranje slovenskega prebivalstva oziroma širjenje narodne zavesti je po mnenju Vodopivca (2001) potekalo vsaj na dva načina: od zgoraj, torej s politično akcijo narodno opredeljenih izobraženskih in meščanskih elit, ki so bile glavne nosilke narodnega gibanja, pa tudi od spodaj, s širjenjem in z rastjo pismenosti prebivalstva ter poznavanja knjižnega jezika. Kranjska klobasa je seveda bila in je predvsem stvar nacionalizma od spodaj, nedvomno v veliki meri povezana s širjenjem pismenosti in tiska. A vendarle je bila precej drugačna stvar od knjižnega jezika pa seveda tudi od tiska – bila je stvar mesene, vsakdanje, banalne porabe. Res da *narodna*, a občasno

7 Hrochova analiza, ki je najbrž najpodrobnejša, razlikuje med dvema tipoma oblikovanja modernih narodov. V prvem primeru, primeru tako imenovanih velikih narodov (Anglija, Francija, Španija, Nemčija idr.), se narodi oblikujejo v procesu prehoda iz fevdalne družbe stanov v kapitalistično družbo državljanov. »Tretji stan«, ki se vzpostavi kot nasprotnik starega vladajočega fevdalnega reda, se razglasi za predstavnika celotnega naroda. V drugem tipu nacionalnega razvoja, primeru tako imenovanih malih narodov (ki niso nujno številčno majhni), pa gre za preporod zatiranih narodov (ti se vzpostavijo kot narodi, so podvrženi vladajočemu razredu tuje nacionalnosti, sestavljajo etnično enoto, ki nikoli ni bila neodvisna enota, in nimajo neprekinjenega kulturnega ustvarjanja v svojem knjižnem jeziku). Mali narodi se delijo na dve skupini: na »narode brez zgodovine« – brez izkušnje politične entitete v zgodovini, in na narode, ki so v srednjem veku s suverenim fevdalnim razredom oblikovali politične tvorbe, a so svojo politično neodvisnost pred izoblikovanjem v moderni narod izgubili. Hroch v nadaljevanju podrobneje opiše razvoj narodnih gibanj manjših evropskih narodov, ki so prešla (vsaj tista uspešna) skozi tri faze: za prvo fazo sta značilna zanimanje in zbiranje kulturnih, folklornih in literarnih značilnosti prihodnjega naroda, v drugi fazi se pojavi skupina patriotov, ki vse to zbrano gradivo iz prve faze politizira, izoblikuje narodne politične programe in narodno zavest razširja med preostalim prebivalstvom; v tretji fazi pa pride do razmaha narodne zavesti med širšim prebivalstvom (Hroch 2000: 8–24). Mimogrede, kranjska klobasa ima najbrž predvsem opraviti s tretjo fazo v Hrochovi kronologiji razvoja uspešnih gibanj malih evropskih narodov, torej s fazo, ko narodno gibanje postane množično, narodna zavest pa se na široko razmahne med prebivalstvom.

tudi nerodna reč, kar je najbrž vsaj nekatere predstavnike narodnih elit spravljalo v zadrego. Njihov odnos do kranjske klobase je bil zato občasno tudi ambivalenten, če ne že kar odklonilen, kot lahko med drugim beremo v Dopisih iz Pulja leta 1884, ki obravnavajo »prilike« »priprostega človeka«, »da bode zahajal mej rojake; da bode spoznaval lepoto svojega maternega jezika [...], da bode spoznal sam svojo vrednost in srce njegovo se bode odprlo najsvetejšemu mej vsemi čuti, ljubezni do domovine«:

Kakim potom pa naj dosežemo ta plemeniti namen? Najprilicnejši pot so gotovo bralna društva, čitalnice. Društveno življenje kaj ugodno upliva, zlasti na priprostega človeka. In tako društvo imamo v Pulji. Tja, tja vabite naše rojake, tam v društveni sobi, v prijateljskem pogovoru jim lahko vcepate idealov, kajti narod brez idealov nema bodočnosti, njemu je usojen pogin. Bog ne daj, da bi se v našem narodu ugnjezdili oni nesrečni principi, katere s tako virtuoznostjo pridigujejo takoimenovani praktični politiki. »Kranjska klobasa«, in naj si bode še tako mastna, nas ne bode rešila narodnega pogina. Le nerazrušljivo srčno prepričanje, možki značaj in plamteče rodoljubje, ti so paladium, kateri nas stori nepremagljive nasproti sovragom našim (Anon. 1884).

»Praktični politiki« ali tudi »elastiki« – pridigarji »nesrečnih principov« in zagovorniki kranjske klobase – so bili liberalni politiki, ki so sledili nazorom liberalnega vodja Franca Šukljeta. Ta najbrž najvidnejši slovenski liberalni politiki v Taaffejevem obdobju je prav tako kot slovenski katoliški konservativci zaradi pričakovanj večje slovenske avtonomije in strahu pred vplivom nemških liberalcev podpiral nemške konservativce, kar je povzročilo razkol v liberalnem taboru. Kritiki »praktične ali elastične politike« – zmerne narodne politike in »elastičnega« prilagajanja razmeram – so bili prepričani, da je kranjska klobasa nedvomno dobro uveljavljen, slavljen in čislan označevalec za slovenstvo, a na drugi strani tudi zelo trivialna, banalna, materialna reč – »naj

si bode še tako mastna [...], ne bode rešila narodnega pogina« (več o »elastični« pa tudi drugi politiki in »mastni kranjski klobasi« gl. Mlekuž 2013a).⁸

Kranjska klobasa je torej bila in je v veliki meri stvar banalnega nacionalizma, če si precej svobodno sposodimo to Billigovo (1995) sintagmo, zato je bila občasno priča neveljave in cenenosti. Ta preveč vsakdanja ali celo nerodna reč ni vedno dišala »srčnemu prepričanju« »plamtečih rodoljubov«, zagovornikov narodnih »idealov«. Na eni strani torej narodni ideali in na drugi »praktična«, »mastna« in »elastična« kranjska klobasa.

Za zagovor »elastične kranjske klobase« in kritiko »plamtečih rodoljubov«, zagovornikov »vcepljanja [narodnih] idealov« se ponovno za trenutek vrnimo k Billigu in njegovim zastavam (gl. uvodno poglavje): v življenju naroda na dolgi rok ne štejejo toliko zastave, s katerimi priložnostno mahajo rodoljubi, ampak tiste zastave, ki ohlapno, toda neprestano visijo ob vsakodnevnih poteh in ljudi s tem najbrž predvsem »nezavedno« opominjajo, da so pripadniki določenega naroda. Takšna ohlapna, vsakodnevno prisotna, večinoma neopazna zastava je seveda tudi mastna kranjska klobasa – banalna klobasa, ki vsaj po Billigu Slovencev »bode rešila narodnega pogina«.

A moč kranjske klobase se ne skriva le v njeni vsakodnevni pojavnosti, v njenem najbrž banalnem, v veliki meri neopaznem opominjanju na narodnost, slovenstvo. Ta elastična kranjska klobasa je uporabna tudi za bolj agitatorske, neposredne akcije. Njena moč je torej tudi moč angažiranega bujenja in podžiganja narodnih čustev. In ne samo to. Uporabna je tudi za povsem praktične, konkretne narodnostne potrebe. Vsaj tako razmišlja pisec članka o narodni – slovenski trgovini in gospodarstvu v Trstu:

8 V drugi polovici osemdesetih let 19. stoletja je, kot piše Goropevšek (2001: 13), prišlo do zблиžanja med posameznimi strujami v liberalnem taboru, saj je na Kranjskem vse bolj grozil razkol v slogaški politiki. O elastikih, slogaštvu, zблиževanju in razhajanju dveh največjih političnih taborov idr. Pančur (2005); Vodopivec (2006: 81–126); Melik (2002) idr.

Česa nam treba? Piše se nam iz Trsta: Članek »Nemci v Trstu«, ki ga je priobčil »Slov. narod«, je vzbudil občno pozornost, kajti razkril je resnice, ki so splošnega pomena. V Trstu se je nemška trgovina tako ugnezdila in razširila, da je postala v narodnem in v gospodarskem oziru velika nevarnost za Slovence. Nemci so prekanjeni in kot dobri trgovci se radi delajo navidezno kulturne v narodnem oziru; če imajo dobre kupčije s Slovenci, nastavljajo tudi slovenske potnike in izdajajo tudi slovenske fakture. Mrzi jih to, a zaradi zaslužka store tudi to. Pameten in ugleden Nemec mi je rekel: Prva skrb je, da dobimo mnogo denarja v roke; kadar bomo dovolj bogati, bomo tudi imeli toliko moč, da nam ne bo treba nobenih ozirov imeti na narodno mišljenje Slovencev in Italijanov. Slovenci stojimo na stališču, da česar od rojaka ni mogoče kupiti, to naj se kupi od tistega tujca, ki ima slovenske uslužbence in respektira slovensko narodnost. A iti moramo še dalje in gledati, da se kolikor mogoče emancipiramo od vseh tujcev. Danes nimamo nobene slovenske trgovine, ki bi kavo, dišave, suho grozdje itd. direktno importirala v Trst. Ves ta import je že prešel v nemške roke. Ali bi se ne dalo ustanoviti veliko slovensko importno podjetje za tako blago, od katerega bi potem to blago dobivali večji in tudi manjši slovenski trgovci? [...] Lepe kupčije se dajo delati v Trstu tudi s klobasami in salamami. Kranjske klobase so na dobrem glasu in uvoz bi se dobro izplačal. Ali pa če bi se ustanovila v Trstu tovarna za klobase in salame. Kakih 25.000 K je treba za tako podjetje, ki ima to dobro stran, da kaj nese. – Slovenski trgovci z jestvinami in slovenski gostilničarji bi sami lahko napravili tako tovarno in bi gotovo mnogo zaslužili (Anon. 1909a).

Smo namreč v času, ko so boji za slovensko mesto in stvar potekali na več ravneh – tudi na področju gospodarstva. Slovenci so gospodarsko pritiskali na Nemce in Italijane z akcijo »svoji k svojim« – z bojkotom trgovcev in obrtnikov druge narodnosti in zvestobo svojim (Pančur 2005: 38; Testen 2013: 50–51). Narodnostno dejanje se je mešalo z dejanji potrošnje. Če se nekoliko poskušajmo rešiti vonja domačih kranjskih klobas in se odpravimo na kratek

izlet čez Atlantski ocean med slovenske izseljence v ZDA – tudi tu so kranjske klobase dišale močno po narodnem oziroma so bile globoko v slovenstvu prekuhana reč.

Palace Meat Market,
Jos. Asselin, Prop.,
337 Fifth St., Calumet, Mich.
Za praznike imamo lepo zalogo
finega prekajenega mesa, kokoši,
zajcev in mladih prašičkov.
Naša posebnost so
kranjske klobase.
Posebno pozornost bodem dajal
Slovencem!

Slika 1: »Naša posebnost so kranjske klobase«
(*Glas naroda*, 3. januar 1900, 3)

Kranjska klobasa je torej, kot smo zavohali iz dozdajšnjih primerov, predvsem stvar kulturnega nacionalizma – nacionalizma, zaposlenega s kulturno identiteto, z družbeno skladnostjo in moralnostjo. John Hutchinson (1987), ki je uporabil to opredelitev nacionalizma v distinkciji s političnim nacionalizmom, osredinjenim na državo in težnjo po neodvisnosti, je na primeru irskega nacionalizma pokazal, da si obe obliki nacionalizma pogosto sledita in dopolnjujeta. Nacionalizma torej ne moremo omejiti v politično, kulturno ali katero drugo sfero. Tako tudi zamišljene narodne kranjske klobase ne gre zamejevati le v polje kulture, čeprav se zdi, da v večini primerov služi utrjevanju

in definiranju kulturne, narodne identitete. Smith (1991: 144) govori o »kameleonski naravi« narodov – njihovi lahkotnosti in pripravljenosti povezovanja ter vključevanja vsemogočih drugih fenomenov in vsebin – tako lahko govorimo tudi o kameleonski naravi kranjske klobase. Kranjska klobasa oziroma kulturni nacionalizem kranjske klobase je tako, kot smo lahko zavohali v zadnjem in kot lahko zavohamo v naslednjem primeru, raztegnjen v marsikatero sfero, in to na zelo različne načine.

»Elastična« klobasa se tako znajde marsikje – npr. v mednarodnih sporih. Včasih je celo vzrok zanje. Na apel graškega časopisa *Mitteilungen des Vereines Südmark* nemškimi sonarodnjakom, da naj ta »najbolj vindišarski izdelek« kupujejo pri nemškem podjetju Raimund Andretto iz Ljubljane, se je zelo burno odzvalo slovensko časopisje – nedvomno zelo pomemben in najbrž premalo raziskan in ovrednoten akter reprodukcije (slovenske) narodne zavesti (več o tem in drugih sporih ter o narodnobuditeljski vlogi kranjske klobase v avstro-ogrskem času gl. Mlekuž 2013b, več o slovenskem časopisju gl. Nežmah 2012). Novica o nemškem »bojkotu kranjskih klobas« je segla tudi prek oceana, med slovensko skupnost v ZDA oziroma v njihovo časopisje: »**Kranjske klobase** hočejo sedaj bojkotirati. To se pravi, 'Sudmark' hujska proti temu, ker so kranjske klobase 'bindiš' izdelek. No, ne verjamemo, da bi 'Sudmark' s tem mnogo dosegla. Saj poznamo naše ljube Nemce: trebuh jim je tisočkrat več kot cela 'Sudmarka'!« (Anon. 1908).⁹

Ta bojkot kranjskih klobas je zanimiv še z enega vidika. Govori o tem, da kranjska ni bila le stvar samoopredeljevanja, pripisa od znotraj, ampak tudi pripisa od zunaj. To tuje, neavtorizirano upravljanje s slovensko kulinarično zastavo (pa tudi z drugimi narodnimi simboli) pa je lahko zelo hitro problematično ali celo obsojanja vredno početje, kot lahko beremo v *Slovenskem*

⁹ Isto besedilo je bilo predhodno objavljeno v *Domovini in Slovencu*.

narodu v članku s podpisom »Kranjska klobasa & Comp.«, objavljenim v celoti:

Listič, katerega v Ljubljani nikdo tiskati neče, a malokdo čita, napada zbog pomanjkanja gradiva slovensko dramatiko, oponašaje jej, da je v nekej igri bil govor tudi o kranjskih klobasah in prestah. Naj bi dotična glava v svojej dvomljivej duhovitosti premislila, da je omenjena igra vzeta z nemščine, da so klobase, posebno pa »Wurst mit Sauerkraut« v Nemčiji jako v čislu in da Nemci razločujejo toliko vrst klobas, kolikor filozofičnih sistemov. Zakaj nam tedaj zavidati klobaso, to skoro izključljivo nemško jedilo? Zlasti so pa kranjske klobase jako dobre in okusne, dokaz temu je, da se razpošiljajo po celem cesarstvu in še dalje, da jih celo marsikdo uživa, ki si je s svojim umazanim peresom baš toliko zasluži, da si privoščiči kranjsko klobaso in presto – a večkrat še tega ne plača. Sicer naj bi pa dopisun bil vesel, da se sploh igra slovenski in mu je tako dana prilika mašiti luknje v svojem listu, kateri je in ostane »blat«, naj izhaja vsak ali le vsak osmi dan (Anon. 1882).

Preden zapustimo avstro-ogrski čas, na hitro ugriznimo še v »jezikoslovje« kranjske klobase. Kranjski klobasi v časopisnih in drugih besedilih – mimogrede, edinemu viru za avstro-ogrsko obdobje, seveda pritičejo zelo izborni, imenitni, častni pridevniki, samostalniki in glagoli. Kranjske klobase niso le »jako dobre in okusne«, ampak – kot nas malo nazaj podučiči Izreja prašičev – »uživajo svetovno slavo«, so »zaslovele po vsem svetu«, in kot nas korak naprej razsvetlujeta reklami, so »slovite« in »izborne«.

Slavn. občinstvu ljubljanskemu in na
deželi uljudno naznanjam, da sem zopet za-
čela izdelavati slovite

kranjske klobase

kakor tudi

krvave in jetrne klobase

in prosim, da mi slavno občinstvo podeli
svojo naklonjenost in svoje zaupanje

Naročila na vsakovrstne klobase vspre-
jema zame iz prijaznosti gospod

J. C. Praunseiss
trgovec z delikatesami, Mestni trg.

S spoštovanjem

(2087—1) **Barbara Kopač.**

Slika 2: Le kaj mesarica Kopačeva naznanja slavnemu občinstvu ljubljanskemu (*Slovenski narod*, 18. november 1899, 6)

Čeva za klobase

in izborne kranjske klobase

se prodajajo v trgovini **A. Kovačič** v Trstu
poštna ulica, poleg rudečega mosta.

Slika 3: Čeva in izbornost (*Edinost*, 18. november 1898, 12)

In nikakor ne le to – a z imenitno kranjsko klobaso in vsem imenitnim zraven zakorakajmo tudi v novo obdobje.

* * *

Slava, sloves, izbornost, imenitnost in še kaj bahavega kranjskih klobas se z avstro-ogrskim obdobjem torej ne konča. V novi državi – Državi SHS, Kraljevini SHS, Kraljevini Jugoslaviji – torej prvi Jugoslaviji tako npr. ta velečislana klobasa zadiši v Kratkem izprehodu po velesejmu: »Jugobrazil daje pokušati svojo dišečo kavo, a v tem sladkem kotu seveda tudi ne sme manjkati naših slavnih kranjskih klobas, ki jih izdeluje občinski svetovalec g. Miroslav Urbas v Slomškovi ulici« (Anon. 1931). Kot komet zasveti v opisu Gorenjskega črnolesatega prašiča:

Opisani tip gorenjskih prašičev je nastal nedvomno potom križanja podeželske pasme mediteranskega izvora z jorširci in deloma prašiči Hoeschovega tipa. Podeželska stara kri vsekakor prevladuje nad tujo krvjo, kar moramo le želeči, ker to nam jamči za finost mesa (svetovno znana kranjska klobasa!), ki bi brez dvoma zelo trpela ob nadaljni primesi za naše razmere prežlahadne jorširske krvi (Anon. 1926).

Se bahavo razkazuje na potepu po Bolgariji:

Uboga, ti kranjska klobasa! Kdo bi si mislil, da nisi edina, ki uživaš veliki sloves naše mile domovine. Z znamenitim suharom si moraš na Bolgarskem deliti svojo slavo. Pod tem imenom poznajo tu prepečene hlebce kruha, ki se dolgo časa ne pokvari. Način, po katerem so bržkone naši predniki predavnimi časi pekli kruh, kakor ga poznajo le še Bolgari in tako nehote krepijo sloves naše ožje domovine (Anon. 1935).

S ponosom, slovesom, slavo kranjskih klobas se pita tudi mlade, znanja željna bitja. »Slavne« kranjske klobase tako recimo zasvetijo v *Slovenski vadnici za višje razrede osnovnih šol in za meščanske šole*: »8. vaja. a) Tvorite iz besed v oklepajih svojilne pridevnike in ločite natančno osebna (ali osebno rabljena) lastna imena od ostalih vrst lastnih imen! [...] Okusno (Ljubljana) zelje in (Kranjsko) klobase imata dober sloves« (Brinar 1923: 106). Pri

kranjski klobasi, zaviti v časopisni pa tudi vsemogoči drugi papir gre za – kot je temu rekel Orvar Löfgren (1991) – »mikrofiziko učenja pripadnosti« – kako trivialnosti in vsakodnevne rutine oblikujejo občutke narodne pripadnosti. No, da ta sprehod v času ne bo preveč enosmeren – tudi v avstro-ogrskem času smo jo našli v razlagi pravopisnih pravil:

Pisava krajinskih lastnih imen. Veliko zmešnjavo v tem oziru hoče končati dr. (odslej Dr.) Tominšek s sledečimi predlogi: 1. Če obstoji krajinsko ime iz več besed, se piše vsaka beseda p o s e b e j (torej ne Staritrg, Gornjigrad itd.) in vsaka z veliko začetnico. Torej: Novo Mesto, Gornji Grad, Zagorjeva Dolina, Solčavske Planine, Slovenske Gorice, Št. Ilj v Sl. Goricah, Sv. Juri ob Juž. Žel., Sv. Peter pod Sv. Gorami itd. Znano je, da je Sv. Juri kraj, sv. Juri pa svetnik. 2. Tudi iz takih imen izpeljani pridevniki se pišejo veliko, torej Slovenski jezik, Ljubljansko prebivalstvo, Kranjska klobasa itd. (Anon. 1910a).

Seveda so tudi v prvi Jugoslaviji kranjske klobase zelo pogoste spremljevalke vsemogočih narodnih sporov ali pa vsaj pomagajo napenjati mišice Slovencev. A novi časi prinesejo nove težave, nove sovražnike oziroma, če manj srborito zastavimo, nove prehrambne »tovariše« – torej nove skupine znakov, nove paradigme, kot beremo v članku s hujskaško-kulinaričnim naslovom *Živeli makaroni!*:

Civita fascizta jako hvalevredno napreduje. Ker ne ve, kam bi s tisočletno kulturo, je začela kultivirati naše onstran granic in jih je kulturno tako rekoč razbremenila. Zdaj, ko je kultura pod streho, so se spravili fašisti na makarone in jih kultivirali tako, da poneso slavo fašistovske kulture širom okroglega sveta. / Naš Pepe, tisti, ki sedi v uredništvu in opazuje kulturne fenomene, je dobil po radiju krasen eksemplar najnovejšega izdelka fašistovske kulture makaronov. Izdelan je ta makaron v Bologni in sicer v italijanski trobojnici. Tako je lepo pisan in fleten, da kar sam sili v usta.

Kdor ne verjame, si lahko ogleda ta kulturni fenomen pri Pepetu brezplačno. Pepe pravi, da mi Kranjci ne smemo zaostajati za makaronarji kar se tiče patrijotizma. Zato bi kazalo izdelovati kranjske klobase v bodoče v slovenskih barvah – belo-modro-rdeče prepleskane. Mesarji imajo besedo (Anon. 1927: 2).

Mesto kranjske klobase torej v prvi Jugoslaviji ostane skoraj neomajno. Prav tako kot v avstro-ogrski dobi (gl. Mlekuž 2013a) je »velevažen faktor našega narodnega prestiža«, kot beremo v glosi, ki ironično razpravlja o akciji »merodajnih«. Ti so »s šumljajočimi in blagodišečimi črevami ter so z njihovimi prosojnimi girlandami kakor z vihrajočimi pajčolani okrasili in parfumirali bohotno lepoto [ljubljskega] tromostovja«:

Kranjska klobasa je velevažen faktor našega narodnega prestiža in gotovo je nad vse hvalevredno, da naši merodajni in kruhodajni izkazujejo zasluženo spoštovanje tudi črevam, ki so bistveni del tega našega narodnega ponosa, saj bi se vendar brez črev ne mogli ponašati niti s kranjskimi klobasami, niti z dankami njih delikatno krvavo, jeterno, riževo ali kašnato vsebino (Anon. 1933a: 2).

Je, če še bolj ambiciozno in bahavo zastavimo, »naš genius loci«, kot nas pouči potopis Na češkem vzhodu:

In res so naju tako nekoč sprejeli v naročje in obdali s samo ljubeznivostjo, ki tujcu na poti stori tako dobro kakor lačnemu kos pristnega pardubiškega pernika. A propos: ali veste, kaj je pernik? Zgodilo se mi je, kakor onemu tujcu, ki je bil v kranjski deželi in ni poznal – o groza kakšna nevednost! – našega genia loci kranjske klobase s cvičkom. Pernik je medenjaka, kruhek iz lecita, v Pardubicah je takle pernik genius loci; tu je domovina licitarskih src, medenih konjičkov možičkov, oblatov in pogač (Anon. 1933b: 3).

S ščepcem domišljije lahko zakuhamo celo poseben žanr, podzvrst publicističnega pisanja o kranjski klobasi: »kranjsko klobasarsko hvalnico« – nekritično, bahavo, bogato začinjeno opevanje, čislanje, slavljenje kranjske klobase, močno zabeljeno z narodnim ponosom.

Med vzhodom in zapadom, severom in jugom, tako Jugoslavije kakor ostalega sveta, prihaja svinjetina med ljudi. Najsibo kot gnjat, obrajtani kremenatli, krvavice, jetrnice, kotleti, »šintelpratli«. Prekajena rebrca, pa razna vrsta pečenk – pajcek je povsod in vselej dobrodošel krotilec lakote tistih, ki imajo zanj priznanja pod palcem. Po odojku in čevapčičih je zaslovel naš orient, v znamenju kranjske klobase in neizogibnega cvička zatone vse, kar svet premore žlahtnega. Naši zapadni sosedi imajo makarone. Čehi svoje knedličke. Rusi svoj boršč, Madžari paprikaš – toda kaj zmore svetovna gurmanska strast v primeri s svinjetino, pobasano v čreva kranjske klobase! V poeziji svinjskih dobrot se vtaplja vsa modrost in bog nas varuj, če bi gospodinje utegnile prevarati trebušaste grdonje, da bi na mesto pujskov legle jajca (Anon. 1938: 4)!

A kot pričajo številne hvalnice kranjskim klobasam, te niso le predmet banalnega kulinaričnega nacionalizma, ampak – kot temu pravi Carole Counihan (2004) – tudi »kulinaričnega šovinizma«, ko je zagledanost v lastne kulinarične mojstrovine naduta, slepa ali celo nestrpna do mojstrov in drugih. In za Slovence je v vsaj v času Avstro-Ogrske ter prve Jugoslavije ta kulinarični nacionalizem ali celo šovinizem zožen na en sam objekt. Po Ernestu Laclau (2000: 303) bi ga lahko označili kot kulinarični hegemonski objekt – ko neka posamičnost, v našem primeru kranjska klobasa, »prevzame funkcijo univerzalne [kulinarične] reprezentacije« slovenstva.

CIKCACAK

Angleški klobuk
Izdeluje trdka München

Imitacija suhe kranjske klobase
Slovenska posebnost

Evropski mrliški klobuk

Te klobučke kaj rade nosijo
mlade ljubljanske promenadnice,
Idejo zanj so dobile pri sladko-
ledarju

Simboličen klobuk iz Slovenskih
goric, opažen na ljubljanskem
velesejmu

Z.

ANEKDOTA

Molière je umrl brez svetih zakramentov in tedanja duhovna gosposka ga ni hotela pokopati v posvečeno zemljo. Ludvik XIV. je poklical nadškofa k sebi in ga pregovarjal, naj stori izjemo. Končno vpraša: »Kako globoko pa sega posvečena zemlja?«

»Štiri čevlje!«

»Dobro! Potem ga pokopljite šest čevljev globoko,« je ukazal kralj in najbrž se je tako zgodilo.

Teleban je prišel k brivcu ter zahteval, da naj ga obrije:

— Prosim pa tudi, da mi obrijete tudi brke, ampak samo na eni strani, da hom videl, če mi bo to pristojalo!

Slika 4: Hegemonski objekt kot klobuk (Cik-cak, 14. junij 1939, 3)

Zadržimo se še za hip pri tej, kot je rekel Hobsbawm (1983b: 282), »simbolni predstavitvi narodove veličine in sijaja«, pri teh slavospevih, odah, hvalnicah kranjskim klobasam, ki niso bile omejene le na vsemogoče žurnalistične, publicistične in druge besedno ambiciozne žanre. Pomagajo graditi tudi manj in bolj ambiciozne besedogradnje, in to celo take, kjer sta »bolj« in »manj« siamska dvojčka. Če ponovno naredimo korak nazaj v času, ta sinhroni »bolj« in »manj« ambiciozni žanr srečamo v Podučni pesmi v »mesečniku za odjemalce Vydrove tovarne hranil, v Pragi«, ki se sicer ni pečala s kranjsko klobaso, je pa med drugim proizvajala in prodajala klobasino družabnico – gorčico:

Z resnico pravo prideš povsod,
laž ima kratke noge,
svet se vrti, je hotel Gospod;
nad dolino so gore.

Kranjska klobasa je fina jed
z gorčico pa še bolja;
v vsaki hiši naj tak bode red,
da vseh dobra bo volja.

Klobase, rebrca, suho meso
in Vydrova gorčica
zdravo je to za svako telo,
bolj ko za vrat koščica (Anon. 1909b: 30).

Kranjske klobase so bile v reklamah mesnic, delikates, trgovin pogosto najbolj izpostavljen, osrednji oglaševalni predmet – najbrž ne samo zelo priljubljena, nasitna reč, ampak tudi uporaben adut oglaševanja, pihajoč na narodna čustva, torej dišeča narodna reč.

Slika 5: Po narodnem dišeča klobasa
(*Slovenski narod*, 21. december 1927, 4)

Bile so pogosto postavljene v oglaševalno vitrino, kot lahko vidimo v reklami »slovenskega mesarja« v ZDA, kjer so med tamkajšnjimi Slovenci prevzele oziroma ohranile vlogo zastavonoše v sprevedu kulinaričnega nacionalizma.

VESELO ALELUJO
in vesele praznike želi vsem svojim odjemalcem, prijateljem in znancem

MATH KREMESEC

Slovenski **m e s a r**

Telephone: CANAL 6319

V moji mesnici dobite vsaki dan prste in prve vrste mesa. —
Najboljše prokajene kunko in yashlovrstni drugo toba mesa. —
Po domačemu načinu doma narejene PRAVE KRANJSKE KLOBASE — Perutnino vsake vrste.

Vas, kar spada v področje mesarske obrti, dobite pri meni vsaki čas!

Slovenskim gospodinjam se najtopleje priporočam v naklonjenost!

Slika 6: Slovenski mesar in prave kranjske klobase
(*Edinost*, 7. april 1925, 12)

Kranjska klobasa torej ostane do obdobja, navdahnjenega z revolucijo, nekakšen stereotipni, po večini neproblematizirani topos. Zdi se pravo bogoskrunstvo razglabljati o nečednostih, antagonizmah, pomanjkljivostih kranjske klobase. Besedil, ki bi problematizirala njeno posvečeno, sveto, »nadnaravo«, v obravnavanem obdobju ni veliko več kot slovenskih letalonosilk.

* * *

A seveda kranjska klobasa ni bila in ni neproblematična kontinuiteta iste vsebine. Narodni in seveda tudi drugi simboli so podvrženi zgodovinski vsakokratnega nabora vsebin, ki se v danem trenutku izkažejo za bistvene, pomembne, konstitutivne. Kot pravi Smith (2005: 32), »spreminjanje je [...] vgrajeno v definicijo nacionalne identitete[.]« Torej tudi neomajni, trdni nacionalni simboli, kot je kranjska klobasa, ne morejo biti in niso konzervirani v času – neodvisni od družbenih, kulturnih, političnih, ekonomskih in še od kakšnih sprememb. Še posebej, če nastopijo časi, ki stvari postavijo ali želijo postaviti na glavo. Privihra obdobje, navdahnjeno z revolucijo, obdobje zapovedanega napredka, ko je bilo tako imenovanim tradicijam pogosto namenjeno, da se jih pozabi (gl. Vodopivec 2006: 425; Gabrič 2005: 900–904). Na ta neprivlačni, skrhani krožnik tradicij, reči predhodnih, reakcionarnih časov pa je bila pogosto vržena tudi kranjska klobasa. No, čeprav ni bila postrežena v tem reakcionarnem, tradicionalističnem, nazadnjaškem obroku, je širila zatohel smrad preteklih časov, ki v ozračju zapovedanega napredka in ambiciozne industrializacije ni več vsem dišal najbolje:

Z besedo »Tschusch« označujejo koroški sodeležani njim neljube Slovence. Zanimivo je ob vsem tem, da se povprečen socialno saturiran malomeščan pogostokrat oklepa teh predsodkov tudi potem, ko se je na primer lahko sam prepričal, če to tako poenostavim, da je Ljubljana »večja« od Celovca, da imajo Slovenci kompletno in ugledno univerzo ter povrhu še kopico drugih priznanih znanstvenih ustanov, da poleg suhe robe in kranjskih klobas v sedanjem socialističnem sistemu proizvajajo tudi avtomobile, hladilnike, pralne stroje in tako naprej (Jeri 1970).

Nastopijo tudi kranjski klobasi manj prijazni časi, ko ta »veličasten faktor našega narodnega prestiža« dobi status cenene, tradicionalne jedi, iz časov, ki jih je treba pozabiti. Seveda nikakor ne vseobsegajoče in nepreklicno – s (proti)revolucionarnimi vlogami kranjske klobase vendarle ne gre pretiravati. Ta vsaj delno

brezbrižen ali celo odklonilen odnos do kranjske klobase v socializmu je bil najbrž bolj banalno kulinaričen kot pa ideološki (več o (proti)revolucionarni kranjski klobasi gl. Mlekuž 2014). Socialistični potrošnik sicer ni bil lačen, a vsaj občasno naveličan prehrabne enoličnosti ter željan novosti in novotarij, kar seveda kranjska klobasa ni bila (prim. Luthar 2006).

Kranjska klobasa je tako postala predvsem poulična hrana, jed iz plastičnih kioskov in bifejev,¹⁰ *fast* ali *junk food*, ko slovenskih mest še niso osvojili vzhodnjaški bureki in zahodnjaški *McDonaldsi*. Doživela je torej degradacijo, padec na statusni lestvici, z dobro mero pretiravanja in dramatizacije: iz elitne družbe je bila vržena med rajo. Kar je mimogrede grenko okusilo veliko jedi.¹¹

Slika 7: Produkcija mesnega izdelka
(foto: Leon Jere, Ljubljana, 10. junij 1954, hrani MNZS¹²)

10 Npr. Anon. 1968a.

11 Statusna, razredna in druga dinamika jedi je dobro opisana v številnih knjigah. Na tem mestu omenimo le dve, postrežene tudi slovenskemu bralcu: juha *mulligatawany* (Roy 2010) in sladkor (Mintz 2010).

12 Muzej za novejšo zgodovino Slovenije.

Slika 8: Poraba mesnega izdelka
(foto: Marjan Ciglič, Ljubljana, 20.–23. maj 1961, hrani MNZS)

A čeprav novi časi kranjski klobasi niso bili več tako naklonjeni kot predrevolucionarni, ta »naš genuis loci«, »velevažen faktor našega narodnega prestiža«, v velikim meri obdrži vlogo priročnega označevalca za slovenstvo, čeprav najbrž v bolj zadržani, manj bahavi meri kot v predhodnem obdobju.

V svoji osnovi je hrana enaka približno po vsem svetu, le načini, kako se pripravi, so različni. Prav tako so pa različne tudi nekatere specialitete, posebnosti jedilnega lista pri raznih narodih. Naša specialiteta so na primer žganci, še bolj pa kranjska klobasa. Kaj gre pa drugod posebno v slast (Anon. 1954)?

Nadaljujemo z mislijo Smitha (2005: 32), ki pravi, da je spreminjanje vgrajeno v definicijo narodne identitete – »vendar gre za spreminjanje, ki deluje v okviru jasnih parametrov, ki jih

določajo kultura in tradicije dotičnega naroda in njegova značilna dediščina. Ne more biti drugače. Če identiteta konotira določeno mero stabilnosti, enakosti v času, lahko spreminjanje deluje le znotraj jasnih mej.«

Seveda kranjske klobase ne najdemo le v besedilih, natiskane na papir, polomljene v črke, ampak je prisotna, vidna, opazna na številnih bolj ali manj razkazovalnih, reprezentativnih, bahavih dogodkih, npr. kot »narodna specialiteta« na »svetovni razstavi«:

Zadnjič smo si na tem mestu ogledali največjo zanimivost letošnje svetovne razstave v Bruslju – ATOMIUM, danes pa poglejte, kako bo izgledal naš paviljon na tej razstavi. Zgrajen je iz jekla in stekla, zavzema pa 2300 m² prostora. Obiskovalci bodo v njem spoznali kulturno preteklost jugoslovanskih narodov od prihoda Slovanov na Balkan v 5. stoletju pa vse do današnjih dni. Razstavili bomo gospodarsko bogastvo naše domovine, narodnostno in socialno ureditev naše države in podobno. V posebni kinodvorani bodo vrteli naše dokumentarne filme, v restavraciji nasproti paviljona pa bodo gostje lahko dobili jugoslovanske narodne specialitete. Med njimi seveda ne bo manjkala tudi kranjska klobasa s kislim zeljem. Med svetovno razstavo bodo nastopali tudi naši najbolj znani umetniki, Jugoslavija pa bo sodelovala tudi v palači znani (Anon. 1958).

In ne samo to. Posvečeni so ji bili posebni dogodki, čeprav je bilo teh veliko manj kot v obdobju, v katerega bomo naslednji hip stopili. Eden takih – posebej kranjski klobasi posvečen – je bilo »tekmovanje za najboljšo kranjsko klobaso, nad katerim je prevzela pokroviteljstvo Tedenska tribuna«, prvič organizirano leta 1967.

Sliki 9, 10: Ocenjevanje kranjskih klobas
(foto: Svetozar Busić, Ljubljana, januar 1967, hrani MNZS)

Leto dni po »uvodnem krstu«, »ko je tekmovanje steklo [v ljubljanskem hotelu Slon] tako rekoč brez zapletov, s podrobneje izdelanimi pravili«, v časopisu pokrovitelju med mnenji »strokovnjaka« preberemo:

Želim, da bi se prihodnje leto kvaliteta klobas še izboljšala, da bi tako vendarle spet našli kranjsko klobaso, ki bi bila vredna tega naslova. Prepričan sem, da bi bili tega veseli tako potrošniki kot naši gostje. S ponosom pa bi lahko pokazali tudi tujcem, kako lahko pripravimo mesno jed na Slovenskem (Anon. 1968b: 2).

Drug »strokovnjak« pa pravi: »Tekmovanje bi bilo treba še bolj popularizirati, saj nedvomno prispeva svoj delež v očuvanju kakovosti naše nacionalne mesne specialitete« (Anon. 1968b: 2).

* * *

Ponovno rojstvo ji namenijo novi časi. A novi časi se niso zgodili z danes na jutri. Boštjan M. Zupančič se leta 1991 v odgovoru na vprašanje, kaj pomeni biti intelektualec majhnega ali velikega naroda, takole poskuša »otresti« kranjskih klobas:

Toda če mi danes kdo prične razlagati, da je Evropejec, morda celo centralni, za razliko od, ne vem, Azijca, Afričana, Američana – potem se mi že to zdi za časom. Morda je za literate etnična identiteta usodna že zaradi vezanosti na jezik – za kar lahko citirajo Heideggerja – ampak zagotavljam vam, da je ravno na zahodu to izrazito passe. Je pa verjetno res, da mora človek pogledati malo po svetu, preden se otrese irharic, polk, nageljev in kranjskih klobas (Zlobec 1991).

Novi časi – še posebej novo tisočletje – so, kot bomo videli, tisočletje kranjske klobase. V svojem tisočletju ta ne dobi le svojih dogodkov – doma in po svetu, ampak dobi tudi svojo zaščito –

doma in v svetu (ki do danes še ni povsem urejena), dobi svojo pravo institucijo – z resničnimi stenami in ljudmi, samo njej v čast se ji napiše in oblikuje knjiga – ki pobere nagrade doma in v svetu. Seveda to še daleč ni vse, kar kranjska klobasa pokloni novemu tisočletju oziroma kar novo tisočletje pokloni kranjski klobasi. Lahko bi še in še nadaljevali – recimo poleti v veselje, kar jo spravi na naslovnice slovenskih tiskanih medijev in v osrednja poročila številnih TV-postaj, njej v čast je delno (ali točneje v veliki meri) posvečen raziskovalni projekt, izzove pravi mednarodni spor s sosednjo Hrvaško, njej v uživanje je oblikovan poseben papirnat krožnik, v katerem je zataknjena špila za uživanje narezane kranjske klobase (med drugim zaščiten in odlikovan). In ne boste verjeli, postane Kranjska klobasa. Kranjska klobasa z veliko začetnico? Poglejmo, kako je ta Kranjska klobasa presenetila lektorico, ki je odprla dolgo razpravo na spletni strani Lektorskega društva Slovenije, in sicer v Lektorskem brbotanju, v razpravi Pisati kranjska ali Kranjska klobasa:

Spoštovani kolegi in kolegice,

delam v oglasnem trženju Dela in danes so od mene zahtevali, da v že popravljenem oglasu o kranjski klobasi to dobroto (oprostite, vegetarijanci) popravim in jo zapišem z veliko začetnico, torej Kranjska klobasa. Njihov argument je bil, da se tako zapisuje, ker je zaščiten z geografsko oznako. Klicala sem naročnico oglasa, ki mi je obupano potožila, da od nje to zahtevajo z Ministrstva za kmetijstvo, kjer so sprejeli sklep (menda), da imena z geografsko oznako pišemo z veliko. Ker se pišem Kača(r) in se ne dam kar tako, sem poklicala na ministrstvo, kjer mi je spet druga gospa dejala, da je takšna uredba, da sicer ne ve, katera točno in kdo jo je dal, ampak da je prišla iz EU in da tudi tam vsa taka in podobna imena pišejo z veliko. Rekla sem ji, da so takšna imena tudi cviček, belokranjska pogača ipd. (drugih ne bom naštevala, da ne boste postali lačni) in da jih ne zapisujemo z veliko, ker to niso lastna imena,

temveč le zaščiten. Povedala sem ji tudi, da v EU verjetno zakone sprejemajo nemški in angleški govorniki, ki tako ali tako vse sam. pišejo z veliko. Nisva se ravno ujeli. Toda, v oglasu je ostala »mala kranjska« (Kačar 2013).

A vrnimo se k »veliki kranjski« oziroma k omenjenim »veledosežkom«, ki so tako ali drugače sodelovali pri oblačenju kranjske v Kranjsko klobaso. Kot piše Janez Bogataj v *Mojstrovinah s kranjsko klobaso iz Slovenije*, je leta 2004 na mednarodni tekmi v smučarskih poletih v Planici v družbi s Francijem Jezerškom (z očetom Hiše kulinarike Jezeršek) in z Jožetom Ježkom v šotoru podjetja Goodyear opazoval, kako so kranjske klobase »sprožile val navdušenja večine gostov«. Ta »izjemni odziv« je tri navdušene jedce kranjske klobase prepričal, »da je potrebno kranjskim klobasam čim prej vrniti sloves ter organizirati ocenjevanja njihove kakovosti«. ¹³ Že isto leto v mesecu avgustu so, kje drugje kot v Hiši kulinarike Jezeršek v Sori, organizirali prvo ocenjevanje kranjske klobase. Leta 2009 je preraslo v tridnevni Festival kranjske klobase z vsakoletnim ocenjevanjem, veselico (na kateri so vsaj včasih stregli le kranjske klobase), kulinarično razstavo (tudi ta je bila včasih rezervirana le za tople in hladne jedi s kranjsko klobaso in načine njene postrežbe), s številnimi koncerti in še čim – recimo leta 2009 s prodajo majic z napisom »Prava kranjska klobasa mora špricnt«. Festival je tudi medijsko zelo dobro podprt – radi ga spremljajo bučni in hujskaški naslovi kot Kranjska klobasa v želodec vsakega Slovenca! (Rejec 2011) ali Kranjska klobasa nosi slavo naše dežele križem svet (Rejec 2013). Politični ritual vse bolj postaja potrošni ritual. Slovenci so dandanes interpelirani (no, tudi včasih so bili) ne le kot politična bitja, ampak tudi vse bolj kot bitja porabe – bitja, katerih dolžnost je uživanje kranjske klobase (prim. Foster 1999).

¹³ To zgodbo lahko preberemo tudi v članku Identiteta s kranjsko klobaso (Ilich 2011: 19).

Mož, ki se je odločil »kranjskim klobasam čim prej vrniti sloves«, je leta 2011 izdal *Mojstrovine s kranjsko klobaso iz Slovenije*. Mojstrovina, ki jo najdemo v navadni, razkošni in angleški izdaji, je bila še istega leta nagrajena doma – na 27. Slovenskem knjižnem sejmu je prejela nagrado za najlepšo slovensko knjigo v kategoriji »umetniška monografija in fotomonografije, bibliofilske izdaje«. V 9letka.net, na »portalu za znanje« osnovnošolcev v novici o nagradi preberemo: »Z razkošno podobo, ki ni sama sebi namen, odgovorni upravičeno razbijajo podcenjene predstave o kranjski klobasi« (Anon. 2011). Naslednje leto pa je požela nagrado v Parizu na tekmovanju Gourmand International Cookbook Awards,¹⁴ na katerem se ocenjuje najboljše kuharske knjige. Med 9.500 knjigami iz 162 držav je zmagala v kategoriji monografij ene sestavine.

Mož, ki je kranjski klobasi v čast napisal knjigo, je »veleklobasi« pomagal priti tudi na poštne znamke, na številne festivale, v turistične prospekte in še kam.

Slika 11: »Naš genius loci« na poštni znamki

Najbrž je ta isti mož kranjsko klobaso porinil tudi na sam vrh »piramide slovenske gastronomije«. V Strategiji razvoja gastronomije Slovenije (2006) – dokumentu, v katerem ob vsemogočih

¹⁴ Med 9.500 knjigami iz 162 držav je zmagala v kategoriji monografij ene sestavine.

ukrepnih za splošno gastronomsko prepoznavnost Slovenije najdemo tudi to piramido, je namreč prvopodpisani »raziskovalec in ostali sodelavec iz prakse«. In kaj pravzaprav pomeni biti na vrhu te piramide? Kot preberemo v povzetku tega dokumenta in predstavitvi PowerPoint, imajo tu čast biti »izbrane jedi (in tudi vina), ki najbolj reprezentativno predstavljajo gastronomijo Slovenije.« No, najdemo jo tudi v »drugem ali srednjem segmentu« piramide, v katerem se znajdejo »najbolj prepoznavne jedi slovenskih regij in pokrajin«. In katera »slovenska regija in pokrajina« se lahko zahvalita tej »vele-klobasi«, da jo lahko predstavlja? Alpski svet. Kakor koli že, v družbi slogana slovenske kulinarčne razpoznavnosti »Okusiti Slovenijo« se kranjska klobasa od skoka na to posvečeno kulinarčno mesto baha na vsemogočih pogostitvah in prireditvah doma in v svetu, na turističnih prospektih in še kje. Mimogrede, le leto pozneje je izšla »pod priznano blagovno znamko National Geographic« prva in nikakor ne zadnja izdaja knjige *Okusiti Slovenijo* avtorja – koga drugega kot dr. Janeza Bogataja (2007). Na naslovnici je seveda tudi častna stanovalka vrha »piramide slovenske gastronomije«. Če je torej bila predstavljena zgodovina zamišljene kranjske klobase predvsem zgodovina, v kateri se ni izraziteje manifestirala volja posameznika, je v novem tisočletju precej drugače. In še nekoliko močnejše zasije v novem tisočletju: nacionalizem ni, kot pravi Smith (2005: 165), le nacionalno občutenje ali nacionalistična ideologija, je tudi oblika javne politizirane kulture, ki temelji na »avtentičnosti«.

A kot pravi mož, ki je kranjski klobasi vdahnil ponovno življenje, v članku Identiteta s kranjsko klobaso, obstaja tudi »tehnološki del zgodbe o priznanju kranjske klobase« (Ilich 2011: 19). Ta sega v leto 2002, ko je Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani ob podpori Gospodarskega interesnega združenja Mesoizdelki opravila raziskavo o kranjski klobasi. Deset slovenskih podjetij je pripravilo kranjske klobase po »najboljših recepturah« in strokovna desetčlanska komisija je izdelke senzorično ocenila ter izbrala najkakovostnejše, najbolj »tipične za kranjsko klobaso«.

Leta 2005 se je oblikovalo in leto pozneje registriralo združenje z imenom Proizvajalci kranjske klobase, gospodarsko interesno združenje (v skrajšani obliki GIZ Kranjska klobasa), ki je začelo postopek za zaščito proizvoda z geografsko enačbo na nacionalni ravni. Od leta 2008 je kranjska klobasa »tradicionalni slovenski proizvod«, zaščiten z geografsko označbo na nacionalni ravni, objavljen v Specifikaciji za Kranjsko klobaso (2008), ki jo je potrdilo Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, v kateri so natančno opredeljeni receptura, proizvodni postopki in nadzor nad kakovostjo. Leto pozneje pa se, kot zapiše *Delov* dopisnik iz Bruslja v podnaslovu članka, znajde »Kranjska klobasa v bruseljskem črevesju« (Žerjavič 2013). Njen postopek za zaščito na ravni EU se je začel marca leta 2009 in traja, kot bomo podrobneje slišali v nadaljevanju, vse do današnjih dni.

Zamišljena kranjska klobasa, kot nam govorijo njene zaščite, ni le stvar besednih in vizualnih zamišljanj in se ne odvija le znotraj medijev, kot je lahko bralec iz dozdajšnjih primerov narobe sklepal. A vendarle tudi zamišljanja, spodbude, nastale zunaj medijev, največkrat prej ali slej povlečejo v svoje kiklopsko črevesje.

Zaščita kranjske klobase pa ima tudi svojo zamišljeno »kolateralno škodo«. Specifikacija za Kranjsko klobaso (2008), ta temeljni dokument, nekakšna Biblija sodobne, z veliko začetnico pisane Kranjske klobase, med drugim določa tudi premer »prašičjih tankih črev« (32–34 mm) in težo para klobas (200–250 g). In glej ga hudiča – tako je izbrisala Guinnessov rekord. Kot preberemo v *Dnevniku*, »Slovenci smo prišli z Arvajevo guliversko kranjsko klobaso v knjigo rekordov. Strašna klobasa! Njen kolobar je bil večji kakor kolo pri jumbo jetu.« O velikanki, katere vsaka polovica »je merila v dolžino 3,44 metra, njen premer je bil 36 centimetrov, tehtala pa je kar 520 kilogramov« (Anon. 1999) in »si resnično zasluži [...] svoj prostor v Guinnessovi knjigi« (Jerman 1999: 17), so na dolgo in široko poročali številni slovenski mediji:

Pred hotelom Larix je klobaso, ki so jo pripeljali na prizorišče z avtodvigalom, pričakala nad petstoglava množica turistov in radovednežev, ki bi bila zagotovo nekajkrat večja, če ne bi v gornjesavski dolini močno snežilo. Vzdušje v Kranjski gori je bilo prešerno. Množico, ki se je veselo fotografirala ob največji kranjski klobasi, so zabavale Vesele Štajerke, zatem pa so mesarji zarezali v velikanko (Anon. 1999).

In kot že rečeno, kranjska klobasa dobi tudi svojo institucijo – s stenami in z ljudmi. GIZ Kranjska klobasa deluje od leta 2006 in, kot piše na njihovi spletni strani, »združuje trinajst certificiranih proizvajalcev tega vrhunskega izdelka.«¹⁵ Kot najpomembnejšo vlogo združenje izpostavlja »nadzor nad kvaliteto Kranjske klobase, prednosti geografske označbe in promocijo izdelka višje kakovosti.« Promocijske aktivnosti izvajajo »neprekinjeno od leta 2008 s ciljem široke prepoznavnosti tradicionalnega slovenskega živila, ki ga vsi certificirani proizvajalci enotno označujejo z logotipom 'Kranjska klobasa – zašpiljeno dobra' in nacionalnim znakom 'geografska označba'«.

Slika 12: Zašpiljeno dobra geografska označba. Na vsaki Kranjski klobasi

15 Vsi proizvajalci proizvajajo Kranjsko klobaso po natančno predpisani recepturi in potrjenem proizvodnem postopku – skladno s Specifikacijo za Kranjsko klobaso (2008). Kakovost izdelkov in kontrola pri proizvajalcih se redno izvaja v postopkih notranje kontrole (od 3- do 4-krat letno) in v postopku zunanje kontrole (najmanj enkrat letno). Poimenovanje »Kranjska klobasa« smejo uporabljati samo certificirani proizvajalci. Prodaja oziroma ponudba »necertificiranih« Kranjskih klobas je zakonsko prepovedana (GIZ Kranjska klobasa).

A zakaj letnica v logotipu? Če najprej naredimo hiter faktografski sprehod v zgodovino – to je letnica, kot preberemo v letaku Zašpiljeno dobra (izdal GIZ Kranjska klobasa) »ene najstarejših omemb Kranjske klobase« iz znamenite kuharice Katharine Prato *Süddeutsche Küche*, ki je najbrž med oblikovanjem logotipa po Bogatajevih knjižnih *Mojstrovinah* veljala za najstarejšo pisno omembo kranjske klobase. In če poskušam odgovoriti malo manj faktografsko: »Preteklost daje svetniški sij legitimnosti. Preteklost ponuja slavno ozadje sedanjosti, ki sama nima kaj praznovati,« pravi Hobsbawm (1998). Tradicija in sodobnost sta se torej v novem tisočletju znova spajdašili – če sta bili v obdobju socializma v veliki meri tekmeča ali celo sovražnika, sta v novem tisočletju ponovno postala partnerja. Ali kot pravi Smith, nacionalizem si prizadeva ustvariti narode v avtentičnem duhu, a preoblikovane tako, da ustrezajo modernim (geo)političnim, ekonomskim in kulturnim okoliščinam (Smith 2005: 166). Nacionalizem si tako prizadeva ustvariti, zamisliti tudi kranjsko klobaso v »avtentičnem« duhu, a preoblikovano tako, da ustreza modernim (geo)političnim, ekonomskim in kulturnim okoliščinam.

GIZ Kranjska klobasa je gotovo najuspešnejši in najkompleksnejši primer sprege nacionalizma in gospodarstva (dandanes tržnega gospodarstva ali – kot se mu je še včeraj reklo – kapitalizma) v zgodovini kranjske klobase pa tudi primer, ki kaže na to, kako sta politični in kulturni nacionalizem premešana in prepletena, kako je ideja skupnega porekla, skupne kulture zlita s pripadnostjo državi, naciji. Zato si najbrž zasluži, da pokukamo še v Statut skupine proizvajalcev Kranjske klobase (2011: 2), v katerem najdemo med cilji združenja tudi takšne velekomplesnosti: »navezovanje, vzdrževanje in organiziranje izmenjave informacij, izkušenj in znanja z mednarodnimi organizacijami in institucijami in zastopanje stališč članov v odnosu do mednarodnih organizacij, predvsem na evropskem nivoju, ter vključevanje v

članstvo mednarodnih interesnih združenj na področju zaščite izdelkov s tradicionalnim ugledom».

Vsaka generacija vedno znova preinterpretira in preoblikuje zamišljeno kranjsko klobaso. Ali kot bi rekel Anderson, usoda naroda ni v tem, da se vrne v veličastno preteklost, ampak da v modernih pojmi in spremenjenih okoliščinah ponovno ustvari svoj duh. In narod kranjske klobase je v modernih časih ponovno ustvaril svoj duh kranjske klobase.

V PROSTORU

Seveda se kranjska klobasa ne izdeluje, uživa, kuha, prebavlja, izloča, zamišlja le v času, ampak tudi v prostoru. Še več, ravno prostor, pokrajina je tista, ki ji da ime in tako njeno ime naredi posebno, enkratno in s tem tudi klobaso samo. To ni bloška, pasja ali frankfurtska klobasa, ampak kranjska. Kranjska, najbolj slovenska dežela v Avstro-Ogrski ni posodila oziroma dala svojega imena le čebeli, jegliču, gori, Janezu, ampak tudi klobasi. Najbrž je predvsem ime te hvaljene klobase tisto, ki je neko brezimno klobaso naredilo slovensko klobaso *par excellence*.

Zakaj, kako in kdaj je neka »domača« klobasa iz Kranjske postala kranjska klobasa? Odgovor ostaja zavit v zgodovinsko meglo; naša genealogija ne seže k ontologiji kranjske klobase. No, lahko bi špekulirali. A ne bomo. Raje kot špekulacijam se posvetimo interpretacijam, zgodbam, zamišljanjem, ki govorijo o nastanku njenega imena. Kot lahko preberemo na lepo oblikovanem spletnem letaku hotela Mons za kranjsko klobaso, naj bi ji ime zakuhal sam cesar Franc Jožef oziroma njegov lačni želodec, ko je potoval z Dunaja v Trst:

Legenda pripoveduje, da se je v neki gostilni na Kranjskem ustavil avstrijski cesar s spremstvom; ker ni bil napovedan, so mu lahko postregli le s tistim, kar so imeli pri roki. Ker je bila v hiši tudi mesarija, je na mizo

priromala kranjska klobasa. Cesar je poskusil, si vihal brke – od ugodja ali od jeze, to je zdaj vprašanje, si je mislil oštir – potem pa prišel z besedo na dan: »To je bilo odlično, kakšna klobasa pa je to?« je radovednost razganjala cesarja, gostilničar pa je skromno pomencal: »Klobasa kot klobasa, klobasa pač.« In so cesar za konec pribili: »To ni zgolj klobasa, tej odlični klobasi porečemo Krainerwurst.«

Z besedami Andersona (1998: 20), »[č]arobnost nacionalizma je, da spreminja slučaj v usodo.« Če gre torej verjeti zgornji »legendi« ali razlagalni povedki, kot bi jo najbrž popredalčkali folkloristi, so na mestu besede Shakespearovega Orlanda:

Jaques: Ni mi všeč njeno ime.

Orlando: Niso mislili, da bi vam ustregli, ko so jo krščevali (Shakespeare 2003: 36).

In Fran Levstik, kot bomo videli malo pozneje, Shakespearov Jaques, nas prepričuje, da gre verjeti besedam Orlanda in s tem vsaj malo tudi »legendi«. V zelo kritični kritiki tragedije z naslovom Ilija Gregorič ali kmečki kralj, objavljeni v *Levstikovih zbranih spisih* (1892), kritizira povsem napačno, zlagano in neustrezno, danes bi rekli tudi stereotipno predstavljanje zgodovine in navad Slovencev:

Dalje ni res, da si ni misliti kranjskega kmeta brez polhove kučme, ktera se Vam zdi njegovo največje značajno znamenje; ni res, da »balo« – gosp. Hiti piše »bališ« – s kolovratom in zibeljo vred nevesta pelje s seboj k poroki. Če se v Vaši nemški povesti o tem vporu sem ter tam da dobro gladko brati, kar govore kmetje, to se da samo za tega delj, ker ste v svojem prvopisu v nemškem jezici črtali *nemškega* kmeta, *kakoršnega ste našli v raznih knjigah*; a v slovenščini je Vaš slovenski kmet nenaraven, surov! Vaši *prihodnji kmetski vojvode sline cede po brinovci, psujejo se s pijanci; o kračah in kranjskih klobasah*, kterih pravi Kranjec nikoli ne imenuje s tem imenom, *govore tako, kakor bi Vi s kakim svojim slovstvenim tovarišem govorili* (Levstik 1892: 278).

Torej, ime so najbrž res dali »Nemci«. Frančišek Levec, literarni zgodovinar, esejist, urednik in slovaropisec, ki je uredil *Levstikove zbrane spise*, v Tolmaču tako piše o Levstikovi jezi glede kranjske klobase:

Kranjska klobasa (na 278. str.). Ta izraz se je zdaj popolnoma udomačil za nemški »Krainer Wurst«; a malokatera beseda je Levstika tako jezila, kakor ta, če si jo rabil v navedenem pomenu. Zarohnel je: »Kaj prtene, jetrne in krvave klobase niso tudi kranjske klobase? 'Krainer Wurst' se pravi me s e n a klobasa. Zapomni si« (Levec 1892: 316)!

A Slovenci so povsem pozabili na Levstikovo jezo glede kranjske klobase. Najbrž je tudi na takšne pozabe mislil Ernest Renan (1913: 114), ko je rekel, da »bistvo naroda je ravno v tem, da imajo vsi posamezniki mnogokaj skupnega [npr. kranjsko klobaso], kakor tudi v tem, da so vsi mnogokaj pozabili.« Kakor koli že, naredimo osvežilen sprehod v čas oziroma se nekoliko posvetimo zgodovinsko-geografskim dejstvom, čeprav to ne želi biti dlakocepska zgodovinska razprava. Zadnji avstro-ogrski cesar kranjski klobasi ni mogel vdahnuti imena, vsaj ne tako, kot nam priča zgornja »legenda«. ¹⁶ Najstarejša znana omemba te kranjske znamenitosti je, kot smo videli na začetku besedila, iz leta 1849; takrat cesar še ni bil na Kranjskem. A pri nacionalizmu ne štejejo dejstva, ampak predvsem čustva; ni pomembno to, kar je, ampak to, kar občutimo. Če bi se našel junak, ki bi kranjsko klobaso oblekel v modno »izumljeno tradicijo«, bi se lahko iz njegovega oblačenja pošalili, da je izumljeno tradicijo narobe obrnil, saj se izdaja za mlajšo, kot je v resnici. Izumljene tradicije namreč po Hobsbawmu (1983a: 1) trdijo in se delajo, da so starejše, kot so v resnici.

¹⁶ Ni nujno povsem privlečena za lase, saj so kraljevi in cesarski dvori pogosto določali in usmerjali okus, oblačenje itn. Nedvomno pa so napačne časovne koordinate.

A vendarle, primerov, ki kranjsko klobaso – za katero, bodimo jasni in glasni, ne vemo, kdaj točno in kako je zakorakala v svet – potiskajo v davno preteklost, ni težko najti. Navedimo torej en primer, v navednice postavljene »izumljene tradicije« iz leta 1984:

V tem računu se tudi čita: »Dem Fleischhacker so die Castraun abgethan und die Würste gemacht, zahle ich 48 kr.« Kaj, ko bi se iz tega sklepalo, da so delali klobase od koštrunovega mesa? Najbrže pa bi bil ta sklep prenagljen; tako slabega ukusa pač niso imeli mestni očetje, katerim je učitelj Marius za novo leto želel »auch Beibehaltung dero hochbegabten Verstandes«. Da bi leta 1623 ne bili še znali delati naših slavnoznanjih klobas? To ni verjetno! Zato recimo rajši, da se je blagajničar v svojem računu le neokretno izrazil, in pustimo kranjskim klobasam njih kolikor mogoče častito starost (Eller 1894: 730).

Narod je v predstavah ljudi razumljen kot entiteta, ki obstoja v trajanju, kot nekaj, kar ja bilo že pred nami in bo živelo tudi v prihodnosti.¹⁷ Tudi kranjska klobasa, ta globoko v narod namočena zadeva, seveda implicira ali vsaj poskuša implicirati kontinuiteto s preteklostjo. Zagonetno vprašanje, ki ga ta v daljno preteklost segajoča klobasa zastavlja, je, koliko je pravzaprav produkt »družbenega inženiringa«, koliko je izumljena tradicija v izvirnem Hobsbawmovem pomenu (več o izumljenih tradicijah gl. uvodno poglavje). No, na to vprašanje ne bomo dali odgovora in tudi ne bomo posegli v razpravo med t. i. »modernisti« in »etnosimbolisti« – koliko je narod moderen, konstruiran ali celo preišljen »izum« in koliko je proces reinterpreteriranja vnaprej obstoječih kulturnih motivov in rekonstruiranja zgodnejših etničnih vezi in občutij. Torej ne bomo odgovorili na vprašanje, v kakšni meri je kranjska klobasa »modernistična« ali »etnosimbolna« zadeva.

17 Mimogrede, v sodobnem družboslovju in humanistiki dandanes močno prevladuje razumevanje narodov kot vsebinsko modernih pojavov in kronološko kratkih fenomenov.

A čeprav je kranjska klobasa do neke mere »izumljena tradicija«, »vaja v družbenem inženiringu«, domišljena stvaritev kulturnih inženirjev, ki so za potrebe spolitiziranih modernih množic izdelovali simbole, rituale, mite in zgodovine – za potrditev takšne drzne teze bo verjetno treba izumiti časovni stroj – je pomembno predvsem to, da ljudje, ki so jim te tradicije namenjene, nanje gledajo z naklonjenostjo (prim. Smith 2005: 107). Spet lahko povzamemo, da nacionalizem grejejo čustva in ne takšna ali drugačna dejstva.

Seveda kranjska klobasa zastavlja tudi številna druga prostorska ali s prostorom povezana vprašanja. Je to kmečka ali mestna klobasa, jed za kmete ali meščane? Kmečko je, kot piše Božidar Jezernik (2013: 138), postalo narodno, narodno pa je bilo sinonim za dobro in lepo. Podeželje je pomenilo stabilnost, od nenehno spreminjajočega se mesta, ki je bilo v očeh nacionalistov premalo narodno zavedno in pogosto preveč odprto za tujo kulturo (nekaj o vlogi kmečke kulture pri oblikovanju narodne kulture tudi v uvodnem poglavju).

A vrnimo se še za trenutek k prostorskim dimenzijam kranjske klobase, ki jih odpira njeno ime. Čeprav njeno ime najbrž v primerjavi s Shakespearovim Jaquesom Franom Levstikom ljudem ugaja, pa nikakor ni brez težav. Pri tej »velevažni klobasi«, »velevaženem faktorju našega narodnega prestiža« bi klobaso v časih, ko smo »'Herzogtum Krain' zradirali z zemljevida«, veljalo tudi drugače poimenovati. Vsaj tako razmišlja pisec glose Izpod sita in rešeta v *Slovenskem narodu*, objavljene v celoti:

Ja, bitte sehr, meine Herrschaft, nichts ist ewig, leider nichts. Radetzkega smo spravili na mestno pristavo, njegov podstavek tudi. Nemškutarimo vsak dan manj in kmalu boš čutil blagoadjen dih cesarsko-kraljevih časov samo še ob nedeljah in praznikih na promenadi. Ob delavnikih in po mes-tu slišiš blaženo nemščino komaj še na vsakem drugem vogalu. Napredu-jemo. Samo dosledni nismo v svojem napredku. »Herzogtum Krain« smo

zradirali z zemljevida, na Kranjce in Štajerce se odkrito nočemo več deliti; te in podobne spomenike smo vrgli med stare šaro, a podstavki nam še vedno stojе. / Če smo že postali Slovenci ali prebivalci dravske banovine, nehajmo vendar govoriti o kranjskih Janezih in kranjskih klobasah. To moti patriotično uho. Bodimo dosledni in govorimo o slovenskih in dravskih Janezih, o dravskih klobasah, o dravskih deželnih stanovih. Živeti je treba z duhom časa! / Opomba uredništva: Ideja o dravskih Janezih je izposojena (Anon. 1933: 2).

V drugem besedilu iz časa Dravske banovine in dravskih Janezov hudomušni pisec, ki se norčuje iz jugoslovanskega unitarizma, predlaga, »da jo kratko malo prekrstimo v klobaso SHS, da tako prispevamo k ujedinjenju tudi mi svojo žrtev in svoj delež in bo konec bridkim očitkom« (Fr. 1923a: 2; Fr. 1923b: 4). A zgodovina ne pozna le alternativnih imen kranjske klobase, ki so se izgubila v času, ampak tudi taka, ki so se dejansko vpisala v čas in prostor. Kranjska klobasa je med slovenskimi izseljenci in njihovimi potomci v ZDA po drugi svetovni vojni, kot kaže pregled časopisnih besedil, počasi začela spreminjati svoje ime v slovensko klobaso, *Slovenian sausage*. Mimogrede, klobasa, ki jo je Sunita Williams – astronautka s slovenskimi koreninami – odnesla v vesolje in o kateri so se na dolgo in široko razpisali slovenski mediji (o tem kozmoklobasanju gl. Mlekuž 2008b), ni bila kranjska, kot so nas napačno informirali mediji, ampak slovenska – *Slovenian sausage*.

Na drugi strani oceana, v Avstraliji, kjer je sicer kranjska klobasa v veliki meri zatajila svojo slovensko narodno pripadnost, dandanes nosi ime *kranksy*. Mimogrede, tudi v Avstraliji ljudje ne le uživajo kranjske klobase, ampak se zanje tudi borijo. »[B]ojevnica za priznanje kranjske klobase kot slovenske specialitete in ne poljske ali nemške delikatese« (Anon. 2006a: 8) v deželi kengurujev je Ivanka Perko; sicer je v svetu bolj znana po tem, da je umrla zaradi padca bananinega olupka, ki je poškodoval njeno zelo

Sliki 13, 14: Slovenian sausage
(foto: Jernej Mlekuž, Cleveland, september 2011)

občutljivo kožo na nogi. V sosednji Avstriji jo še vedno naročimo oziroma smo jo lahko do pred kratkim naročili (več o tem malo pozneje) kot v Levstikovih časih – *Krainer wurst* ali krajše *Krainer*; v dandanes italijanskem Trstu v tržaškem dialektu jo poznajo pod *luganiga de cranio* ali »pravilneje« *luganiga de Cragno*¹⁸ in v državah nekdanje skupne države je *kranjska klobasica*.

Kot smo videli iz zadnjih primerov, se kranjska klobasa ali vsaj kranjski klobasi podobne ali sorodne reči uživajo tudi zunaj dežele Kranjske in drugih tudi »slovenskih« dežel Avstro-Ogrske, Dravske banovine, Socialistične Republike Slovenije, Republike Slovenije. Ta migracija, globalizacija, internacionalizacija, hibridizacija ali kakor koli že kranjske klobase je v odnosu do njene narodne identitete precej zapletena, pogosto ambivalentna zadeva. Še posebej v času geografskih idr. zaščit, triumfa in ekonomskega vrednotenja blagovnih idr. znamk. Ta časovno-prostorski stisk narodne kranjske klobase pogosto postavlja vprašanja njene narodnosti:

Oh, Kranjska Klobasa, blessed are those who are born in the Slovenian Nation, for well they know Thy delights. Thou art the Queen of all Sausages, of the existing, of the ancient and of the not yet invented. We shall never abandon Thee (Luka 2006).

Kranjska klobasa oziroma Kranjska klobasa je torej z jezikom Ulricha Becka (2003) prešla od »krajevne monogamije« do »krajevne poligamije«. »Transnacionalna krajevna poligamija, to, da si zavezan več krajem hkrati, so vstopna vrata globalnosti v lastno življenje, to vodi v globalizacijo biografije« (Beck 2003: 193). No, biografija kranjske klobase se je globalizirala že v drugi polovici 19. stoletja (če ne celo prej) – z množičnim izseljevanjem

¹⁸ V *Cucina triestina* (Stelvio 1952: 173) jih najdemo v italijanski obliki kot *salsicce della Carniola* (Cragno).

iz slovenskih dežel v ZDA in drugam po svetu. A vendarle ta poznomoderna »transnacionalna krajevna poligamija« kranjske klobase zastavlja številna in kompleksna vprašanja, povezana z narodno pripadnostjo kranjske klobase – tudi povsem drugačna in nova. Recimo? Ali ne gre pri zgoraj shakespearovsko navdahnjenem poetu, sicer komentarju v razpravi *The Kransky: Good Sausage, Or Scourge of the Digestive System* na spletni strani *The Glory of Carniola*, bolj kot za narodni ponos in zanos za – kot je temu rekel Arjun Appadurai (1993) – »trojanski nacionalizem« – nacionalizem, ki vključuje transnacionalne povezave in nenarodne aspiracije? Ali verjetno še bolj za težavo, vprašanje, angažma virtualne resničnosti, ki jo je treba napolniti z mesom in s krvjo obstoječih, zakaj pa ne narodnih kultur – jih sestaviti v igrivo, cinično satiro, pri tem pa spremeniti njihove originalne pomene, tako da bodo ustrezali vselej izmuzljivi sedanosti. Postmoderna in kozmopolitska kultura je lahko le, kot pravi Smith (2005: 169), eklektična, hibridna, fragmentirana.

Takšno eklektično, postmoderno zamišljanje kranjske klobase se zdi, da je v veliki meri ujeta v vajeti porabniško naravnane razvitega kapitalizma, ki oblikovanje identitet poskuša kar čim bolj zreducirati na spreminjanje slogov, okusov in vsega preostalega, kar se odraža v kompulzivni porabi blaga. Ljudem, porabnikom, kot bi dodali kritični glasovi, lažno vsiljuje: Spreminjaj se, da te ne bodo drugi spremenili. Prava rešitev je bolj ležerne narave: Ne spreminjaj se, da te ne bodo drugi spremenili. A bodi dovolj politične pridige. Lahko bi rekli, da se zdi v tovrstnih zamišljanjih, da kranjska klobasa reflektira dandanašnjo domnevno imaginativno moč posameznika, subjekta, da v življenju svobodno menjava svojo – zakaj pa ne tudi narodno identiteto (gl. Vogrinc 2003: 42).

A vendarle ta sodobna »krajevna poligamija« kranjske klobase ni samo stvar postmodernega brikolaža, zapovedanega spreminjanja slogov. Med slovenskimi izseljenci in njihovimi potomci kranjska klobasa še vedno sledi besedam Anthonyja

Smitha o etničnem nacionalizmu: prečka meje in zlahka obstaja zunaj državnega ozemlja ter ohranja svojo identiteto ne glede na to, kam gre. Med slovenskimi izseljenci se zamišljanje kranjske klobase še vedno pogosto odvija znotraj modernih koordinat – znotraj želja po avtentičnosti in reprodukciji tradicij strategija pripadanja (prim. Savaš 2014). Takšne želje in seveda z njimi kranjske klobase – lahko bi rekli tudi želje po avtentičnih kranjskih klobasah, kar koli naj bi že to pomenilo – so prisotne tudi v poročilu z več kot sporočilnim naslovom Po žilah teče mi slovenska kri:

Moronska občina je letos pripravila mednarodni sejem na trgu San Martin v soboto, 13., nedeljo, 14., in ponedeljek, 15. oktobra. Povabljeni smo bili tudi Slovenci. Postavili smo stojnico – kmečko hišo, kjer so bili razstavljeni značilni predmeti: majolika, kozolec, lesena skrinjica in prticek z narodnimi motivi. V ozadju so visele slike s pokrajinami, ob strani pa velik zemljevid Slovenije in kratek opis naše dežele. Prodajali smo golaž, kranjske klobase, štrudelj in razna peciva (Anon. 2006b).

Pogosto se celo zdi, da je produkt, zmes, iztrebek obojega: lahkotnega postmodernega spreminjanja slogov, identitet, pripadanj in na drugi strani reprodukcije tradicionalnih vezi pripadanja. Dandanašnja *nova* vračanja v varna zavetja narodnih identitet lahko interpretiramo tudi kot reakcijo na sodobna divja in majava identitetna popotovanja, ki le redko vodijo do trdnih in trajnih ciljev. Pri izseljencih in še posebej njihovih potomcih lahko torej zamišljanje kranjske klobase ne pomeni (le) obnavljanja starih identitetnih vsebin, ampak iskanje novega pomena narodnih ali etničnih pripadnosti, ki ustrezajo pozni moderni. Takšno iskanje novega pomena kranjske klobase bi mogoče okusili v Wine and Sausage tasting at Slovensko Društvo Melbourne »together with the 'Domača' kitchen«:

Wine and Sausage tasting at Slovensko Društvo Melbourne

... and together with the »Domača« kitchen ...

Much tasting and discussion on the wines had already taken place when the sausages were brought out for judging. If you were not quick the sausages were gone and you missed the chance to taste them. This suggests a few things:

1. that the Sausages tasted great; and no wonder as Slovenian culture is steeped in the tradition of making »Kranjske klobase« as they originated in Kranjska region in Slovenia. No were was this more evident than with the winning »klobase« as it was a combined effort of 1st, 2nd and 3rd generation Slovenians and the product of a day of passing on the Slovenian tradition of sausage making to the children and grandchildren.
2. It was also proof of how the Slovenian culture of wines and klobase go hand in hand (Anon. 2007).

A sodobna krajevna poligamija kranjske klobase ni povezana le z vprašanji subjekta, pripadnosti in podobnih postmodernih tegob. »Krajevna poligamija« kranjske klobase se dotika tudi mednarodne politike – neti prave mednarodne oziroma meddržavne spore. Omenili smo že avstralsko Slovenko Ivanko Perko in njen boj »za priznanje kranjske klobase kot slovenske specialitete in ne poljske ali nemške delikatese«. A to je najbrž precej obskurna zgodba v primerjavi s kranjsko klobaso, ki se je znašla »v bruseljskem črevesju« registracij in zaščit. Leta 2008 je Slovenija na ravni EU vložila vlogo za registracijo zaščitenege porekla kranjske klobase, čemur je nasprotovala Avstrija (pa tudi Nemčija, ki pa je pogajanja in vse dogovore prepustila Avstriji). Prehranski izdelek z istim imenom je namreč še iz obdobja Habsburške monarhije priljubljen tudi pri severnih sosedih. Ker označba zaščitenege porekla pomeni, da morajo vse faze pridelave in predelave proizvoda potekati na določenem geografskem področju, bi bili v Avstriji tako prisiljeni preimenovati precej uveljavljeno ime. Avstrija je (na neformalni ravni) slovenskemu

predlogu o zaščiti Kranjske klobase ugovarjala in tako so se med predstavniki Slovenije in Avstrije leta 2012 začela pogajanja, pri katerih sta na slovenski strani aktivno sodelovala GIZ Kranjska klobasa in Ministrstvo za kmetijstvo in okolje. Avstrijci so izrazili bojazen, da bi slovenska zaščita Kranjske klobase pomenila konec dozdajšnje uporabe poimenovanja *Osterkrainer*, *Käsekrainer*, *Schweinskrainer*, *Bauerkrainer* idr., kar bi za avstrijske proizvajalce pomenilo upad prodaje in zaslužka, poleg tega bi tudi prilagoditev na novo poimenovanje predstavljala visok strošek. Slovenska stran je vztrajala in dosegla, da Avstrijci prenehajo (samostojno) uporabljati ime *Krainer* in *Krainer Wurst*, ker bi tako poimenovanje pomenilo zavajanje potrošnikov in nered na trgu. Imenu mora biti obvezno dodana predpona (npr. *Chilikrainer*) in Avstrija tako lahko še naprej uporablja poimenovanja, kot so: *Osterkrainer*, *Käsekrainer*, *Schewinskrainer* in *Bauernkrainer*, ki so se na ozemlju Avstrije v zadnjem stoletju razvile kot različne variante oziroma izpeljanke kranjske klobase, ne sme pa jih prevajati v druge jezike, medtem ko slovenski proizvajalci – ves ta dogovor glede imen je mimogrede dandanes spet močno vprašljiv zaradi evropske zakonodaje – ime Kranjska klobasa lahko prevajajo v vse jezike – tudi v *Krainer Wurst*.

Kaj pa v *kranjsko klobasico*? Hrvaška, ki proizvode in poje za petkrat več soldov kranjskih klobas od Slovenije, je vložila ugovor zaradi slovenske zaščite geografskega porekla kranjske klobase. Državi dogovora nista dosegli, zato bo o tem odločalo »bruseljsko črevesje« – Evropska komisija. Zaplet je sprožil pravo tekmovanje v izvirnosti medijskih in drugih izjav na to temo. »Za domovino s kranjsko naprej!« Tako je ob začetku ocenjevanja na Festivalu kranjske klobase avgusta 2012 etnolog dr. Janez Bogataj sklenil svoje misli o hrvaškem ugovoru na slovensko vlogo za zaščito porekla kranjske klobase in to misel je v naslov daljšega prispevka o kranjski klobasi postavil tudi portal Planet Siol.net. V članku na omenjenem portalu pod naslovom Ne bo »lijepa naša« kranjska

klobasa pa preberemo tudi tole: »kranjska klobasa ne more biti 'lijepa naša', ampak da bo, podobno kot se je glasil rek iz prejšnjih časov, 'za domovino s kranjsko klobaso naprej'« (Cvejetovič 2012).¹⁹ Najbrž ni pomembno, če se zdi kranjska klobasa gostom iz veselja minimalno drugačna od drugih klobas. Kar šteje, sta jakost in moč pomenov, ki jih kranjska klobasa posreduje Slovencem. S kranjsko, ki »ne bo 'lijepa naša'«, pojdemo tudi mi naprej.

V JEZIKU IN USTIH

Do zdaj smo večinoma obravnavali uživanje kranjske klobase v jeziku in veliko manj v ustih. Toda ali zamišljamo kranjsko klobaso samo z jezikom ali tudi z usti oziroma ali tudi v ustih uživamo zamišljeno kranjsko klobaso? Seveda, ko izbiramo med ponudbo kranjske klobase in bureka (recimo na pogostitvi ob zagovoru doktorata dr. Bureka) ali ko peljemo gosta iz tujine na nekaj »tipično slovenskega« (recimo na burek ali kranjsko klobaso), imamo opraviti z zamišljanjem pa seveda tudi z zamišljeno kranjsko klobaso.

Toda ali sploh vemo, koliko se uživa v ustih? Po podatkih GIZ Kranjska klobasa je Slovenija leta 2008 proizvedla 381 ton, leta 2010 391 ton, leta 2013 pa 527 ton kranjskih klobas – proizvodnja se v zadnjih letih letno poveča za približno 10 % (na Hrvaškem naj bi bila proizvodnja petkrat večja). Toda verjetno bolj kot količina oziroma teža porabljenih in proizvodnih klobas je pomembno mesto oziroma kontekst, situacija uživanja. Kot pravi Roland Barthes (1997: 25), hrana ne služi le kot označevalec za vsebine, ampak tudi za situacije. Dandanes se vse situacije – delo, šport, zabava, praznovanje idr. – izražajo skozi hrano in s pomočjo hrane. Kranjska

¹⁹ Podatki so zbrani iz različnih internetnih virov (predvsem mediji) pa tudi dodatno preverjeni s koordinatorko projektov GIZ Kranjska klobasa Ano Ahčin.

klobasa je kraljica veselic (če ne kraljujejo čevapčiči), športnih dogodkov (npr. smučarskih poletov v Planici, kjer so tu spet nadležni čevapčiči), planinskih postojank in še česa, kar ljudem, ki se imajo za svetovljane, obdarjene z omiko in odliko, vliva vsaj nekaj nelagodja. A kranjska klobasa je dandanes nemalokrat častna ali celo edina gostja tudi bolj omikanih mest, dogodkov, situacij. Katerih? Omenili smo že njen obisk v vesoljski postaji, njeno častno mesto v »piramidi slovenske gastronomije«, kar ji seveda omogoča posebno mesto na številnih državno-promocijskih in drugih državno podprtih dogodkih (bila je npr. vidno prisotna na evropskem košarkarskem prvenstvu). Vidno se je v ustih uživala (in se še danes z vsakim ogledom uživa) v filmu *Gremo mi po svoje 2* in na zabavi po premieri filma, za kar gre zasluga GIZ Kranjska klobasa, ki je po besedah koordinatorice projektov pri GIZ Kranjska klobasa Ane Ahčin hotela kranjsko klobaso približati mladim. Po raziskavah, ki jih je naročila GIZ Kranjska klobasa, je prav ta ciljna skupina najmanj kranjskoklobasarsko voljna oziroma potrebna kranjskoklobasarske (pre)vzgoje. Seveda nikakor ne stoji za vsemi tržnimi kranjskoklobasarskimi akcijami in posli GIZ Kranjska klobasa. Klobasarna v stari Ljubljani, odprta leta 2013, ki jo na spletni strani začinja slogan »Čas je za kranjsko klobaso«, ponuja *le* kranjsko klobaso (tudi v joti, ričetu ali v zelju), je zasebna iniciativa, po besedah lastnika Stanislava Logarja »nastala na družinskem zelniku«. Tudi kranjski burek, ki ga je leta 2013 na trg izpljunil prehranski industrijski obrat in najbrž največja slovenska pekarna Žito, nima zveze s slino GIZ Kranjska klobasa. Ta, kot preberemo na spletni strani proizvajalca, »slovenska različica najbolj priljubljene jedi na Balkanu!« oziroma »slovenska najbolj priljubljena jed za hitri prigrizek v tradicionalnem slovenskem okusu« (Žito 2013) je zanimiva tudi zato, ker kaže, da se lahko zamišljanje kranjske klobase dotika tudi same, recimo ji brezpogojne kranjske klobase. »Tradicionalni slovenski okus« v to »slovensko najbolj priljubljeno jed za hitri

Slika 15: »Slovenska najbolj priljubljena jed za hitri prigrizek v tradicionalnem slovenskem okusu« (foto: Dimitrij Mlekuž, Ljubljana, januar 2013)

prigrizek« prinesejo koščki kranjske klobase in zelja, ki so dodani skutnemu nadevu. Slovensko kolonizacijo (kranjskega) bureka pa še dodatno zakoliči slovenska zastavica, ki je zapičena v ta »kranjski« izdelek. Koščki kranjske klobase, ki jih skupaj drži testo *balkanskega* bureka, so v kranjskem bureku torej dobesedno temelj za zastavo – čeprav miniaturno. Še kdo goji pomisleke o kranjski klobasi kot narodni zastavi?²⁰

Seveda tudi čas narekuje pogoje in mesto uživanja – zamišljanja v ustih. Če jo dandanes lahko uživamo v vesolju, to najbrž v avstro-ogrskem času ni bilo mogoče. Toda ali bi jo lahko danes, tako kot smo jo v avstro-ogrskem času, našli kot plačilo pesniku za njegove rime?

Veselični in reklamni odsek se je v to svrhu obrnil do skromnega pesnika, ki naj opiše vse dobrote in lepote v vezani besedi za prihodnjo številko »Soče«. Da bo pa imel pesnik pravo podlago in pravi pojem o tej ljudski veselici, mu je moral dati odsek en par kranjskih klobas s hrenom, košček narodne torte, buteljko pristnega vipavca in 20 vinarjev za rokopisni papir. Odsek upa, da ne bo »štrajkal« pesnik ob takih dobrotah, a tudi pesnik upa, da mu ne bodo štrajkale rime, posebno še, ko ima že nekaj rim pripravljenih: veselica, klobasica; paviljon, lampijon; pianoforte, Linzertorte itn. (Anon. 1909c).

In čeprav je v avstro-ogrskem času ni bilo mogoče fizično v ustih uživati v vesolju, je bilo njeno uživanje v jeziku lahko pogosto blizu ali tesno povezano z vesoljem:

20 Kranjski burek – primer tako imenovanih hibridnih jedi, ki so nastale na podlagi kulturnih mešanj in so v dolgi zgodovinski perspektivi najbrž prej pravilo kot izjema (prim. Delamont 1995), zastavlja vprašanje, tesno povezano s kulinarično zastavo: Ali lahko burek postane »slovenska jed«, torej nekakšna slovenska prehrambna ikona? Odgovor je seveda pritrđen, saj biografije, zgodovine številnih jedi, pričajo, da se ta pomenska sprememba oziroma prehod lahko zgodi v sorazmerno kratkem času.

Pesnik.

Oj, pesniki – to smo učeni ljudje.

Mi vemo, kar nihče na svetu ne ve.

Pogosto nad zvezde hitijo nam misli,

pa kranjske klobase še bolj so nam v čisli (Anon. 1903).

Vse to govori o tem, da ima zamišljanje kranjske klobase, če si sposodimo besede Jožeta Vogrinca (1998: 186), široke meje: človeško imaginacijo. Čeprav je kranjska klobasa »primarno« stvar, namenjena jasni in konkretni uporabi – hranjenju, ponuja zelo širok okvir (u)porabe –, jo lahko uporabimo za najrazličnejše potrebe in okoliščine.

Slika 16: Kozmoklobasa (foto: Jernej Mlekuž, Cleveland, september 2011)

Kranjsko klobaso je torej mogoče uporabiti za *marsikaj*. In takoj ko jo uporabimo za *marsikaj*, imamo najbrž opraviti z zamišljanjem kranjske klobase. Tako kot je Marcel Duchamp v svoji

razvpiti provokaciji pokazal, da je Rembrandta mogoče uporabiti za likalno desko, so tudi za kranjsko klobaso pokazali, da jo je mogoče uporabiti kot umetni penis, hm, ali za sladico. »Klobasne in kranjske sladkosti. Sladice s kranjsko klobaso« je namreč posebno poglavje receptov slovenskih *chefov*, priznanih in omikanih kuharjev v knjigi Janeza Bogataja *Mojstrovine s kranjsko klobaso iz Slovenije* (2011). In kakšne »kranjske sladkosti« nam ti ponujajo? »Kuhano hruško v cvičku, nadevano z lešniki in s kranjsko klobaso na vinskem želeju«, »bonbon iz kranjske klobase«, »karamelizirano kranjsko klobaso s sladoledom iz svežih fig«, »čokoladni narastek (soufflé) s kranjsko klobaso«, »čips iz kranjske klobase in hrustljave gorčice«, »sladico iz čokolade, kislega zelja in kranjske klobase«, »čokoladno lešnikovo peno, karamelizirano kranjsko klobaso in marelice, kuhane v ingverjevem soku«, »karamelizirane rezine kranjske klobase, gorčična in hrenova zmrzlina in refoškova ter malinova omaka«, »zmrzlina s kandirano kranjsko klobaso in omako iz zelenega jabolka s kalvadosom«, »karamelizirano kranjsko klobaso z gorčičnim sladoledom«, »pečeni ananas s karamelizirano kranjsko klobaso ter kokosova panna cotta z belo čokolado«, »čokoladno tortico s pralineji, polnjenimi s kranjsko klobaso, regratov med in sladoled iz kislega mleka«. Zamišljanje kranjske klobase ima ne samo široke, ampak tudi sladke meje.

Ponovno se lahko vprašamo, s kakšnim zamišljanjem imamo opraviti v primeru karamelizirane kranjske klobase in drugih receptov iz *Mojstrovine*. Z uživanjem v ustih (čeprav, kot mi je prišlo na uho, noben kuhar v svojih gostilnah ne ponuja teh jedi) in jeziku. Seveda, ko govorimo o uživanju v jeziku, nimamo opraviti le za besednim jezikom, ampak, kot smo videli npr. v *Mojstrovinah*, tudi z jezikom podob, vizualnim jezikom (npr. fotografije mojstrovine s kranjsko klobaso). Narodna, zamišljena kranjska klobasa se torej pojavlja, manifestira, izraža v zelo različnih oblikah. Zamišljamo lahko fotografirano ali drugače vizualno upodobljeno,

prehrambno ali neposredno fizično, (za)pisano, (iz)govorjeno in še kakšno kranjsko klobaso. In ta zadnja je lahko zaklepetana, za-teoretizirana (kot v primeru tega besedila), všaljena ... ali recimo, kot v primeru Podokničarjeve (2011) narodno-zabavne ode kranjski klobasi, ki si jo velja ogledati oziroma poslušati na Youtubeu: zapeta zamišljena kranjska klobasa. Ob spremljavi harmonike se Podokničarjeva viža začne takole: »Klobasa, klobasa, kranjska klobasa, ti si naša dika in ponos. Jedec te vika, ko te v usta vtika. Klobasa, klobasa, ti vedno naša boš«. Kot bi rekel Roland Barthes (1990: 151), gre za »različne sisteme glede na substanco, ki deluje v komunikaciji«. Seveda lahko te sisteme različno opredelimo in razdelimo. A to naj bo tlaka za drugo priložnost (ta tlaka je vsaj približno nakazana v Mlekuž 2008a).

Precej resnobno smo ugriznili v zamišljanje kranjske klobase in s temi resnobnimi ugrizi še malo nadaljujmo. Zamišljanje kranjske klobase je tako produkt volje kolektiva – naroda – pa tudi volje njegovih članov – subjektov. Zamišljanje kranjske klobase je skupinski fenomen, ki ga določajo mehanizmi kulturne kontinuiranosti in spreminjanja, a prav tako je tudi fenomen, ki uteleša razmerja posameznih pripadnikov s skupnostjo. Zamišljena kranjska klobasa torej ni statičen fenomen – redefiniranje ali celo spreminjanje je vgrajeno v zamišljanje kranjske klobase. Pri zamišljeni kranjski klobasi gre torej za proces nekakšne neprestane rekonstrukcije – za selekcioniranje, kombiniranje in za kodificiranje prej obstoječih elementov zamišljene kranjske klobase pa tudi za neprestano dodajanje novih kulturnih in vsemogočih drugih prvin.

Kaj je torej zamišljena kranjska klobasa? Če si ponovno pomagamo z Andersonom (1998: 174), recimo, da je zamišljena kranjska klobasa »iznajdba, ki se je ne da patentirati«. Na voljo je »ponarejevalskim piratom«, ki z vsakim ponaredkom ustvarijo nov original. Original, ki je na voljo nadaljnjim ponarejevalcem ali recimo raje zamišljevalcem. Vsak, še tako dosleden ponaredek

je nov enkraten pojav, nov, enkraten produkt zamišljanja z enkratnim mestom, s časom, z materialnimi, duhovnimi, vremenskimi idr. okoliščinami zamišljanja.

Kranjsko klobaso si torej vsak zamišlja po svoje. A seveda si jo zamišlja v okvirih že zamišljene kranjske klobase. Rečeno z Marxom: ljudje si sami zamišljajo zamišljeno kranjsko klobaso, toda ne v pogojih, ki so si jih sami zbrali. Zamišljena kranjska klobasa torej ni stvar trajne posesti, ampak je predmet nenehnega prisvajanja, identificiranja. Je torej proces, ki se sicer lahko vsak hip materializira v neki formi in ki je podvržen neprestanim spremembam, takšnim ali drugačnim zunanjim vplivom.

Zamišljanje kranjske klobase je pogosto razrešeno neposredne povezave s slovenstvom. To seveda ne pomeni, da če zamišljevalci zamišljajo kranjsko klobaso zunaj narodnih dimenzij, tudi ne reproducirajo narodnosti. Prav mogoče je bil kakšen recept v Bogatajevih *Mojstrovinah* narejen tudi brez zavestnega narodnega angažmaja ali celo zavedanja *chefov*, da je kranjska klobasa z narodnim na debelo oblita klobasa, a vendarle je njihova kranjskoklobasarska mojstrovina tako ali drugače prispevala k reprodukciji slovenstva. (In tudi Podokničar je mogoče s prilastkom »naša« mislil na prebivalce Kamnika ali Gorenjske, čeprav se zdi to verjetno kot »kosovir bo v 22. stoletju največji uporabnik mobilnih telefonov«.) Kot bi rekel Marx (1961: 86): »Tega ne vedo, toda to delajo.«

Toda, pozor! Kranjska klobasa ni le stvar zamišljanja, ampak tudi stvar čustev. Ena resnejših kritik Andersonovih zamišljenih skupnosti leti prav na to, da narod razume predvsem v okvirih zamišljanja, »imaginacije«, ter da ne uspe razviti čustvenega in moralnega potenciala naroda (gl. Smith 2001: 107). Zamišljena kranjska klobasa pogosto, če ne kar vedno nosi in sprošča čustveni in moralni naboj. Kot smo lahko videli skozi celotno besedilo, je zamišljena kranjska klobasa stvar ponosa, ljubezni, no, včasih tudi zaničevanja in prezira. Narod kranjske klobase si ne

le na vse načine zamišlja kranjsko klobaso, ampak jo tudi ljubi, si z njo krepča ponos in prezira sosedni narod, ki mu jo želi speljati. Najbrž bi morali k zamišljeni kranjski klobasi dodati in skozi besedilo strogo uporabljati še prilastek »naša« – torej zamišljena »naša« kranjska klobasa. Spomnimo se le časopisnih naslovov: Kranjska klobasa v želodec vsakega Slovenca! (Rejec 2011) ali Ne bo »lijepa naša« kranjska klobasa (Cvejotovič 2012). Kranjska klobasa je namreč – za narod kranjske klobase in njegove člane – neodtujljiva reč.

Za konec pa se vendarle odtujimo od te zamišljene »naše« kranjske klobase. Transformirajmo kranjske klobase še za trenutek v prihodnost. No, v preteklost. Dobro, v preteklo prihodnost. Kako bode čez 200 let na svetu? – v besedilu, ki je že več kot 100 »let na svetu«, zavohamo, da zamišljanje kranjske klobase mogoče vendarle seže onkraj vonja narodne kranjske klobase:

S pomočjo radia se bode namreč napravljalo kar iz kamenja kruh, meso, pečenko, pečene piščance pa tudi prave – kranjske klobase! Samo škoda, da mi vsega tega ne doživimo (Anon 1910b).

Res škoda, da mi tega ne doživimo. Čeprav bi, vsaj sodeč po besedilu iz *Glasa Naroda* – časopisa, od katerega bi se kranjska klobasa lahko sposodila ime za svoj nadimek, že morali.

LITERATURA

- Anderson, Benedict. 1998. *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Appadurai, Arjun. 1993. Patriotism and Its Futures. *Public Culture* 5, 411–29.
- Barthes, Roland. 1990. *Retorika Starih/Elementi semiologije*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

- Barthes, Roland. 1997. Toward a Psychosociology of Contemporary Food Consumption. V *Food and Culture*, ur. Carole Counihan, Penny Van Esterik. London, New York: Routledge, 28–35.
- Beck, Ulrich. 2003. *Kaj je globalizacija? Zmote globalizma – odgovori na globalizacijo*. Ljubljana: Krtina.
- Billig, Michael. 1995. *Banal Nationalism*. London: Sage.
- Counihan, Carole. 2004. *Around the Tuscan Table: Food, Family, and Gender in Twentieth-century Florence*. New York: Routledge.
- Cvirn, Janez. 1994. Meščanstvo na Slovenskem in proces nacionalne diferenciacije. V *Zbornik 27. Zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Ljubljana, 29. september–1. oktober 1994*, ur. Aleš Gabrič. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 67–73.
- Delamont, Sara. 1995. *Appetites and Identities: An Introduction to the Social Anthropology of Western Europe*. London: Routledge.
- Foster, Robert. 1999. The Commercial Construction of »New Nations«. *Journal of Material Culture* 4, 263–282.
- Gabrič, Aleš. 2005. Kulturnopolitični prelom leta 1945. V *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*, ur. Jasna Fischer et al. Ljubljana: Mladinska knjiga, 900–904.
- Goropevšek, Branko. 2001. Od slogaštva do političnih strank – Slovenci in slovenske dežele v Taaffejevi dobi. V *Slovenska kronika 19. stoletja 1884–1899*, ur. Stane Granda et al. Ljubljana: Nova revija, 11–16.
- Hroch, Miroslav. 2000. *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups Among the Smaller European Nations*. New York: Columbia University Press.
- Hobsbawm, Erich. 1983a. Introduction: Inventing Traditions. V *The Invention of tradition*, ur. Erich Hobsbawm, Ranger Terence. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 1–14.
- Hobsbawm, Erich. 1983b. Mass-Producing Traditions: Europe, 1870–1914. V *The Invention of tradition*, ur. Erich Hobsbawm, Ranger Terence. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 263–308.
- Hobsbawm, Erich. 1998. *On History*. Abacus: London.
- Hutchinson, John. 1987. *The Dynamics of Cultural Nationalism: The Gaelic Revival and the Creation of the Irish Nation*. London: Allen & Unwin.

- Jezernik, Božidar. 2013. *Nacionalizacija preteklosti*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Kosi, Jernej. 2013. *Kako je nastal slovenski narod: Začetki slovenskega nacionalnega gibanja v prvi polovici 19. stoletja*. Ljubljana: Sophia.
- Laclau, Ernesto. 2000. Constructing Universality. V *Contingency, Hegemony, Universality: Contemporary Dialogues on the Left*, ur. Judith Butler, Ernesto Laclau, Slavoj Žižek. London: Verso, 281–307.
- Löfgren, Orvar. 1989. The Nationalization of Culture. *Ethnologia Europaea* 19, 5–23.
- Luthar, Breda. 2010. Shame, Desire and Longing for the West: A Case Study of Consumption. V *Remembering Utopia: The Culture of Everyday Life in Socialist Yugoslavia*, ur. Breda Luthar, Maruša Pušnik. Washington: New Academic Publishing, 341–378.
- Marx, Karl. 1961. *Kapital: Kritika politične ekonomije, 1 zvezek*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Melik, Vasilij. 2002. *Slovenci 1848–1918: Razprave in članki*. Maribor: Litera.
- Mintz, W. Sidney. 2010. *Sladkost in moč: Mesto sladkorja v moderni zgodovini*. Ljubljana: Založba *cf.
- Mlekuž, Jernej. 2008a. *Burek.si!? Koncepti/recepti*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Mlekuž, Jernej. 2008b. Kozmoklobasanje: O e-uživanju vesolske kranjske klobase. *Dve domovini* 29, 27–51.
- Mlekuž, Jernej. 2013a. »Ostrupljanje s klobaso«: Nekaj ugrizov v klobčič kranjske klobase in narodnega ponosa, zvit v slovenskem časopisu od pomladi narodov do konca prve svetovne vojne. *Zgodovina za vse* 20, 30–41.
- Mlekuž, Jernej. 2013b. »Moja politika je kranjska klobasa«: Par madežev kranjske klobase v slovenski politiki, zapackanih v slovenskem časopisu do prve svetovne vojne. *Prispevki za novejšo zgodovino* 2, 7–22.
- Mlekuž, Jernej. 2014. »Prelom s staro miselnostjo, da je gost zadovoljen, če dobi kranjsko klobaso in liter vina«: Semantična kontinuiteta in diskontinuiteta kranjske klobase v socialistični Jugoslaviji. *Etnolog* 24, 155–176.
- Nežmah, Bernard. 2012. *Časopisna zgodovina novinarstva: Na Slovenskem med letoma 1797–1789*. Ljubljana: Študentska založba.

- Pančur, Andrej. 2005. Doba slogaštva: V *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*, ur. Jasna Fisher et al. Ljubljana: Mladinska knjiga, 30–31.
- Renan, Ernest. 1913. Kaj je narod? *Napredna misel* 3, 110–124.
- Roy, Modhumita. 2010. *Made in India: Eseji o razredu, spolu in kulturi*. Ljubljana: Založba *cf.
- Smith, Anthony D. 1991. *National Identity*. Las Vegas: University of Nevada Press.
- Smith, Anthony D. 2005. *Nacionalizem: Teorija, ideologija, zgodovina*. Ljubljana: Krtina.
- Shakespeare, William. 2003. Kakor vam drago. *Gledališki list SNG, Drama* 11, 19–50.
- Testen, Petra. 2013. Služkinje kot del slovenske narodne skupnosti na Goriškem ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja. V *Eliminacionizem in emancipacija: Zbornik razprav*, ur. Igor Grdina. Ljubljana: Založba ZRC, 45–61.
- Vodopivec, Peter. 2001. Slovenci v 19. Stoletju. Miti in stvarnost. V *Temeljne prelomnice preteklih tisočletij: Zbornik referatov: 30. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Rogla, 28.–30. september 2000*, ur. Stane Granda, Barbara Šatej. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 71–84.
- Vodopivec, Peter. 2006. *Od Pohlinove slovnice do samostojen države: Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan.
- Vogrinc, Jože. 1998. Zamišljene skupnosti danes: Spremnna beseda. V *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*, Benedict Anderson. Ljubljana: Studia Humanitatis, 181–201.
- Vogrinc, Jože. 2003. Čemu »nacionalna identiteta« in »nacionalni interes« v kulturni politiki? V *Nacionalna identiteta in kultura*, ur. Neda Pagon, Mitja Čepič. Ljubljana: ISH Fakulteta za podiplomski humanistični študij, 37–51.

VIRI

Knjižni

- Bogataj, Janez. 2011. *Mojstrovine s kranjsko klobaso iz Slovenije*. Ljubljana: Rokus.
- Bogataj, Janez. 2007. *Okusiti Slovenijo*. Ljubljana: Darila Rokus.

- Brinar, Josip. 1923. *Slovenska vadnica za višje razrede osnovnih šol in za meščanske šole: Vaje iz slovnice, pravopisa in spisja za višjo stopnjo*. Celje: Goričar & Leskovšek.
- Prato, Katharina. 1986. *Die Süddeutsche Küche: Mit Berücksichtigung des Thees und einem Anhang über das Servieren für Anfängerinnen sowie für praktische Köchinnen*. Graz: Styria.
- Stelvio, Maria. 1952. *Cucina triestina*. Trieste: Stabilimento tipografico nazionale.
- Levec, Frančišek. 1892. Tolmač. V *Levstikovi zbrani spisi: Zv. 4, Proza II*, Fran Levstik. Ljubljana: I. Kleinmayr & F. Bamberg, 305–316.
- Levstik, Fran. 1892. *Levstikovi zbrani spisi: Zv. 4, Proza II*. Ljubljana: I. Kleinmayr & F. Bamberg.

Časopisni

- Anon. 1849. Avstrijsko cesarstvo. Slovenska dežela. Volitve za Frankobrod. *Slovenija*, 6. marec, 74–75.
- Anon. 1882. Poslano. *Slovenski narod*, 4. januar.
- Anon. 1884. Dopisi. Iz Pulja 27. decembra. *Slovenski narod*, 30. december.
- Anon. 1903. Iz raznih stanov. *Vrtec*, 1. september.
- Anon. 1907. Listek. Študentovsko potovanje v Prago. *Slovenski narod*, 4. oktober.
- Anon. 1908. Drobnoti. Kranjske novine. *Glas naroda*, 9. december.
- Anon. 1909a. dnevne novice. *Slovenski narod*, 22. maj.
- Anon. 1909b. Podučna pesem. *Domači prijatelj*, 1. julij, 30.
- Anon. 1909c. Domače vesti. *Soča*, 4. maj.
- Anon. 1910a. Pisava krajinskih lastnih imen. *Narodni dnevnik*, 8. februar.
- Anon. 1910b. Kako bode čez 200 let na svetu? *Glas naroda*, 11. februar.
- Anon. 1911. Izreja prašičev. *Naša gospodinja* 5.
- Anon. 1926. Gorenjski črnoolisasti prašič. *Kmetški list*, 10. november.
- Anon. 1927. Živeli makaroni! *Slovenski narod*, 21. december, 2.
- Anon. 1931. Kratek izprehod po velesejmu. *Slovenski narod*, 3. junij.
- Anon. 1933a. Ljubezen do domovine. *Slovenski narod*, 23. februar, 4.
- Anon. 1933b. Na češkem vzhodu, v Pardubicah. *Jutro*, 5. november, 4.
- Anon. 1935. Plesalke na ognju in druge čudovitosti v bolgarskih krajih: Drobni zapisi s turneje učiteljskega pevskega zbora. *Jutro*, 9. junij.

- Anon. 1938. Po postu v postu. *Jutro*, 5. marec, 4.
- Anon. 1954. Druga ljudstva – druga hrana. *Dolenjski list*, 30. april.
- Anon. 1958. Brez naslova. *Dolenjski list*, 5. marec.
- Anon. 1968a. 800 pečenic na dan. *Celjski tednik: glasilo SZDL*, 17. oktober.
- Anon. 1968b. Bolje kot lani: Ocenjevanje najboljše kranjske klobase 1968. *Teledenska tribuna*, 28. Februar, 2.
- Anon. 1968. Brez naslova, *Dnevnik*, 9. marec.
- Anon. 2006a. Na kratko. Umrta avstralska Slovenka. *Delo*, 23. januar, 8.
- Anon. 2006b. Po žilah teče mi slovenska kri. *Svobodna Slovenija*, 8. november.
- Anon. 2007. Wine and SausageTasting at Slovensko Društvo Melbourne. *Misli = Thoughts*, 1. september.
- Fr., Ž. 1923a. Znameniti jubilej. *Slovenski narod*, 1. julij, 2.
- Fr., Ž. 1923b. Znameniti jubilej. *Glas naroda*, 19. julij, 4.
- Eller, Fran. 1894. Vkreber. *Ljubljanski zvon* 12.
- Majar Ziljski, Matija. 1844. Nekaj od Slovcov. *Kmetijske in rokodelske novice* 39, 155–6.
- Ilih, Iztok. 2011. Identiteta s kranjsko klobaso. *Nedelo*, 27. november, 19.
- Jeri, Janko. 1970. Koroški kompleks in izkušnje nekaj »neplebiscitnih« ad hoc pripisov k naši skupni zamejski tematiki. *Sodobnost* 11.
- Jerman, Jože. 1999. Postavljali bodo super nore rekorde. *Večer*, 26. februar, 17.
- Kretanov, Prostoslav. 1884. Potovanje križem domovine. *Slovenski narod*, 4. oktober.
- Zlobec, Ciril. 1991. Intervju Sodobnosti: Boštjan M. Zupančič. *Sodobnost* 10.

Splet

- Anon. 1999. Največja kranjska klobasa na svetu je tehtala kar 520 kilogramov! *24ur.com*, 8. marec. Dostop: 22. september 2014, <http://www.24ur.com/novice/slovenija/najvecja-kranjska-klobasa-na-svetu-je-tehtala-kar-520-kilogramov.html>.
- Anon. 2011. Najlepša slovenska knjiga. *9letka.net*, 22. november. Dostop: 22. september 2014, <http://www.devletka.net/novice/Najlepsa-slovenska-knjiga-2011>.

- Cvetović, Srdjan. 2012. Za domovino s kranjsko naprej! *Siol.net*, 22. avgust. Dostop: 22. september 2014, http://www.siol.net/novice/gospodarstvo/2012/08/kranjska_klobasa_spori.aspx.
- GIZ Kranjska klobasa. O projektu. Dostop: 22. september 2014, <http://www.kranjskaklobasa.si/o-projektu-283244/>.
- Luka. 2006. The Kransky: Good Sausage, Or Scourge of the Digestive System. The Glory of Carniola, komentar. Dostop: 10. december 2007, <http://www.carniola.org/2006/02/the-kransky-good-sausage-or-scourge-of-the-digestive-system.html>.
- Podokničar. 2011. Kranjska klobasa. Youtube. Dostop: 22. september 2014, <http://www.youtube.com/watch?v=Lk5GStGCHBY>.
- Rejec, Jure. 2011. Kranjska klobasa v želodec vsakega Slovenca! *24ur.com*, 17. avgust. Dostop: 22. september 2014, <http://www.24ur.com/ekskluziv/zanimivosti/foto-kranjska-klobasa-v-zelodec-vsakega-slovenca.html>.
- Rejec, Jure. 2013. Kranjska klobasa: Le naša ali tudi hrvaška? *24ur.com*, 24. avgust. Dostop: 22. september 2014, <http://www.24ur.com/ekskluziv/zanimivosti/foto-5-festival-kranjske-klobase.html>.
- Kačar, Tea. 2013. Pisati kranjska ali Kranjska klobasa. Lektorsko društvo Slovenije. Dostop: 22. september 2014, <http://www.lektorsko-drustvo.si/lektorsko-brbotanje/pisati-kranjska-ali-kranjska-klobasa>.
- Žerjavič, Peter. 2013. Evropska stranpota: Kranjska klobasa v bruseljskem črevesju. *Delo.si*, 1. februar. Dostop: 22. september 2014, <http://www.delo.si/mnenja/blog/evropska-stranpota-kranjska-klobasa-v-bruseljskem-crevesju.html>.
- Žito. 2013. Kranjski burek. Dostop: 22. september 2014, <http://kruh.zito.si/2013/05/kranjski/>.

Dokumenti

- Specifikacija Kranjska klobasa. 2008. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano.
- Statut skupine proizvajalcev Kranjske klobase. 2011. Skupina proizvajalcev Kranjske klobase. Dostop: 22. september 2014, <http://www.kranjskaklobasa.si/media/statut.doc>.
- Strategija razvoja gastronomije Slovenije. 2006. Multidisciplinarni raziskovalni inštitut Maribor. Dostop: 22. september 2014, http://www.slovenia.info/?ps_strategija_gastronomija=0&lng=1.

Reklamno gradivo, brošure

Zašpiljeno dobra. GIZ Kranjska klobasa.

Kranjska klobasa. Hotel Mons.

Pogovori

Ana Ahčin, 22. september 2014, 15. oktober 2014.

Stanislav Logar, 15. oktober 2014.

V DEŽELI HARMONIKE – NACIONALIZACIJA HARMONIKE V SLOVENSLEM KONTEKSTU

Mojca Kovačič

Harmonika je danes gotovo najbolj množično igrano ali poslušano glasbilo v Sloveniji. Poleg izjemne socialne funkcije, ki jo ima v vsakdanjih ljudskih glasbenih praksah,¹ je vključena tudi v simbolno ikonografijo prezentacije slovenstva. Vendar pa o harmoniki težko razmišljamo le kot o materialnem nosilcu »strukture narodnega občutenja« (gl. uvodno poglavje), saj je predvsem njena zvočnost tista, ki to občutenje vzpostavlja. Prav tako izolirana zvočnost harmonike ne ustvarja enakih pomenov, kot jih ima ta v sinergiji z določenimi glasbenimi praksami in glasbenimi žanri. Zato se ta članek poleg harmonike osredinja tudi na njeno pojavnost v ljudskih godčevskih praksah, narodno-zabavnem žanru in v drugih popularnoglasbenih žanrih ter tako odkriva ikoničnost harmonike v prostoru konstrukcije slovenskega nacionalizma.

ZGODOVINA POJAVA HARMONIKE IN NJENO MESTO V LJUDSKEM GODČEVSTVU

Predhodniki harmonike so se v evropskem prostoru pojavili v prvih desetletjih 19. stoletja. Tako je Anton Haeckel leta 1821 na

¹ Pojem ljudske glasbene prakse se na tem mestu ne nanaša le na institucionalno pojmovanje ljudskosti, ki temelji na glasbeni tradiciji, ampak tudi na glasbene prakse, ki so del življenja širših množic.

Dunaju patentiral *physharmonico* (vrsta harmonija s prenihajočimi jezički), Christian Frederich Ludwig Buschmann *handeolino* (ročna eolina), ki jo je leta 1829 na Dunaju nadgradil in patentiral pod imenom *akkordeon* (harmonika) Cyrill Demian. V Franciji in Belgiji se je začela njena proizvodnja, tehnične izpopolnitve pa so vodile do njenega uniformiranega zvoka. V drugi polovici 19. stoletja so komercialno proizvodnjo harmonike prevzela še danes poznana podjetja, kot so: Hohner, Soprani in Dallapé (Sadie 1984: 6).² Harmonika je kmalu prevzela vodilno mesto v srednjeevropski popularni plesni glasbi. Nanjo so godci igrali avtorsko komponirane in ljudske plesne melodije: valčke, polke, štajriše, ländlerje, šotiše, mazurke idr. (Garaj 2009: 49). Nekoliko pozneje sta se diatonični harmoniki pridružili kromatična in klavirska harmonika, vsi tipi glasbil pa so kmalu postali del številnih glasbenih žanrov po svetu (*zydaco*, polka, tango, *klezmer*, *norteño*, *rebetico* idr.).

V slovenskem prostoru se je najbolj množično uveljavila diatonična harmonika, in sicer v ljudskem godčevstvu. Etnomuzikologija jo je umestila med najmlajša ljudskogodčevska glasbila (Kumer 1983: 89), saj je v širšo rabo prešla v drugi polovici 19. stoletja.³ Kmalu je nadomestila ali se pridružila številnim glasbilom, ki so sestavljala ljudsko godčevsko zasedbo (oprekelj, klarinet, kontrabas, gosli), in bila nepogrešljiva v prazničnem življenju podeželskih ljudi. Tako lahko že leta 1870 beremo, da skupinsko *godenje* na ljudska glasbila velja za »staro navado«, medtem ko je tedaj aktualno in modno godčevstvo prevzel goddec – harmonikar:

2 O izvoru glasbila in predhodnikih današnji harmoniki podobnih glasbil gl. tudi Bibič 2014: 14–28. O tehničnih podrobnostih posameznih glasbil gl. Adlešič 1964: 454–462.

3 Tudi zato, ker je institucionalizacija ljudske glasbe upočasnila ali ustavila umeščanje glasbil mlajšega izvora v že definirano polje ljudskega glasbila. Tako se na primer tudi danes množično priljubljeno in ljubiteljsko igranje na kitaro institucionalno ne umešča v ljudsko godčevstvo.

Le pojdi na kako kmečko ženitovanje, kjer se še drže stare navade ter ne nadjemo kacega fantalina s harmoniko, temveč stare godce, ki so še tu in tam raztreseni, kot ostanki nekdanjih časov (Andrejčkov 1870: 165).

Slika 1: Ljudski godci s harmonikarjem na *ohceti* (hrani Arhiv GNI⁴)

Ljudsko godčevsko zasedbo je nekoč sestavljalo več glasbil, ki so skupaj tvorila melodično (npr. gosli, klarinet, trobenta) in akordično celoto (npr. oprekelj, kontrabas). Harmonika pa je z glasnostjo, možnostjo sočasnega igranja basovske in melodijske linije ter cenovno dostopnostjo (v smislu, da je en godec cenejši od celotne zasedbe) popolnoma zadoščala tudi kot solistično glasbilo. Tako se je pojavljala v obeh vlogah, solistično ali v sklopu večje zasedbe, v kateri pa je imela navadno vodilno vlogo.

Ljudski godci – harmonikarji – so igrali na tovarniško izdelane diatonične harmonike, kupljene predvsem v Italiji (imenovane

4 Arhiv Glasbenonarodopisnega inštituta Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

trieštine, plonarce) ali Avstriji (imenovane nemške, štajerske harmonike), in tudi na obrtniške ali doma narejene harmonike (imenovane kranjske, slovenske ali staroslovenske harmonike). Do druge polovice 20. stoletja so na harmoniko godci igrali pretežno za ples in redkeje za spremljavo petja. V času med obema vojnama so slovenski harmonikarji prešli na igro klavirske harmonike, diatonična pa je v širšo rabo spet prišla v šestdesetih letih 20. stoletja. Bila je tudi vodilno partizansko glasbilo in harmonikar je bil pogosto na čelu partizanskega spreveda.

Pozor! Igrači na harmonike. Pozor!

Če se hočete za prihodnjo tekmo dobro pripraviti, preskrbite se **že sedaj** s pripravnim instrumentom.

Vsak tekmovalec z **Lubasovo harmoniko**, ki dob nagrado, dobi razum očiteljne nagrade, še od nas pesebe dar. Po rabite to priloško in

igrajte samo na svetovnoznano

Lubasovo harmoniko.

Sestavni deli, note, surovi material za harmonike po najnižjih dnevnih cenah. Zahtevajte cenovnik.

Prva avstrijska izdelovalnica harmonik

Franc Lubas & sin

Celovec (Klagenfurt), St. Vesterstrasse 36c
Podružnica: Ljubljana Dunajska cesta št. 36

Slika 2: Oglas mednarodno priznanega slovenskega proizvajalca harmonik Franca Lubasa (*Jutro*, 20. marec 1929)

V zvočni zbirki Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU, ki je nastala predvsem po letu 1950, skoraj ni posnetka godčevske zasedbe brez harmonike, kar govori o njeni vsesplošni razširjenosti med ljudskimi godci. Tudi danes v okvirih ljudskega

godčevstva redko najdemo zasedbo brez harmonike, drugačno (preteklo) zvočnost poustvarjajo le nekatere folklorne skupine.⁵

»NARODNA REPREZENTATIVNOST« LJUDSKEGA GODČEVSTVA

Konec 19. stoletja je ljudska glasba kot »utelešenje avtentične preteklosti« (Kovačič 2014: 26) postala bistveni element narodotvorne politike. V procese nacionalizacije ljudske kulture je bila vključena predvsem ljudska pesem, ki pa je bila za potrebe javne predstavitve nacionalnosti predelana v zborovsko obliko. Začetki nacionalizacije ljudske glasbe so se torej gibali bolj v okvirih »estetsko dovršene« in »kultivirane« ljudske pesmi, t. j. v obliki produkcije harmonizacij ljudskih pesmi za pevske zборе. Z razvojem folkloristične miselnosti pa se je v 30. letih 20. stoletja (z ustanovitvijo Folklornega inštituta, danes Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU) med nacionalno pomembne kulturne prvine umestila tudi ljudska glasba v »izvirni« (nepredelani) obliki. Vendar pa inštrumentalna ljudska glasba ni mogla »odsevati narodove duše« v tolikšni meri, kot jo je ljudska pesem, ki je v tedanjih miselnih okvirih predstavljala »občestveno ustvarjalnost naroda«. Godci so bili glasbeno nadarjeni posamezniki, sicer nepogrešljivi v okvirih lokalnih šeg in praznovanj, vendar z nizkim družbenim statusom, saj so veljali za šaljivce, lahkoživce in nepoštenjake (Kumer 1983: 172), inštrumentalna glasba, ki ni vsebovala besedila, pa je bila tako tudi manj narodnoizpovedna

5 Javni sklad RS za kulturne dejavnosti v okviru folklorne dejavnosti spodbuja godce k poustvarjanju starejših godčevskih praks, tj. brez harmonike ali pa k igranju harmonike na način, ki je bil uveljavljen pred razmahom narodno-zabavnega sloga med ljudskim godčevstvom. V okviru razpisa so finančno spodbudili skupine k nakupu opreklja, ki je iz godčevstva skoraj popolnoma izginil. Opreklji so bili naročeni pri obrtniškem izdelovalcu v Avstriji, začetni tečaj pa je vodila Nina Volk, ki aktivno igra oprekelj v zasedbi Volk Folk.

od ljudske (pete) pesmi.⁶ »Primernejšo« narodnoreprezentativno obliko sta godčevstvo in inštrumentalna ljudska glasba prav tako pridobila v »kultivirani« obliki, in sicer kot spremljevalki odrskih postavitev plesa v folklornih skupinah ter (po letu 1991) v poustvarjalnih praksah nekaterih glasbenopreporodnih skupin (npr. Kurja koža, Tolovaj Mataj, Volk Folk).

Ljudski godci, ki so igrali predvsem na svatbah, godovanjih in na veselicah, so se vedno prilagajali glasbenemu okusu časa in prostora. Tako so v svoj glasbeni repertoar vključevali aktualno in modno glasbo tedanjega časa. Repertoar so v obdobju pred množično dostopnostjo medijev, kot so radio in nosilci zvoka, širili predvsem z ustnimi komunikacijskimi sredstvi.⁷ Po letu 1950, ko je narodno-zabavna glasba zavzela pomembno mesto v okvirih radijskih programov, pa so ljudski godci začeli množično prevzemati repertoar in slog igranja narodno-zabavnih ansamblov. Takšna prilagoditev je zadovoljevala potrebe lokalne skupnosti po dobri zabavi ob aktualni popularni glasbi kot tudi finančne potrebe godcev po zaslužku. Z vključevanjem tovrstnega repertoarja je godec iz žanrskega polja ljudskega prešel v polje popularnoglasbenega, s tem pa je godčevstvo v institucionalnem prostoru (ponovno) izgubilo legitimnost narodnoreprezentativnega simbola. Institucionalna drža je namreč v narodno-zabavni glasbi videla »razprodajo ustvarjalnosti in identitete slovenstva« (Omerzel - Terlep 1988: 1783).⁸ Ustvarila je pomensko »ločitev med (sodobno)

6 Tudi ljudska pesem je bila v okvirih kulturno nacionalne politike izbrana, selekcionirana in kot taka kanonizirana prek javnih kulturnih predstavitev, učbenikov, medijev ... Narodnoreprezentativne so bile tako predvsem pripovedne pesmi, ki so »ustvarjale podobo junaške zgodovine« v zbirkah ljudskih pesmi (Klobčar 2014: 138, gl. tudi Klobčar 2010: 124–145), ljubezenske pesmi oziroma pesmi z »moralno nesporno« vsebino pa so bile prevladujoče v narodnoreprezentativnih zbirkah zborovske literature.

7 Pojem ustne komunikacije se nanaša predvsem na komunikacijske prenose ljudske pesmi, saj se (je) ta dejansko prenaša(la) s petjem ali »od ust do ust«; v ljudski inštrumentalni glasbi je rabljen v prenesenem pomenu.

8 Več o nujnosti redefiniranja ljubiteljskega godca in godčevstva v sodobnosti gl. Kovačič (2014: 12–20).

popularno glasbo in (polpreteklo) ljudsko kulturo« ter pozabila na »dvosmerni promet« med obema (Muršič 2000: 308).

HARMONIKA V NARODNO-ZABAVNEM ŽANRU

Narodno-zabavna glasba je ena izmed mnogih različic mešanja med popularno in tradicionalno glasbo, ki so se odvijale tudi drugje po svetu (Muršič 2000: 146). V svojih začetkih je bila povezana z urbano kulturo, vendar je hitro spremenila in preplavila tudi podeželsko godčevsko atmosfero.⁹ Tovrstna glasba je postala osrednje gonilo slovenskih družabnih dogodkov, mediji (sprva predvsem radio)¹⁰ kot osrednji nosilci narodno-zabavne glasbe v procesu glasbene komunikacije pa so močno vplivali na poenotenje (in globalizacijo) godčevskega repertoarja v Sloveniji, zamejstvu in po svetu.

Medtem ko lahko druga v narodno-zabavnem žanru navzoča glasbila (npr. klarinet, bariton, kitara) brez težav pogrešimo, brez harmonike narodno-zabavni žanr ne obstaja. Osrednja vloga harmonike v narodno-zabavnem žanru je izražena tudi s tem, da se ansambel pogosto imenuje po harmonikarju, npr. Ansambel bratov Avsenik, Ansambel Lojzeta Slaka, Ansambel Roka Žlindre, Ansambel Petra Finka idr.). Začetki popularizacije narodno-zabavne glasbe so povezani s klavirsko harmoniko, rabo diatonične harmonike v ta žanr pa je uvedel Lojze Slak.

Harmonikarji svoje glasbene sposobnosti radi javno izkazujejo, saj so pogosti udeležencih na festivalih in tekmovanjih.

9 Zaradi splošnega neločevanja med ljudsko in narodno-zabavno glasbo so pri Javnem skladu za kulturne dejavnosti Republike Slovenije z godčevskimi seminarji začeli spodbujati vračanje k tradicionalnim godčevskim oblikam izvajanja ter ozaveščanje ločevanja med narodno-zabavnim in ljudskim slogom igranja.

10 Najbolj poslušana oddaja Četrtekov večer domačih pesmi in napevov (Radio Slovenija, 1. program) že skoraj petdeset let zavzema pomembno mesto v glasbenem prenosu godčevskega repertoarja.

Tekmovanja so tako pomembna oblika priznanja glasbenih sposobnosti. Številna prirejajo v Sloveniji, slovenski harmonikarji pa se radi udeležujejo tudi mednarodnih tekmovanj (predvsem v Avstriji in Italiji), na katerih se pogosto uvrščajo na prva mesta.

Slika 3: Harmonikar na tekmovanju leta 1928
(*Slovenski gospodar*, 1. oktober 1928)

Slika 4: Harmonikar Franc Krajnik na srečanju harmonikarjev na Pokljuki leta 1970 (foto: Julijan Strajnar, hrani Arhiv GNI)

V tradicionalne lokalne godčevske načine igranja na harmoniko so se iz narodno-zabavne glasbe prenesli številni glasbeni elementi. Tako je za godčevski način igranja danes značilna predvsem raba osnovnih harmonskih postopov, kot so: tonika, subdominanta in dominanta, v melodijskih linijah igranje v terčnih ali sekstnih intervalih, po ritmični strani pa igranje »ustaljenih ritmičnih vzorcev polke in valčka« (Torkar 2008: 15). Formalna glasbena izobrazba izvajalcev in tekmovanja harmonikarjev so vzbudila potrebe po virtuosnejšem izvajanju, ki je bilo pri diatonični harmoniki omejeno z osnovno tonsko konstrukcijo glasbila. Ta je namreč omogočala igranje določenih tonskih načinov in le diatoničnih melodij. Zato so se nekateri harmonikarji v dogovoru z izdelovalci lotili predelave harmonik in z uvedbo dodatnih poltonov v melodijski liniji razširili repertoar izvajanja, čeprav omejitve ostaja v basovskih linijah

(Debevec 2003: 53–55).¹¹ Vidnejše glasbenotehnične značilnosti narodno-zabavnega žanra, ki so prešle tudi v ljudske instrumentalne glasbene prakse, so združevanje instrumentalne glasbe s petjem,¹² način izvajanja na harmoniko s potresavanjem ali t. i. *beglajtanjem* (z ritmičnim ponavljanjem spremljevalnih tonov), drugačna raba meha in uporaba vseh prstov pri melodijskem izvajanju na harmoniko (Volk 2008: 49–50). Izstopajoč element je tudi preprosta ritmična in metrična struktura, ki pogosto izzove aktivno sodelovanje poslušalcev v obliki zibanja, ploskanja in plesa.

Med prepoznavnejše zunajglasbene elemente narodno-zabavnega žanra, ki se prenašajo tudi v lokalne ljudskogodčevske inačice, lahko umestimo nastopanje v gorenjskih pripadnostnih kostumih (t. i. narodnih nošah), podeželsko odrsko in promocijsko scenografijo ter besedila, ki opevajo dom, družino, domovino in moralne vrednote slovenskega človeka. Pomemben element narodno-zabavne glasbe so namreč prav besedila, ki niso družbeno aktualna, ampak sta jim skupna »simbolizem romantičnega opevanja domačega sveta in preteklosti ter konservativno zagovarjanje starih vrednot« (Muršič 2000: 146).¹³

11 Na začetku so imele harmonike, ki so bile v rabi v Sloveniji, preproste registre in eno do dve vrsti melodičnih gumbov. Pozneje se je uveljavila trivrstna diatonična harmonika, ki je najpogosteje z dodajanjem poltonov v rabi še danes. Dodatne tone je uporabljal tudi Lojze Slak (danes se dodani ton imenuje kar Slakov gumb), ki velja za začetnika rabe diatonične harmonike v narodno-zabavni glasbi.

12 Ljudsko godčevstvo je bilo predvsem pred drugo svetovno vojno namenjeno plesu, zato se ob igranju navadno ni pelo. Nekatere izjemne priložnosti, ko se je združevalo petje z glasbilo, so bile koledovanje, spremljanje nabornikov, v nekaterih svatbenih delih itn.

13 Tematika narodno-zabavnih besedil se sklada tudi s konceptom slovenskega domoljubja. V programskem delu domoljubnega festivala Mati domovina (ki sodeluje z vidnejšimi državnimi orkestri ter izvajalci umetniške in popularne glasbe) je leta 2013 narodno-zabavna glasba predstavljala tretjino celotnega programa. Za ilustracijo pa naj omenim, da je bila izvedena le ena slovenske ljudska pesem, in sicer v »kultivirani obliki«: Moj očka ima konjička dva v izvedbi Slovenskega okteta (razvrstitev posameznih izvajanih skladb po glasbenih žanrih je objavil Stefanija 2014).

NACIONALIZACIJA NARODNO-ZABAVNE GLASBE IN HARMONIKE

Medtem ko se je institucionalna ter umetniško ustvarjalna in poustvarjalna sfera¹⁴ distancirala od popularnih glasbenih praks, pa so širše množice, sprva prek medijskih procesov in pozneje, s prenosom v lokalne godčevske prakse, narodno-zabavni žanr nemudoma prepoznale kot »svojo«, »narodno« ali »domačo« glasbo (Muršič 2000: 152).¹⁵ Tako se je tudi v javnosti vzpostavila vidna bipolarnost med nekakšno meščansko intelektualno držo in podeželsko ljudsko držo do tega žanra. Harmonika je s svojim osrednjim položajem v najbolj dominantnem popularnem glasbenem žanru na Slovenskem, tj. narodno-zabavni glasbi, z vidika zunanje percepcije prevzela tudi attribute tega žanra. Kot je narodno-zabavni žanr razdvojil glasbeno poslušalstvo na dva skrajna pola – navdušene privrženice in ravnodušne nasprotnike –,¹⁶ je tudi glasbilo na račun njegove (ne)uveljavitve v drugih žanrih in glasbenih prostorih podvrženo podobnim sodbam:

14 V tem kontekstu termin »umetniško« uporabljam za oznako glasbenih praks, ki jih izvajajo ali ustvarjajo predvsem formalno glasbeno izobraženi posamezniki in skupine v nasprotju z ljubiteljsko in popularno glasbeno kulturo, čeprav je prepletenost obeh pogosta.

15 Medtem ko se stroka zdaj trudi graditi ločnice med ljudsko in narodno-zabavno glasbo, pa večina Slovencev med obema ne dela razlik oziroma razlik tudi ne zna opredeliti. Ljudska glasba namreč v nasprotju z narodno-zabavno ni doživljala podpore trga in množičnih medijev v času, ko bi bilo to za njeno popularizacijo potrebno. Tako je mnogim tuja in njene zvočne podobe (razen repertoarja najbolj kanoniziranih ljudskih pesmi) ne poznajo.

16 Nekateri poznavalci narodno-zabavne glasbe menijo, da je ta zvrst nizko vrednotena, ker mnogi ne prepoznajo kakovosti posameznih izvajalcev in ansamblov: »Neverjeten kvantitativni razmah narodno-zabavne glasbe je žal prinesel tudi padec njene kakovosti, ki se – pa naj je starih in novih navdušencev nad polkami in valčki še tako veliko – kaže v zadnjih letih: predvsem izvirnosti je v njej vse manj, a je kljub temu (ali prav zato?) postala pravi simbol množične ljudske zabave« (Galič 2012). Za padec kakovosti pa naj bi bila odgovorna predvsem nestrokovnost uredniške politike medijev.

... poznamo fenomen harmonike kot ljudskega inštrumenta, ki pa glede na glasbo, ki stoji za tem, to seveda ni. Gre za globoko kodirano, skomercializirano in do konca profano kvaziljudsko, po besedilih pogosto žaljivo, po emociji zlagano, populistično, ideološko nazadnjaško in nesvobodno zabavo najslabše vrste, ki služi skupinskemu poudarjanju pripadnosti plemenu, spolu in alkoholu. Središče te ideološko etične črne luknje je harmonika, je njen simbol in podpis (Ivanuša v Arkapović 2011).

To se je kazalo tudi prek države določenih »etabliranih glasbenih inštitucij« (Kus 2010) v slovenskem glasbenem prostoru: muzikološka in etnomuzikološka stroka sta imeli v slovenskem prostoru v programski usmerjenosti točno določene meje polja svojega preučevanja, ki je bilo vsebinsko in ne kontekstualno usmerjeno ter tako ni posegalo (in z redkimi izjemami še vedno ne posega)¹⁷ v polje popularne glasbe. Predsodki do tega glasbila so vplivali tudi na institucionalno podprto glasbeno produkcijo ter na najvišjo glasbenoizobraževalno ustanovo pri nas, Akademijo za glasbo, ki je poučevanje koncertne harmonike vključila v svoj izobraževalni program šele leta 2002.

Leta 2000 izdani slovenski Zakon o glasbenih šolah v drugem členu med cilji navaja »vzgajanje za multikulturno družbo, hkrati pa razvijanje in ohranjanje lastne kulturne in naravne dediščine« ter »skrb za prenos nacionalne in občečloveške dediščine in razvijanje nacionalne zavesti«. Skladno s temi načeli so bila v predmetnik izobraževalnega programa državnih glasbenih šol uvrščena nekatera ljudska glasbila, in sicer citre, tamburica in diatonična harmonika (kromatična harmonika je že dlje časa uvrščena v izobraževalni program umetniške glasbe). S pridobitvijo statusa ljudskega glasbila in z umestitvijo v predmetnik državnih glasbenih

¹⁷ Ljudski godec zaradi omenjenega repertoarnega in stilnega prilagajanja sodobnim trendom v popularni glasbi, tj. predvsem narodno-zabavni glasbi, ni sodil v koncept glasbenofolklorističnega ali etnomuzikološkega zanimanja. Več o tem gl. Kovačič (2014: 12–20).

šol je bil institucionaliziran kulturnodediščinski pomen diatonične harmonike v okviru nacionalne identitetne vzgojne politike.

Učni načrt za diatonično harmoniko v operativnih ciljeh izkazuje, da je v celoti osnovan na temeljih poučevanja zahodne umetne glasbe. Tako je ljudskost glasbila utemeljena samo z repertoarjem, predvsem s priredbami ljudskih pesmi, ki se sicer pojejo in so bile tudi v preteklih glasbenih praksah izvajane vokalno. Pod institucionalnim okriljem pa lahko tokrat tudi prvič (kot enakovredno ljudski) najdemo narodno-zabavno glasbo, saj predmetnik določa, da mora repertoar »temeljiti predvsem na ljudski in narodno-zabavni melodiki«, prav tako pa je eden izmed ciljev učnega načrta razvijanje pravilnega odnosa »do ljudske in tudi narodno-zabavne glasbe«.

Sorazmerna tehnična nezahtevnost igranja na diatonično harmoniko, prenosljivost glasbila, priljubljenost narodno-zabavne glasbe, možnost dodatnih (tudi velikih) zaslužkov z igranjem harmonike in cenovna dostopnost glasbila so nekateri vzroki za porast novih harmonikarjev tudi zunaj formalnih glasbenih ustanov. V lokalnem okolju so se pojavili številni učitelji diatonične harmonike, v igranju pa so se začeli preizkušati otroci in tudi starejša populacija (predvsem upokojenci). Glasbila se pogosto učijo igrati tudi sami, tj. s pomočjo računalniških programov, Youtubea, glasbenih zapisov s prilagojenimi notacijami itn. Ker pa poučevanje in igranje harmonike še vedno v večji meri ostajata v okvirih ljubiteljskega glasbenega udejstvovanja, podatkov o številu harmonikarjev nimamo. Precej zgovoren pa je že podatek Statističnega urada Slovenije (preglednica Osnovno glasbeno izobraževanje), ki kaže, da se je priljubljenost diatonične harmonike povečala tudi v okviru formalnega glasbenega izobraževanja, tj. v okviru državnih glasbenih šol. Od leta 2004, ko je poučevanje glasbila uradno postalo del glasbenošolskega programa, se je do leta 2012 število učencev povečalo s 150 na 350 vpisanih.

SLOVENSKA HARMONIKA V ZDA

V ZDA je harmonika vzpostavila stereotipno podobo drugačnosti, ki se nanaša na delavski razred (evropskih) priseljencev, atributi banalnosti in sreče pa se pripisujejo celotnemu žanru, v katerem harmonika prevladuje, tj. polki (Gunkel 2004; Keil 1994 v Sonevitsky 2008: 102; Bibič 2014: 47–53). Polka, ki v širšem pomenu ne pomeni le plesnega žanra, ampak glasbeni žanr (ki vključuje tudi valček), se je v ZDA – enako kot v narodno-zabavnem žanru – razvila s procesi prepletanja urbane in tradicionalne glasbe. Danes mednarodno prepoznavni žanr *Slovenian style polka* (imenovan tudi *Cleveland style polka*, saj se je v Clevelandu razvil in ostal najbolj priljubljen) je skupaj s harmoniko, ki je konstitutivni del slovenskega izseljeniškega družabnega življenja, postal prepoznavni simbol v ZDA živeče slovenske skupnosti.

Za začetnike *Slovenian style polka* velja zasedba Hoyer trio s harmonikarjem Mattom Hoyerjem (slovensko Matija Hojer).¹⁸ Medijsko in mednarodno najprepoznavnejša ikona tega stila pa je v petdesetih letih 20. stoletja postal Frankie Yankovich.¹⁹ Značilno za tovrstni stil je preigravanje slovenskih ljudskih pesmi v slovenskem ali angleškem jeziku, plesnih melodij pa tudi igranje avtorskih skladb. Danes stil vključuje tudi igranje glasbenih priredb izvirnikov iz drugih glasbenih zvrsti (predvsem t. i. ameriških standardov). Medtem ko je osnovna glasbena struktura *Slovenian style polke* peta ali inštrumentalna melodija v 2/4 ali 3/4 taktovskem načinu, pa se v celoti glasbeni stil spogleduje z drugimi popularnoglasbenimi ameriški stili, kot so: jazz, ameriški standardi, country glasba (Unterberg 1999: 287).

18 Več o zasedbi Hoyer trio gl. Kunej (2011: 106–108).

19 Frankie Yankovich, imetnik naslova *America's Polka King*, je etničnost polke presegel in jo »transformiral [...] v slog, katerega naslovnik naj bi bili ‚vsi Američani‘« (Bibič 2014: 49).

Slika 5: *Slovenian style polka* zasedba na *Slovenian Sausage Festival* v ZDA
(foto: Mojca Kovačič, hrani Arhiv GNI)

Slika 6: *Jam session* harmonikarjev na *Slovenian Sausage Festival* v ZDA
(foto: Marija Klobčar, hrani Arhiv GNI)

Harmonike so izdelovali tudi slovenski izseljenci, med najbolj znanimi in priznanimi Anton Mervar (1885–1942), John Mikus in Nick Shkorka, na njihovo priljubljenost pa kaže tudi izraz *button box*, ki označuje diatonično harmoniko in naj bi izhajal iz clevelandskega območja (Osborne 2004: 437). Medtem ko je bila v začetku bolj v veljavi diatonična harmonika, pa je pozneje prevladala klavirska harmonika, ki jo je populariziral Frankie Yankovich. Današnje zasedbe, ki se uveljavljajo pod oznako *Cleveland* ali *Slovenian style polka band*, vključujejo diatonično in klavirsko harmoniko, pogosto pa sta v zasedbo vključeni tudi obe (redkeje je navzoča kromatična harmonika). Tovrstni glasbeni stil se pogosto primerja s slovenskim narodno-zabavnim stilom, pri čemer je glavni razločevalni element inštrumentacija. *Slovenian style polka* vključuje glasbila, kot so: banjo, saksofon, baskitara in bobni, medtem ko narodno-zabavni ansambel poleg klavirske ali diatonične harmonike najpogosteje sestavljajo glasbila, kot so: trobenta, klarinet, kitara, bariton, baskitara ali kontrabas.

Osrednje družabno glasbeno življenje potomcev slovenskih izseljencev v Clevelandu²⁰ vsekakor zaznamuje polka, o čemer govorijo številne pretekle in danes delujoče glasbene skupine iz Clevelanda, muzej National Cleveland Style Polka Hall of Fame ter prireditve, kot so: Sloveian Sausage Festival, Thanksgiving Polka Party Weekend, The Polka Hall of Fame's annual Awards Show idr. Kontroverzne razprave pa še danes povzročajo vključevanje *Slovenian style polke* v cerkvene obrede, ki so znani kot polka maše (*polka masses*), katerih značilnost je petje nabožnih besedil na melodične predloge popularnih melodij (melodije narodno-zabavne, ljudske ali *Slovenian style polka* glasbe) ob inštrumentalni spremljavi (Unterberger 1999: 287).

20 Kot primer omenjam glasbeno življenje izseljencev v Clevelandu, ker sem v okviru bilateralnega projekta Etnomuzikološke, folkloristične in sociološke raziskave glasbenega življenja slovenskih izseljencev v ZDA v letu 2013 tam opravljala enotedensko terensko delo. Zbrano gradivo hrani arhiv Glasbenonarodopisnega inštituta.

Z gostovanjem nekaterih slovenskih narodno-zabavnih ansamblov v ZDA se je med izseljenci razširila tudi priljubljenost te glasbene zvrsti. Tovrstni stil danes gojijo predvsem glasbene skupine priseljencev in njihovih potomcev, ki so se v ZDA priselile po drugi svetovni vojni (ansambel Staneta Mejača, Alpski sekstet, ansambel Figa Five). Čeprav sta bili do pred kratkim obe skupini ameriških Slovencev družbeno precej ločeni (dve cerkvi, dva družabna prostora, dva priljubljena glasbena stila, različne radijske postaje), je zблиževanje obeh po besedah sogovornikov iz Clevelanda vedno večje. To lahko slušno zaznamo tudi v osrednjem družabnem prostoru potomcev ameriških Slovencev predvojnih generacij (farma SNPJ), kjer danes v zunajodrskem kontekstu igrajo tudi napeve narodno-zabavnih ansamblov, kot so pesmi Lojzeta Slaka in Ansambla bratov Avsenik. Mlajše generacije slovenske skupnosti v ZDA pa gostujejo tudi glasbene zasedbe iz Slovenije, kot so narodno-zabavni Vesele Štajerke in Kolovrat ali rokerski Ana Pupedan,²¹ pri čemer se generacijske razlike in glasbenostilne preference izbrišejo, saj je bistvenega pomena, da gostujoči glasbeniki prihajajo iz Slovenije.

HARMONIKA IN NJENI POMENI V DRUGIH GLASBENIH ZVRSTEH

Močno zasidranost v narodno-zabavnem žanru je harmonika vidneje preseгла šele v zadnjem desetletju.²² Opazna sta njena pojavnost v drugih glasbenih žanrih in tudi združevanje različnih glasbenih žanrov z narodno-zabavno glasbo. Pri tem lahko le ogibamo, ali je to združevanje posledica priljubljenosti

21 Ana Pupedan so gostovali celo v slovenski cerkvi sv. Cirila v New Yorku.

22 V pred kratkim izdani knjigi uveljavljenega (alternativnega) harmonikarja Bratka Bibiča lahko beremo tudi o pojavnosti harmonike v drugih glasbenih zvrsteh.

narodno-zabavne glasbe med mlajših generacijami²³ ali pa je združevanje tržna strategija, ki z zajemanjem večjega (tržnega) kroga poslušalcev in odjemalcev vpliva na priljubljenost žanra.

Leta 2005 se je ob svoji petnajsti obletnici delovanja slovenska rokovska skupina Big foot mama predstavila občinstvu z znanim predstavnikom narodno-zabavne glasbe Lojzetom Slakom. Da je kombinacija narodno-zabavne glasbe z drugimi zvrstmi prava tržna formula, so spoznali tudi drugi pevci popularne glasbe, saj se lotevajo podobnih projektov – tako, da prirejajo narodno-zabavne melodije (npr. priredba rock pevcu Pera Lovšina skladbe Lojzeta Slaka *V dolini tihi*), se kot posamezniki priključujejo narodno-zabavnim glasbenim zasedbam (Domen Kumer s prijatelji – *Narodni hitmix 2010*, Jan Plestenjak in 6Pack Čukur ter številni drugi gostje na koncertu *Noč Modrijanov leta 2012*) ali pa združujejo obe glasbeni zvrsti (*Ansambel Roka Žlindre*).

Uspeh je doživel tudi t. i. slovenski turbofolk, ki je zdaj že nekoliko v zatonu. Leta 2004 je na festivalu slovenske popevke *Melodije morja in sonca* zmagala skladba *Brizgalna brizga* zasedbe *Atomik Harmonik*, ki velja za začetnike in predstavnike tega žanra.²⁴ Turbofolk zvočno sestavljajo elektronska ritmična podlaga, petje in diatonična harmonika.²⁵ Zadnja je tudi ključna pri

23 V diplomski nalogi *Razlogi za ponovno popularizacijo narodno-zabavne glasbe: Analiza občinstva* avtorica kot glavni razlog poudarja pojavnost novih ansamblov, ki naj bi igrali »hibrid med narodno-zabavno glasbo in popom« (Škufca 2014: 5), najvidnejši predstavniki »novega vala« narodno-zabavne glasbe pa so Modrijani.

24 O tem, kdo je začetnik turbofolka, obstajajo različna mnenja. Kar nekaj glasbenih skupin in posameznikov je kombinacije narodno-zabavne melodike in popularnih glasbenih zvrsti uporabljalo že prej (Henček, Alfi Nipič, *Randez Vous*, Brendi, Gamsi, Boštjan Konečnik, Fredi Miler idr.). Če pod oznako turbofolk razumemo širši kontekst (z vizualno in besedilno podobo) in ne samo spoj narodno-zabavne melodike s popularnimi plesnimi ritmi, kot so disco, dance, techno idr., pa so njeni začetniki šele skupina *Atomik Harmonik*, ki se tudi sami opredeljuje pod to glasbeno zvrst.

25 Turbofolku se pripisuje tudi, da je »odprl pot k osvobajanju zatrte seksualnosti v narodovem kolektivnem kulturnem obrazcu« (Stankovič 2007), saj v primerjavi z narodnozabavno glasbo odkrito namiguje na spolnost (gl. Kovač 2008). Hkrati pa tako kot narodno-zabavna glasba še vedno utrjuje patriarhalne konstrukte v slovenski družbi (Stankovič 2007).

asociaciji na narodno-zabavno glasbo, saj je navadno tudi edino glasbilo v zasedbi, ki prihaja iz te glasbene zvrsti. Zanimivo je, da pri tem harmonikar vizualno ostaja v ozadju.²⁶

Zvočna opredelitev turbofolka danes vseeno ni tako enoznačna. Opazimo lahko, da se v tržni ponudbi pod kategorijo turbofolk ponujajo tudi drugačne glasbene zasedbe. Nekatere harmonike ne izpostavljajo vizualno, ampak ta ostaja le del zvočnega ozadja posamezne skladbe (npr. skupina Skater: Sanjam, Werner in Brigita Šuler: Hej, mala, opala), drugi popolni narodno-zabavni zvočnosti le pridajajo elektronsko plesno podlago (npr. Boštjan Konečnik: Tota naša vinska klet, Freyton: Ta sosedov Francelj). V to zvrst že dlje časa posegajo skupine, ki se v osnovi opredeljujejo kot narodno-zabavne skupine (npr. Nageljni, Gamsi), skupine, ki se zvrstno opredeljujejo izključno za turbofolk (npr. Turbo Angels, Atomik Harmonik, Frajton Špela),²⁷ ter skupine, ki iz drugih zabavnoglasbenih zvrsti (predvsem popa) s posameznimi skladbami posegajo v turbofolk (npr. Werner in Brigita Šuler, Domen Kumer).

Leta 2010 se je zgodil zanimiv fenomen. Na nacionalnem predizboru za evrovizijsko pesem Ema je zmagal Ansambel Roka Žlindre in Kalamari, ki je v skladbi Narodno-zabavni rock združil dve glasbeni zvrsti. Spoj narodno-zabavne glasbe z rockom v evrovizijskem kontekstu lahko vidimo kot spoj nacionalnega (s poudarkom na alpski kulturi slovenstva)²⁸ s transnacionalnim. Tovrstne formule, imenovane tudi »folkloristic musical style«, »ethnotechno« ali »ethnic pop« (Björnberg 2007: 21), so

26 Na danes sicer zastareli in neaktivni spletni strani skupine Atomik Harmonik, na kateri so imeli preostali člani zasedbe predstavljene svoje biografske podatke, je bil harmonikar predstavljen le kot »Veseli Dolejnc.«

27 Skupina Turbo Angels je pozneje prešla v izvajanje t. i. popžanra, leta 2009 pa je razpadla.

28 O alpski kulturi slovenstva kot »nevidni entiteti, ki prežema slovensko kulturo in družbo na domala vseh ravneh«, piše Boštjan Šaver (2005: 188). Narodno-zabavni žanr označuje kot »pomemben označevalec alpske kulture« (Šaver 2005: 188).

se predvsem po letu 1990 izkazale za uspešne na izborih za evrovizijsko popevko, z njo pa so se predstavljale večinoma vzhodno- in južnoevropske države.²⁹ Formula pa se je zdela primerna tudi večini slovenskega glasovalnega občinstva – za pesem je glasovalo skoraj 16.000 Slovencev, medtem ko je drugouvrščena pesem prejela okoli 3.500 glasov. Pomemben podatek ob tem je tudi, da je bil predizbor za evrovizijsko popevko zasnovan izključno na telefonskih glasovih občinstva. Po besedah avtorja zmagovalne skladbe Leona Oblaka je bilo to tudi ključno za njihovo sodelovanje. Skladba je torej načrtni izdelek, ki je z združevanjem obeh glasbenih zvrsti skušala doseči širši krog slovenskega glasovalnega občinstva.³⁰

Harmonika se od narodno-zabavne glasbe v slovenskem prostoru osvobaja zelo počasi. Glasbenih skupin, ki jo kot stalni sestavni del vključujejo v druge žanrske zasedbe, sicer ni veliko, pa vendar so opazne. Dve med njimi sta skupini Jararaja in Terra Folk, ki pomenita nekakšen most med komercialno in alternativno sfero.³¹ Skupini sta zajeli širši krog občinstva predvsem z uvrstitvijo predelav nekaterih uspešnic v svoj repertoar (npr. *You are my Sunshine* v izvedbi Terra Folk), s prirejanjem vsem poznanih pesmi iz slovenske ljudske zakladnice (npr. *Sijaj, sijaj sončece* v priredbi Jararaje), prirejanjem skladb klasične glasbe (npr. *Bograch alla turca* W. A. Mozarta v predelavi Bojana Cvetrežnika) in z elementi glasbenega teatra. V obeh omenjenih skupinah je prisotna klavirska harmonika, ki pa ima v zasedbi bolj spremljevalno vlogo. Skupini sta vsekakor prispevali k promociji harmonike kot glasbila »drugačne glasbe« v slovenski glasbeni sceni in njegovi priljubljenosti v

29 S tovrstno formulo, ki je temeljila na »alpski zvočnosti«, se je na Evroviziji predstavila tudi avstrijska skupina Global Kryner.

30 Prav nič pa ni »očarala« evrovizijskega občinstva, saj se je uvrstila na predzadnje mesto. Morda so zato na nacionalni televiziji že v naslednjem letu spremenili politiko glasovanja: sodelovali so le vabljeni glasbeniki, ocenjevala jih je žirija, občinstvo pa je s telefonskim glasovanjem izbiralo le med zmagovalno in drugouvrščeno skladbo.

31 Izraz alternativna glasba na tem mestu označuje prakse, ki so alternativa dominantnim, prek množičnih medijev posredovanim glasbenim praksam.

urbanem okolju. Obe skupini se približujeta ljudski ali etno zvočnosti tudi z zasedbo, ki je blizu godčevskim sestavam, kot so bili nekoč poznani v ljudskem godčevstvu na Slovenskem (harmonika, klarinet, kontrabas, violina).

Na drugi strani pa obstaja bolj netržno naravnava glasbena scena, ki vključuje harmoniko in izvaja avtorsko glasbo. Javno se pojavlja v urbanih središčih, medijsko pa jo podpira predvsem Radio Študent. Skupine se same ali prek medijev opredeljujejo v prostor etno ali folk glasbene zvrsti (npr. Leon Matek, Juhej in Vuhmepiš, Čompe, Bakalina),³² v javnosti pa so pogosto označene za »ljudske godbe« (nr 2010; B. T. 2006), kar spet govori o ikončnosti harmonike kot nacionalno-ljudskega simbola. Medijsko vidnejši izvajalci »drugačne glasbe« na harmoniko so tudi klasično izobraženi harmonikar Marko Hatlak ter duo Miha Debevec in Tomaž Rožanec.

K popularizaciji harmonike v drugih glasbenih zvrsteh je svoj delež najverjetneje prispevala tudi globalizacija nekaterih glasbenih zvrsti (predvsem tanga, *zydaca* in *klezmerja*), ki so postale priljubljene tudi v slovenskem glasbenem prostoru. Drugačne glasbene prakse so se slovenskemu občinstvu predstavile predvsem prek festivala Druga godba (z izvajalci Maria Kalaniemi, Accordion Tribe, ki sodeluje s slovenskim harmonikarjem Bratkom Bibičem, Kimmo Pohjonen idr.). Med naštetimi glasbenimi zvrstmi je tango oziroma tangomanija kot fenomen sodobnega globalnega navdušenja nad tangom v Sloveniji najmočnejša. Pojavil se je pred približno desetletjem v obliki tangoklubov, tangovečerov, tangotečajev, tangobara, tangofestivala, koncertov tangoglasbe (npr. dvakratno razprodano gostovanje priljubljene glasbene skupine Gotan Project itn.). Pri izvajanju tangostila večina slovenskih

32 Duo Bakalina se zavestno naslanja na tradicijo ljudske glasbe. Temu se skuša približati s petjem v narečju (čeprav v slovenskem ljudskem pesemskem izročilu skoraj ne poznamo narečnih pesmi, narečno so obarvane le nekatere besede), z besedili, ki upodabljajo podeželsko življenje, preprosto melodiko in harmonsko spremljavo, ter zvočno barvo, ki jo ustvarja raba harmonike in vokala.

glasbenikov ne igra bandoneona, tj. tipa koncertine, ki je značilen za izvajanje tangoglasbe, ampak klavirsko harmoniko.

RAZISKAVE O PERCEPCIJI NARODNO-ZABAVNE GLASBE IN HARMONIKE MED SLOVENCMI

Glede na (preteklo) močno usidrano dihotomijo med priljubljenostjo narodno-zabavnega žanra v urbanem in ruralnem okolju ter medgeneracijskim razkorakom v smislu neprikljubljenosti narodno-zabavne glasbe med mlajšimi generacijami, sem leta 2010 tudi sama, s predpostavko, da harmonika ni priljubljeno glasbilo med mladimi, opravila krajšo raziskavo. Raziskavo podpiram tudi z nekaterimi drugimi raziskavami, ki vsebinsko dopolnjujejo obravnavano tematiko.

Raziskava podjetja Mediana leta 2009 prikazuje odstotek poslušanja narodno-zabavne glasbe med mladimi. Sodelovalo je 585 mladih, ki so bili razdeljeni v dve starostni skupini (15–22 let in 22–30 let). Skupni rezultati kažejo, da je priljubljenost narodno-zabavne glasbe na tretjem mestu, od tega je druga starostna skupina najbolj nagnjena k poslušanju te glasbe (40,4 %) (gl. Lenko 2009: 35). Vsekakor na rezultat manjše priljubljenosti narodno-zabavne glasbe med prvo starostno skupino vpliva najstniško obdobje. Takrat je namreč glasba eno izmed pomembnih sredstev za vzpostavitev osebne identitete. Del te sta ustvarjanje lastnih pogledov na svet in odmikanje od tradicionalnih vrednot (Knific 2005: 73), zato lahko opredeljevanje za druge glasbene zvrsti razumemo tudi kot del poglobljanja generacijskih razlik.

Raziskava Slovenskega javnega mnenja iz leta 1992 (povzeto po Debevec 2003: 31–39) je bila opravljena med 2.085 anketiranci in je zajela starostne skupine od 18 do 65 let in več (povprečna starost anketiranih je bila 42 let). Največ anketiranih (64 %) se je pri vprašanju o priljubljenosti glasbenih žanrov opredelilo

za narodno-zabavno glasbo. Med poslušalci narodno-zabavnega žanra je najbolj priljubljen žanr še popevka (66,5 %), najmanj pa je poslušanje narodno-zabavne glasbe združljivo z jazzovskim žanrom (5,4 %). O povezavi med starostjo anketiranih in priljubljenostjo narodno-zabavnega žanra govori podatek, da je ta najbolj priljubljena pri starostni skupini 65 let in več (88,8 %), priljubljenost pa sorazmerno pada z upadanjem starosti anketiranih. Tako se je samo 28,4 % mladih med 18. in 25. letom opredelilo za to zvrst. Izkazalo se je tudi, da obstaja povezava med urbanostjo/ruralnostjo prebivalstva in priljubljenostjo narodno-zabavne glasbe. Ta je bolj priljubljena v ruralnem okolju, saj se je 73,5 % anketiranih iz ruralnega okolja opredelilo zanjo. Prav tako pa je večina mlajše generacije, ki se je opredelila za narodno-zabavni žanr (47,6 %) iz ruralnega okolja, kar ponovno dokazuje pomen vpliva okolja in starosti na priljubljenost žanra.

Sama sem opravila manjšo raziskavo med ljubljansko srednješolsko in univerzitetno mladino (povprečna starost anketiranih je bila 19 let). Anketirala sem 100 ljudi, pretežno urbane populacije – večina anketiranih živi v Ljubljani ali pa so dnevni migranti iz okolice Ljubljane; od tega le zanemarljiv odstotek anketiranih prihaja iz nekoliko bolj ruralnega okolja. Zanimalo me je, kakšne predstave med mladimi vzpostavlja glasbilo harmonika (z vprašanjem o asociacijah na glasbilo), vpliv glasbenega okusa na priljubljenosti glasbila, katere glasbene skupine in zvrsti so prispevale k popularizaciji glasbila ter njihov bližnji stik z glasbilom v vsakdanjem življenju.

Pri vprašanju o poslušanosti določenih zvrsti (preglednica 1) se je izkazalo, da največji odstotek anketiranih posluša pop (24 %) in rok (16 %), medtem ko se je za narodno-zabavno glasbo opredelilo le 4 % anketiranih.

POP	59	24 %
ROK	39	16 %
HOUSE	22	9 %
HIPHOP	13	5 %
R'N'B	12	5 %
NARODNO-ZABAVNA	10	4 %
DANCE	10	4 %
METAL	7	3 %
BALKANSKA	7	3 %
JAZZ	6	2 %
RAP	6	2 %
TRANCE	5	2 %
PUNK	5	2 %
VSE	5	2 %
DRUGO	45	18 %

Preglednica 1: Poslušanosť glasbenih zvrsti med ljubljansko srednješolsko in univerzitetno mladino

VESELICA/ZABAVA	67	37 %
NARODNO-ZABAVNA/DOMAČA/GOVEJA GLASBA	30	17 %
PLES/POLKA	27	15 %
AVSENIKI	10	6 %
VESELJE	8	4 %
ALKOHOL	8	4 %
GOVEJA JUHA/NEDELJSKO KOSILO	7	4 %
DRUGO	24	13 %

Preglednica 2: Asociacije na harmoniko med ljubljansko srednješolsko in univerzitetno mladino

Slika 7: Narodnozabavni ansambel Veseli Gorenjci (foto: Saša Poljak Istenič)

Veliki večini anketiranih (72 %) je glasbilo harmonika všeč. Najpogostejše asociacije na glasbilo (preglednica 2) pa so: veselica ali zabava (37 %), narodno-zabavna glasba (17 %), ki je poimenovana tudi domača ali goveja glasba,³³ ter ples, ki je v nekaterih primerih opredeljen tudi konkretnije z vrsto plesa polka (15 %).

Večina anketiranih osebno pozna vsaj eno osebo, ki igra harmoniko (83 %), skoraj vsi pa so se tudi zabavali ob zvokih harmonike (89 %). Zanimivo je, da so v primerih, ko se anketiranci niso opredelili za poslušalca narodno-zabavne glasbe, pri vprašanju, ali so se kdaj zabavali ob zvokih harmonike, najpogosteje dogodek opravičevali (npr. »da, enkrat, vendar samo zaradi šale«, »da, ampak nismo bili trezni«).

³³ Izraz se navezuje na stereotipno ritualno poslušanje narodno-zabavne glasbe ob nedeljskem kosilu, ki navadno vključuje govejo juho.

Zanimalo me je tudi, prek katerih glasbenih skupin in posledično žanrov se mladi seznanjajo s harmoniko (preglednica 3). Večina anketiranih jo prepoznava v narodno-zabavnem žanru prek Ansambla bratov Avsenik, Ansambla Lojzeta Slaka in Modrijanov (41 %), na drugem mestu pa je prepoznavnost glasbila prek turbofolka ter njenih predstavnikov Atomik Harmonik in Turbo Angels (15 %). Veliko prepoznavnost je pridobil tudi Ansambel Roka Žlindre (6 %), in sicer prav zaradi že omenjenega sodelovanja z rok skupino Kalamari in njunim sodelovanjem na predizboru za evrovizijsko popevko v letu 2010. Pri tem me je presenetilo dejstvo, da so bile sodobne urbane skupine, kot sta Terra Folk in Čompe, omenjene le posamično. S tem pa je bila moja predpostavka, da je pojavnost harmonike v drugih žanrih prispevala k njeni popularizaciji med mladino, ovržena.

AVSENIKI	58	19 %
SLAK	44	15 %
ATOMIK HARMONIK	39	13 %
MODRIJANI	22	7 %
ANSAMBEL ROKA ŽLINDRE	18	6 %
ČUKI	14	5 %
TURBO ANGELS	7	2 %
SLAPOVI	7	2 %
VESELE ŠTAJERKE	6	2 %
GAMSI	5	2 %
DRUGO	80	27 %

Preglednica 3: Glasbene skupine, ki so po mnenju ljubljanske srednješolske in univerzitetne mladine prispevale k popularizaciji harmonike

ZAKLJUČEK

Da je ljudska glasba »konstrukt, ki ne more imeti dokončne utemeljitve niti v zgodovini, saj se je [...] venomer spreminjala, četudi so nekatere spremembe še dopuščale ali celo poudarjale arhaične vzorce, niti v kanonih, ki bi jih bilo mogoče določiti in zapisati enkrat za vselej« (Muršič 2004: 10), je šele del spoznanja stroke v zadnjih desetletjih. Ideja nacionalne kulture, ki temelji tudi na ljudski glasbi, pa je sestavni del vzgojno-izobraževalnih, političnih in drugih institucionalnih »strategij krepitev občutka pripadnosti« (Poljak Istenič 2012: 78).

Medtem ko se nacionalno občutenje (bolj ali manj uspešno) institucionalno vzdržuje z nekaterimi prvini ljudske kulture, pa si v polju glasbe tovrstno občutenje »narod« vzbuja na svoj način. Godčevstvo (s harmoniko v ospredju) je kot najbolj oprijemljiva in množično dostopna glasbena praksa postala glavna (zvočna in vizualna) ikona identifikacije širših množic s slovenstvom (v Sloveniji, med zamejci ali izseljenci). Pri tem pa to občutenje ne temelji na povezavi z »izvirno« glasbeno tradicijo »davnih časov«, temveč na avtorski glasbi narodno-zabavnih ansamblov, ki je repertoarno in stilno v godčevstvu močno prevladala. In prav množičnost te glasbene prakse, njen tržni uspeh in prepoznavnost v mednarodnem prostoru so tudi harmoniko postavili na piedestal narodnoreprezentativne simbolike. Danes pa lahko opazimo nasprotni proces, in sicer da z območja identifikacije množice ali smeri nacionalizacije »od spodaj« narodno-zabavni žanr in harmonika prehajata tudi na raven družbeno-politične konstrukcije nacionalnosti in domoljubja (festivali domoljubne pesmi, programske vsebine na RTV, športne prireditve, politični shodi).

»Dekontekstualizacija harmonike« (Bibič 2014: 199) je z območja nacionalnokonstruktivne simbolike mogoča le z njeno drugačno rabo in vključevanjem v druge glasbene zvrsti, kar se v

zadnjem desetletju v slovenskem prostoru sicer že dogaja, vendar tega območja nikakor ne presega. Zakaj tako? Mogoče odgovor najdemo v izjavi dunajskega harmonikarja Otta Lechnerja, ki meni, da »še tako čudna glasba zveni, če je odigrana s harmoniko, nekako domače« (Bibič 2014: 181).

LITERATURA

- Bibič, Bratko. 2014. *Harmonika za butalce*. Ljubljana: Beletrina.
- Björnberg, Alf. 2007. Return to Ethnicity: The Cultural Significance of Musical Change in the Eurovision Song Contest. V *A Song for Europe: Popular Music and Politics in the Eurovision Song Contest*, ur. Ivan Raykoff, Robert Deam Tobin. Burlington: Ashgate, 13–24.
- Debevec, Miha. 2003. *Nadgradnja tradicionalnega pristopa v igranju na diatonično harmoniko*. Diplomsko delo, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani.
- Garaj, Bernard. 2009. Towards the Destiny of the Diatonic Button Accordion on its Way from Bohemia to Slovakia. V *Studia instrumentorum musicae popularis I*, ur. Gisa Jähnichen. Münster: Monsenstein und Vannerdar, 49–58.
- Klobčar, Marija. 2010. Zvrstnost slovenskih ljudskih pesmi: Refleksija pesemskega razvoja ali pogledov nanj. *Traditiones* 39 (2), 124–145.
- Klobčar, Marija. 2014. »Oj, luštno je res na deželi«: Percepcija ljudske pesmi in ljudskega pri izdajah gramofonskih plošč pred drugo svetovno vojno. *Traditiones* 43 (2), 137–153.
- Knific, Bojan. 2005. Slovenija, od kod lepote tvoje ...: Narodno-zabavna glasba kot sooblikovalka sodobne slovenske popularne kulture. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 45 (1–2), 73–77.
- Kovač, Maja. 2008. *Namigovanje na spolnost v slovenski narodnozabavni glasbi: Reprezentacija ženskih in moških spolnih vlog v slovenski narodnozabavni glasbi*. Diplomsko delo, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

- Kovačič, Mojca. 2014. »Kje so ljudski godci?« Refleksija preteklih konceptov in možnosti novih opredelitev ljudskega godčevstva. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 54 (3), 12–20.
- Kumer, Zmaga. 1983. *Ljudska glasbila in godci na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Kunej, Rebeka. 2011. Kaj je Dolenjec v Ameriki posnel na gramofonske plošče? *Folklornik* 7, 106–108.
- Lenko, Mira. 2009. *Pomen glasbe v očeh mladih*. Diplomsko delo, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani.
- Muršič, Rajko. 2000. *Trate vaše in naše mladosti: Zgodba o mladinskem in rock klubu*. Ljubljana: Subkulturni azil Ceršak.
- Muršič, Rajko. 2004. Folklor, folkloristika in folklorizem: Sproščena večsmernost nasproti izmišljeni pristnosti: Pogled etnologa. *Deloskop* 5, 9–11.
- Omerzel-Terlep, Mira. 1988. Zvočna identiteta slovenstva včeraj in danes. *Nova revija* 78–79, 1781–1789.
- Poljak Istenič, Saša. 2012. Aspects of Tradition. *Traditiones* 41 (2), 79–81.
- Sonevytsky, Maria. 2008. The Accordion and Ethnic Whiteness: Toward a New Critical Organology. *The world of music* 50 (3), 101–118.
- Šaver, Boštjan. 2005. *Nazaj v planinski raj: Alpska kultura slovenstva in mitologija Triglava*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Torkar, Klemen. 2008. *Reprezentacija narodno-zabavne glasbe v medijih v Sloveniji*. Diplomsko delo, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani.
- Unterberg, Ritchie, ur. 1999. *Music USA: The Rough Guide*. London: Penguin books.
- Volk, Nina. 2008. TGDM TGDM, TGDM TGDM: O problemih igranja na harmoniko. *Folklornik* 4, 48–50.

VIRI

Časopisni

- Andrejčkov, Jože. 1870. Kmečki godci. *Besednik: Kratkočasen in podučen list za slovensko ljudstvo*. 11. november, 164–166.

Stanković, Peter. 2007. Pašniki, seniki, domačije, kozolci: Nova narodno-zabavna glasba je odkrila seksualnost. Je to dobro ali slabo? *Dnevnikov objektiv*, 7. julij, 25.

Dokumenti

Učni načrt za diatonično harmoniko. Dostop: 10. januar 2015, <http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/glasba/pdf/diatonicna285-296.pdf>.

Zakon o glasbenih šolah. 2000. Dostop: 10. januar 2015, <http://www.uradni-list.si/1/content?id=24251&smode=sem>.

Splet

Arkapović, Miroslav. 2014. Harmonika je dno ... in vrh. *Odzven. Spletna revija o glasbi*, 28. februar. Dostop: 10. januar 2015, <http://www.sigic.si/odzven/harmonika-je-dno-%E2%80%A6-in-vrh>.

B., T. 2006. Čomšpastično! *24. ur. com*. 26. marec. Dostop: 20. januar, 2015, <http://www.24ur.com/ekskluziv/glasba/compasticno.html>.

Galič, Jože. Narodno-zabavna glasba – je res »goveja«? *Odzven. Spletna revija o glasbi*, 9. marec. Dostop: 10. januar 2015, <http://www.sigic.si/odzven/narodnozabavna-glasba-je-res-goveja>.

Kus, Peter. 2010. Slovenski glasbeni nacionalizem. *Nova muska*, 27. oktober. Dostop: 14. januar 2015, <http://novamuska.org/?p=1594>.

nr. 2010. Ljudski šanson. *Dnevnik*, 13. november. Dostop: 20. januar 2015, <http://www.dnevnik.si/kultura/fokus/1042402812>.

Stefanija, Leon. Music as a Pointer of National Identity in Slovenia after 1991. *Mousikos Logos* 1 (1). Dostop 13. januar 2015, <http://m-logos.gr/issues/i0001/a0011-stefanija>.

Osnovno glasbeno izobraževanje. Statistični urad. Dostop: 10. januar 2015, http://pxweb.stat.si/pxweb/Database/Dem_soc/09_izobrazevanje/05_09096_osn_glasb_izobraz/05_09096_osn_glasb_izobraz.asp.

GOSPODAR VEDER – SITULA IN SLOVENC

Dimitrij Mlekuž

V Tolkienovem *Gospodarju prstanov* igra glavno vlogo predmet – prstan. Ta ima neverjetne moči pa tudi svojo voljo; pusti se zgubiti in znova najti. Deluje na osebe in prek oseb, ki ga nosijo. Prek njih spreminja zgodovino. Prstan je neločljivo povezan s Sauronom, saj on potrebuje prstan, prav tako kot prstan potrebuje njega. Njuni delovanji sta prepleteni in distribuirani. Sauron prstan ustvari, mu podeli moč, a propad prstana pomeni tudi Sauronov konec (prim. Knappet 2004: 178). Nauk zgodbe je, da je predmete – tudi v velikih zgodbah – treba jemati smrtno resno.

Ta prispevek pa je zgodba o posebnem vedru, dva tisoč petsto let stari vaški situli. Kakšno moč ima situla? Kako deluje, kako oblikuje ljudi? Kakšna je njena vloga pri nastanku slovenske države? Zakaj je bronasto vedro iz železne dobe na slovenskih dokumentih? Kdo je gospodar veder?

KAJ HOČEJO PREDMETI?

Stvari so vedno bile del človeških družb in najbrž nas prav to, da smo ljudje prepleteni s stvarmi, dela ljudi (Latour 1992, 2005: 717–2).

Kot pravi Tim Dant (2005: 62), moderni ljudje le redko pomislimo na stvari, če že, pa jih razumemo kot »samo« stvari, ki

nikakor ne tekmujejo z ljudmi za status oseb. Predmeti so za to, da jih uporabljamo, zlorablamo in odvržemo, kakor koli želimo; z njimi lahko ravnamo dobro ali slabo, brez skrbi za njihove pravice ali občutke, saj jih nimajo.

To radikalno razločevanje med ljudmi in stvarmi, objekti in subjekti, naravo in kulturo zaznamuje kozmologijo »moderne« (Latour 1993).¹

Moderne prakse produkcije znanja vpisujejo te dualistične kategorije na fenomene, s katerimi se ukvarjajo, in izvajajo »čiščenje«. To so prakse, ki natančno razpletajo družbeno od naravnega, subjekte od objektov, ljudi od stvari; vsak pojav je potrebno »očistiti«, pripisati samo eni domeni in ga ločiti od drugih (Latour 1993).

Toda namesto da jih čistimo, se lahko približamo stvarem takim, kot so v resnici – čista zmeda (Law 2004). To je izhodišče teorije akterja mreže (ANT), prej pristopa ali senzibilnosti kot teorije, ki nam pomaga, da postanemo občutljivi na kompleksnost, zmedo in na umazanijo realnosti (Law 2004: 157). ANT in podobni pristopi jemljejo stvari resno in so izhodišče za preučevanja vloge neljudi (stvari, živali, snovi ...) v družbenem življenju.

Za ANT družba v smislu domene, ki je sestavljena samo iz razmerij med človeškimi subjekti, kot taka ne obstaja, saj odnose med ljudmi vedno mediirajo, transformirajo ali celo omogočajo neljudje različnih vrst, pa naj bodo to predmeti, snovi, tehnologije, živali ali ekosistemi. ANT namesto o dihotomiji med naravo in družbo ali med objekti in subjekti govori o hibridih različnih vrst, mrežah, zbrojah, skupkih, zbirih, koalicijah, o heterogenih zbirih, v katerih so ljudje in neljudje pomešani med seboj (Latour 2004: 47, 53–54, 62, 2005: 75).

1 Moderna je za potrebe tega besedila definirana kot obdobje, ki ga definirajo vzpon kapitalizma, nacionalizma, kolonializma, sekularizacija in vzpostavitev moderne znanosti.

Strategija ANT izziva logiko »čiščenja«, tako da – radikalno – obravnava objekte in subjekte na enak način. Ta pristop lahko poimenujemo generalizirana simetrija (Latour 1993: 94), saj so ljudje in neljudje, subjekti in objekti, narava in kultura ... obravnavani enako, simetrično.

Delovanje tako ni značilnost posameznih entitet, ampak značilnost, ki vznikne iz mreže in povezav med heterogenimi aktanti.² Delovanje je rezultat relacij. Več kot je različnih aktantov, in bolj kot so heterogeni, močnejše je delovanje. Bruno Latour (1993) prav to »hibridizacijo« – gradnjo čedalje kompleksnejših omrežij relacij med čedalje več različnimi entitetami – poudari kot značilnost, ki definira moderno in je ključ do razumevanja specifične dinamike moderne, ki vključuje tudi nacionalizme vseh vrst.

Simetričen pristop ne zlije ljudi in neljudi v uniformno identiteto; če so ljudje in stvari simetrično konstruirani, še ne pomeni da so enaki ali isti, temveč, da sodelujejo v heterogenih mrežah. Tako ni avtonomij, stvari in ljudje smo prepleteni in odvisni drug od drugega. Cilj simetričnega pogleda ni poenostavljeno enačenje stvari z ljudmi, ampak razumevanje kompleksnih prepletanj ljudi in stvari v distribuirane kolektive, mreže, preplete, zmede, zbirke in skupke ..., kjer ljudje in stvari vzpostavljajo drug drugega in kjer so stvari prav tako konstitutiven del političnih procesov kot ljudje (Latour 2004; Latour 2005; Olsen 2013; Witmore 2007).

Moderno razumevanje nastanka slovenske države bi tako vložilo velike napore v identificiranje »družbenih« vidikov – družbenih struktur, zgodovine, ekonomskih procesov – in oseb, ki so agenti družbenih sprememb: politiki, intelektualci, pisatelji, vojaki, diplomati ... Sam pa želim jemati resno predmete, še posebej en predmet, vaško situlo. Zanima me vloga vaše situle pri nastanku prepleta ljudi in stvari, ki ga imenujemo Republika

2 Aktant je Latourjevo poimenovanje za vse, kar vpliva ali spreminja preostale elemente mreže. Aktant je vsaka stvar, ki povzroči spremembo, pa naj bo še tako majhna. Če nekaj ne prispeva k mreži, ni aktant (Latour 2004: 75).

Slovenija. Vloga vaške situle pri gradnji slovenske države se zdi večja od vlog množice anonimnih predmetov. Navsezadnje vkljub množici žebeljev, avtomobilov, pisarniških sponk, kravat, teptalcev za sneg, nakupovalnih vozičkov, mobilnih telefonov, domačih copat in neskončno drugih predmetov, brez katerih Slovenija ne bi niti stala niti obstala, nobenega od teh predmetov ne najdemo na potnem listu. Zakaj ima situla posebno mesto med vsemi predmeti? Od kod situli posebne moči?

Stvari delujejo. Stvari imajo svojo moč. O delovanju predmetov govori že Marcel Mauss v svojem *Eseju o daru* (1996), v katerem predmeti s svojem delovanjem povezujejo ljudi v družbene odnose in prevzamejo lastnosti ljudi. Alfred Gell (1998) vidi delovanje stvari predvsem v moči, da vplivajo na gledalce; da jih pripravijo k delovanju, kot da bi bili v interakciji z osebo in ne s predmetom. Predmeti niso pomembni samo zaradi svojih estetskih kvalitete ali kot vizualni znaki, ki jih lahko razberemo znotraj nekega sistema simbolov. Gell razume predmete – predvsem umetnine – kot predmete, namenjene spreminjanju sveta, prej kot simbolnemu kodiranju sveta. Umetnine so enake osebam, so družbeni agentje. Kako pa delujejo, umetnine? Gell razume umetnost kot tehnologijo očaranja ali začaranja, tehnologijo, ki opazovalca zaradi tehničnega mojstrstva prepriča, da je rezultat komaj razumljive virtuoznosti, spretnosti, skoraj magičnega delovanja izdelovalca (Gell 1992).

Vendar gre verjetno več od zgolj tehničnega mojstrstva. Mojstrstvo oblikovanja in spreminjanja snovi ustvarja množico novih afektivnih lastnosti. Afekt je ime za intenzitete, ki krožijo med telesi, sile, ki obstajajo pod, ob ali pa so na splošno drugačne od zavestnih občutkov. V svetu je vedno več, kot lahko zaznamo v določenem trenutku. Afekt je ključna sila, ki deluje med telesi, živi onkraj občutkov in čustev ter ima moč, da nas usmeri, vodij, napelje k delovanju. Afekt je predindividualna sila, ki okrepi ali šibi kapaciteto telesa, da deluje (Massumi 2002). Delovanja – tudi političnega – ne moremo razlagati samo z zavestnimi odločitvami in

programi, ampak je tudi v domeni afekta, intenzivnih avtonomnih telesnih reakcij, ki niso rezultat namenov in se jih ne da omejiti znotraj ideoloških okvirov produkcije resnice (Thrift 2009: 90).

Moč predmetov ne leži toliko v njihovih simboličnih ali ideoloških pomenih, ampak v njihovi zmožnosti, da ustvarjajo afektivne resonance, ki so neodvisne od pomena in konteksta. Gre za posebno alkimijo, v kateri druge substance vplivajo, delujejo na našo materialnost, meso, kri in možgane, kjer transmutirajo zbir objektivnih kvalitete v subjektivne. Svet se ne spreminja le skozi oblike, pomene in simbole, ampak tudi skozi občutke, afekte (Gosden 2005: 209).

KAJ HOČE SITULA?

Vaška situla je vedrce iz bronaste pločevine s premičnim ročajem; visoka je 23,8 cm in drži okoli 2 litra.

Na situli so trije pasovi s figurami. Na spodnjem pasu je upodobljen sprevod živali – štirih kozorogov in treh košut. Na dveh košutah sedita dve ptici ujadi. Dve košuti in kozorog držita v gobcu stilizirano vejico (ali morda dolge jezike). Sprevodu košut in kozorogov sledi volk ali lev s človeško nogo v gobcu.

Na drugem pasu sta upodobljena dva moška s frizijskimi čepicami, morda aristokrata, v treh različnih prizorih. V prvem moža v plaščih ali morda dolgih tunikah in ploščatih pokrivalih stojita ob visoki posodi na nogi, mož v neokrašeni tuniki v posodo sipa neznano snov, drugi pa se drži za nos, kot da iz posode smrdi. Mož s frigijsko čepico sedita na stolih, morda prestolu; prvi – v neokrašeni tuniki – drži palico, ki se razcepi v dve ptičji glavi, morda žezlo; drugemu – v okrašeni tuniki – pa pokrita ženska ponuja skodelico pijače. Na drugem prizoru mož v dolgi neokrašeni tuniki in frigijski čepici stoji ob stolu, podobnem kot v prejšnjem prizoru, na katerem mož s frigijsko čepico igra na panovo piščal, razoglav

moški mu z zajemalko ponuja vino iz situle, drugemu moškemu na stolu pa pijačo v zajemalki ponuja pokrita ženska. Na tretjem prizoru oba moža s frigijskima čepicama opazujeta dvoboj, kjer se spopadata dvobojevalca z ročkami; za njima na stojalu stoji čelada s perjanico, morda trofeja za zmagovalca. Dvoboj opazuje par moških, pokritih z nizko kapo; eden na ramenu nosi sekiro. Pas zaključuje oven; na hrbtu mu sedi ptica ujeta.

Na najvišjem pasu iz leve proti desni potuje sprevod, v katerem so konjeniki in vozovi. Na začetku sprevoda sta dva moža v plaščih, pokrita s ploskimi kapami, in vodita svoja konja na povodcu; eden je oborožen s sekiro. Nad konjema letita ptici roparici. Sledita konjenika, za njima pa dvokolesni voz, v katerega je vprežen konj; na vozu stojita voznik in njegov spremljevalec. Sledi jima večji voz, okrašen s ptičjimi glavami; voznik je mož s ploščato kapo, spremlja pa ga mož s frigijsko čepico. Sprevod zaključuje konjenik.

Slika 1: Situla z Vač ali vaška situla; bronasta pločevina, višina 23,8 cm; hrani Narodni muzej Slovenije (foto: Tomaž Lauko)

Ti fascinantni prizori tujega sveta niso izolirani. Vaška situla ni sama. Ob koncu 7. stoletja pred našim štetjem se je v Padski nižini pojavil poseben način okraševanja bronastih predmetov, imenovan situlska umetnost. Situlska zato, ker jo najpogosteje najdemo na situlah, bronastih okrašenih vedrcih, čeprav tudi na pasnih sponah, nožnicah mečev, bronastih valjastih uhanih ali na čeladah.

Situlska umetnost je lokalni odziv na širša dogajanja v Sredozemlju, na mešanje stvari, ljudi in idej. Grški plačanci v asirski in egipčanski vojski, feničanski trgovci v zahodnem Sredozemlju in grški kolonisti na obalah Male Azije so nove predmete, tehnologije, podobe in spretnosti širili po vsem Sredozemlju. Rezultat tega vrenja, vzpostavitve svetovnega sistema s središčem v Sredozemlju in z barbarsko periferijo, je orientalizirajoče obdobje, ko so bronasti reliefi, okrašeno blago, pečati ... širili nove motive, ideje, zgodbe, nove spretnosti, tehnike in obrti iz vzhodnega sveta (Burkett 1992). Feniksi, levi, lotosi so postali del grške ikonografije in prek njih tudi barbarskih skupnosti na robovih grškega sveta. Ob sprejemanju tega sloga je iz železnodobne vilanovske kulture nastala etruščanska civilizacija v srednji Italiji; prek nje – pa tudi neposredne menjave z grškimi trgovci – pa tudi barbarske skupnosti na obrobju (Sheratt 2005).

Revolucija, ki sta jo povzročila iznajdba tehnologije metalurgije železa in dotok čudovitih prestižnih predmetov iz Sredozemlja, novih substanc, kot je vino, in praks skupnega uživanja alkoholnih pijač, je sprožila proces segmentacije barbarskih družb, proces, ki je pripeljal do vzpostavitve rodovnih aristokracij, ki so vzdrževale svoj položaj z razdeljevanjem in razkazovanjem luksuznih predmetov, gostijami in z vojaškimi spopadi. V 7., 6. in 5. stoletju pred našim štetjem na robu Sredozemlja, v Padski nižini, jugovzhodnem loku Alp in ob severnih obalah Jadrana, od Tirolske do Dolenjske, ob situlski umetnosti nastajajo tudi nove barbarske skupnosti (Bondini 2012).

Za situlsko umetnost je značilna posebna promiskuiteta predmetov in motivov. Predmeti iz plastičnih materialov, predvsem posodje in kovinski predmeti, prevzamejo množico novih oblik in podob pod vplivom predmetov iz drugih krajev in kontekstov. Oblike, podobe iz Etrurije, Grčije in z Vzhoda pristanejo na tradicionalnih oblikah posod, kjer so jih s kratkimi vrezi z dletom v bronasto pločevino obrisali in jih nato z notranje strani s puncami iztolkli v nizke reliefe.

Vzhodni motivi – sfinge in grifoni – so pogostejši v Benečiji. Obrtniki pa so ustvarjali tudi svojo lastno ikonografijo in jo uporabljali za bolj ali manj standardizirane prizore gostij, sprevedov in popivanj, vojaških parad, oboroženih mož, ki so korakali peš ali jezdili na konjih, atletskih bojev, lova, spolnih prizorov. Prikazane so okrašene bronaste posode, ki jih razkazujejo na izrezljanih piedestalih ali servirnih mizicah. V njih je shranjeno ali morda po grški navadi mešano vino. Lokalni načini oblačenja, pohištvo, običaji in ideali kažejo, da je na situlski umetnosti prej upodobljeno vsakdanje življenje bogate aristokracije, družbe, v kateri je bilo razkazovanje bogastva in moči ključno za vzdrževanje statusa, kot pa prizori iz zgodb ali mitov. Morda gre tudi za pogrebne igre, sprevede in sedmine ob smrti pomembnega prednika, čigar spomin slavi situla (Lucke, Frey 1962; Gabrovec 1984; Bondini 2005; Teržan, Turk 2005).

Vaška situla ni sama. Je del večje populacije situlske umetnosti. Druži jih to, da so izdelane na poseben način in okrašene s podobnimi motivi. Tako kot Gellove maorske hiše so nove situle narejene tako, da ostajajo del zbira obstoječih form (Gell 1998: 212–220). Predmeti situlske umetnosti so del iste populacije. Predmeti se med seboj razlikujejo, a so razlike majhne in predvidljive, modifikacije pa so ravno dovolj velike, da vzpostavljajo predmet kot drugačen. To logiko sprememb in modifikacij lahko razumemo šele, ko pogledamo celoten nabor predmetov, pri katerih je mogoče razbrati, da omejitve, ki vodijo proizvodnjo, izhajajo

iz logike možnosti modifikacije motiva v motiv (Gell 1998: 212). Tu se želim navezati na Gellovo (1998; tudi Gosden 2005) idejo, da artefakti živijo neke vrste svoje življenje; ubogajo svoja lastna pravila, ki niso nujno pravila izdelovalcev in uporabnikov. Ravno zato, ker so predmeti del iste populacije, omejujejo izdelovalca pri svoji izdelavi. Če želi izdelati predmet situlske umetnosti, mora slediti logiki transformacije motivov. Stvari tako oblikujejo svoj svet s svojo lastno logiko, neodvisno od človeških namenov. Abstraktne ideje in mentalne reprezentacije lahko dobijo obliko, ki jo sugerirajo predmeti, prej kot da bi predmeti samo zrcalili ali materializirali obstoječe ideje ljudi.

Situla ima skupek lastnosti – od oblike, barve, teksture –, ki ponujajo niz specifičnih čutnih zaznav in izkušenj, hkrati pa izključujejo množico drugih. Tako nas usmerja, kako naj se do teh predmetov obnašamo, ali celo sugerirajo, kako naj se obnašamo do drugih ljudi (Gosden 2005). Situle so danes oksidirane, zelene in lisaste. Vendar ko so bile zglajene in očiščene, so figure in prizori na njih sijali v medeno zlato barvi, bili paša za oči; v brljivi svetlobi bakel in svetilk na olje so prizori na njih oživali. Situle so bile narejene kot tehnologije začaranja, očaranja, kot afektivne tehnologije. Tako so bile tudi politični artefakti. Ne samo poslušna orodja, s katerimi so aristokrati ustvarjali in ohranjali svoj položaj, niti ne zgolj vinjete o aristokratski barbarski družbi. Situle znotraj situlske umetnosti živijo svoje lastno življenje in s svojo notranjo logiko reprodukcije aktivno ustvarjajo politiko barbarskih družb. Situlska umetnost je vzpostavila novo družbo, družbo, ki temelji na vzhodnih vzorih. Situlska umetnost je prav tako oblikovala aristokratsko železnodobno družbo Dolenjske, kot je aristokratska družba producerala situle. Situle vzpostavljajo aristokrate prav tako, kot so aristokrati naročali situle in prizore na njih.

Vaška situla je v 5. stoletju pred našim štetjem pristala v grobu mlajšega moškega iz gradišča nad današnjimi Vačami, skupaj

z dvogrebenasto bronasto čelado, dvema železnima suličnima ostema, železno tulasto sekiro, neokrašeno bronasto pasno spono, votlim koščenim valjem in vretencem (Božič 2013).

INTERMEZZO: MODERNA, NACIONALIZEM IN ARHEOLOGIJA

Kakor koli ga definiramo (prim. Smith 1986; Gellner 1983; Greenfield 1992; Smith 1991; Greenfield 1992; Hobsbawm 1992; Anderson 2007), je nacionalizem dejstvo moderne. Zgodovinsko lahko opazujemo dve poti nacionalizma, ki vodita do nastanka nacij. Prva trajektorija izhaja iz ideje o skupni narodni pripadnosti, ki se je izkristalizira okrog skupnega jezika, kulture in zgodovine. Nacija predstavlja enokulturno skupnost, narod, ki se želi vzpostaviti tudi kot nacionalna država. Romanticizem poudarja elemente, kot so: jezik, kri, zemlja, tradicija; preteklost je konstitutivni elementi naroda (Guibernau 1996: 56).

Drugi lok vzpostavlja t. i. državljanski nacionalizem, ki izhaja iz države in njenih ustanov. Država vzpostavlja nacijo prek enotnega šolskega, pravnega, vojaškega in komunikacijskega sistema, prek državnih ustanov. Nacija je pripadnost državi, uklonitev njenim zakonom in ustanovam (Greenfield 1992: 10). Obe trajektoriji nista čisti, saj se prepletata in zlivata med seboj.

Nacionalizem potrebuje preteklost, zgodovino, da opraviči trditev o starosti ali celo brezčasnosti nacije (Hamilakis 2007). Še posebej so primerni otipljivi, materialni ostanki preteklosti. Arheologija s praksami odkrivanja, izkopavanj, zbiranja, ohranjanja, varovanja, interpretacije in razkazovanja arheoloških sledov je disciplina, ki je za nacionalizem nujno potrebna. Nacionalizem je slaba vest arheologije (Mirnik Prezelj 2002), vendar iskanje povezav med arheologijo in nacionalizmom ni študij zlorabe arheologije od nacionalnih držav, ampak sledenje nastanku

moderne avtonomne znanstvene discipline, ki služi prevladujoči ideologiji moderne, nacionalizmu. Večina del o nacionalizmu v arheologiji razume nacionalizem kot od države sponzorirano zlo silo, ki zlorablja, spreminja in pači arheološki zapis. Arheološki zapis razumemo kot zapis, v skrajni konsekvenci strukturirano tudi kot besedilo, skozi katerega lahko »beremo« preteklost (Patrik 1985).

A arheološki zapis kot tak ne obstaja. Materialni ostanki niso zapisi ljudi iz preteklosti. Arheološkega zapisa se ne da »brati«, tako kot beremo zgodovinske zapise. Arheološki zapis ustvarja arheologija sama. Kot pravi Hamilakis (2007: 14–15), je arheologija disciplina, ki svoj predmet preučevanja ustvarja iz materialnih sledov. V tem je podobna nacionalizmu. Tako kot arheologija ustvarja svoj predmet preučevanja, nacionalizem ustvarja entiteto, ki mu nacionalizem daje smisel – nacijo. Ta analogija ni popolnoma naključna. Arheologija je kot disciplina nastala z nacionalnimi državami, ko so te potrebovale potrditev svoje starosvetnosti s pomočjo materialnih ostankov (prim. Trigger 1984; Díaz – Andreu, Champion 1996; Hamilakis 2007: 14). Arheologija kot moderna veda z vsemi ustanovami, muzeji, uradi za varovanje dediščine, univerzitetnimi oddelki ... je nastala za to, da ustvarja nacionalni arheološki zapis, da pomaga ustvarjati nacionalno dediščino.

SITULA NAJDENA

Vaško situlo je marca 1882 našel Janez Grilc s Klenka pri Vačah. Tisto leto ni bilo snega, Janez Grilc, ki je prejšnja leta že pomagal pri izkopavanjih na Vačah, pa je kopal in iskal predmete, ki bi jih lahko prodal. Na Ronkarjevih dragah je izkopal situlo in fragment okrašene zapestnice (Božič 2012a, 2012b).

Grob, v katerem je bila pridana situla, je avgusta leta 1881 že izkopal muzejski preparator Ferdinand Schulz, predmeti iz groba pa so pristali na Dunaju (Božič 2012a, 2012b). Da je vaška situla pristala v Ljubljani, je čisto naključje.

Franc Peruci, učitelj in ljubiteljski starinokop z Vač, mu je za situlo ponujal 12 goldinarjev, Grilc pa jih je zanj hotel 20. Situlo je ponudil tudi knezu Ernstu Windischgrätzu, zato je Peruci o najdbi (bronasti zajemalki za vodo ali »Wasserschepfer«, kot jo je imenoval) obvestil tudi kustosa Deželnega muzeja v Ljubljani Karla Deschmanna (Dragotina Dežmana) in se pozanimal, ali je muzej pripravljen situlo odkupiti ali naj se raje obrne na Naravoslovni muzej na Dunaju. Deschmann je že naslednji dan po prejemu pisma situlo odkupil za 18 goldinarjev in 20 krajcarjev. Situla je pristala v Kranjskem deželnem muzeju v Ljubljani in postala eden osrednjih predmetov nastajajoče zbirke (Vuga 1985; Božič 2012a, 2012b).

V precej radikalni tezi Brit Solli (2011: 47) trdi, da se nekateri predmeti dediščine »lahko branijo sami«, saj ne potrebujejo posebnega prepoznavanja ali varovanja zaradi njihove starosti, čudovitosti ali lepote. Njegova teza temelji na ideji, da so nekatere značilnosti predmetov tako močne in izrazite, da se nas to, kar izražajo, dotakne brez posrednikov, zato ne potrebujejo zaveznikov, da postanejo dediščina.

Situla je bila narejena kot tehnologija očaranja; na nas intenzivno deluje, njene afektivne lastnosti pa nas tudi po dva tisoč petsto letih premaknejo. Vendar, da situla dobi poseben status in pravice, da postane zavarovana z nacionalnimi ter mednarodnimi zakoni in konvencijami, da obstajajo prakse, ki pomagajo vzdrževati njeno materialno integriteto, potrebuje ogrodje, ki jo kot dediščino vzpostavi. Dediščina ni samo zbir oprijemljivih stvari in nesnovnih izrazov in praks, ampak nekaj, kar se vzpostavlja in vznika skozi relacijske prakse (Harrison 2012: 226).

Vaška situla se je pojavila v pravem kontekstu. To je čas, ko se je avstro-ogrška monarhija pospešeno modernizirala in gradila

državne ustanove – od železnic, pošte, šolstva, muzejev, komisij za varstvo kulturne dediščine. To je tudi čas napetosti med razumevanjem države kot nacije, ki jo vzpostavljajo državne ustanove, in med etničnimi skupnostmi, ki se osmišljajo kot narodi in želijo svoje lastne nacionalne države.

Že leta 1821 so Kranjski deželni stanovi sprejeli odločitev o ustanovitvi deželnega muzeja, ki se je poimenoval Kranjski stanovski muzej (Krainisch Ständisches Museum). Cesar Franc I. je odobril ustanovitev muzeja in določil, da naj se imenuje Kranjski deželni muzej (Krainisches Landesmuseum); leta 1882 je cesar Franc Jožef dovolil, da se muzej v čast prestolonasledniku preimenuje v Kranjski deželni muzej – Rudolfinum (Krainisches Landesmuseum – Rudolfinum). Leta 1888 je bila odprta nova muzejska stavba za javnost. Šele leta 1921 se je Rudolfinum preimenoval v Narodni muzej (Žargi, Kos 2001). Ustanova muzeja je vzpostavila situlo kot nacionalno dediščino.

NACIJE IN STVARI

Nacionalizem je pokazal presenetljivo moč, odpornost in dolgotrajnost. Kljub procesom globalizacije je še vedno živ in zdrav. Toda kaj dela nacionalizem tako močen, tako privlačen? Zakaj je nacionalizem prevladujoča sila moderne?

Prej kot rezultat političnega programa ali ideologije lahko nacionalizem razumemo kot omrežje ali zbir ljudi, praks, krajev, inštitucij, ideologij, tehnologij, idej ..., ki definirajo subjektivnost ljudi, oblikujejo njihova telesa, domišljijo, dejanja (prim. Anderson 2007; Kapferer 1989). Tako je tudi referenčni okvir, ki producira samega sebe, svoj predmet (nacijo) in svoje socialne agente ali aktante.

Tako je veliko več kot samo ideologija; neljudje igrajo pomembno, če ne celo ključno vlogo pri vznikanju nacionalizma;

nacije so nastale z mobiliziranjem novih modernih tehnologij, kot so: tisk, parni stroj, telegraf, kartografija, birokracija, kataster, šola, muzej.

Benedict Anderson (2007) opisuje nacije kot zamišljeno skupnost. Ideja izmišljenih skupnosti sugerira, da ni nacija nič več kot zgolj družbeni konstrukt, izmišljotina, ki obstaja le v glavah ljudi. Sam razumem zamišljene skupnosti prej kot artefakt, konstrukt, ki ga je treba zgraditi, sestaviti skozi procese zamišljanja, da nekdo pripada neki skupini ljudi, ki jih (vsaj večine) ne pozna osebno. Gre za proces grajenja, ki ga lahko imenujemo nacionaliziranje, proces, ki naredi nacijo za realno, naravno, oprijemljivo, objektivno, nedvomno. Nacije niso izmišljotine, ampak delujejo, imajo moč spreminjati svet, torej so.

Kakšna je tu vloga neljudi, predmetov, tehnologij? Kakšna je vloga dediščine? Ključno vprašanje nacionalizma ali vseh človeških skupnosti, v katerih se ljudje ne poznajo osebno, je, kaj drži ljudi skupaj. Kako nacija ostaja in znova nastaja kot nacija? Kaj ji daje koherenco?

Shirley Strurm in Bruno Latour (1987; tudi Latour 1994) razlikujeta med kompleksnimi in kompliciranimi družbami. Pavijanske skupnosti so primer kompleksne družbe. Pavijani so kompetentni družbeni agentje, ki pavijansko družbo ustvarjajo s pomočjo svojih teles, saj drugih sredstev nimajo. Tako je težko zgraditi trajno družbo. Pri odločanju, kdo je član skupine, kakšna je hierarhija skupine, kakšna je narava interakcije z drugimi člani in podobno, nimajo nobenih trdnih orodij – razen mogoče sorodstva, starosti in spola, ki pa so v kritičnih trenutkih lahko tudi predmet pogajanj. Družba ni obstojna, ampak nastaja sproti skozi interakcije, pogajanja; vsaka nova interakcija jo ustvari znova iz nič. Družba je kompleksna, ker se morajo pavijani posvečati vsem vidikom družbe hkrati.

Stabilna, trajna družba lahko nastane le, če poleg teles in spretosti mobilizira dodatne vire. Stvari, predmeti, simboli, tehnologije lahko okrepijo in stabilizirajo določeno obliko družbe in omogočajo

premik družbenega življenja od kompleksnosti h »komplicirani« družbi; družbi, v kateri je družbeno življenje sestavljeno iz zaporedja preprostih operacij. Jezik, simboli in predmeti poenostavljajo pogajanja o tem, kakšna naj družba bo, saj naredijo nekatere vidike družbe stabilne in stalne. Posamezniki še vedno izvajajo družbo, ki pa je veliko trdnejša in obstojnejša ter manj zapletena kot pavijanska, saj jo utrjujejo trajne stvari, jezik in simboli. Posamezniki lahko vplivajo na druge tudi, ko niso v neposrednem stiku, saj nekatere svoje naloge delegirajo stvarjem (Latour 1994).

V nacijah večina ljudi osebno ne pozna drugih pripadnikov, a se vseeno identificirajo za pripadnike iste nacije. Zamišljanje nacije tako mora mobilizirati orodja, predmete, tehnologije in jim delegirati »kompetence« ljudi. Nacionalizem ima svoj jezik, zgodovino, medije, materialno kulturo (zastavo, grb, simbole) in rituale, ima svoje kraje in svoj koledar, ki držijo nacijo skupaj.

Dinamičen proces zamišljanja poteka skozi liturgije in rituale utelešenih mnemoničnih praks (prim. Connerton 1989), ki vključujejo prakse spominjanja in prakse pozabljanja. Te segajo od državnih proslav in komemoracij do običajnih vsakodnevnih ritualov, ki producirajo in reproducirajo senzorične nacionalne spomine. Če ostanemo pri arheologiji, jih sestavljajo tudi tako vsakdanje stvari, kot so: hoja mimo arheološkega spomenika, novice o arheoloških odkritjih na televizijskem dnevniku, uporaba slik artefaktov na državnih dokumentih ali barvanje risb situle v otroški barvanki (slika 5), da o obisku muzeja ali galerije sploh ne govorim.

Za vzpostavljanje kontinuitete s preteklostjo so ključni fizični, oprijemljivi ostanki preteklosti. Poglavitna lastnost predmetov je, da trajajo. Ko gledamo, ali se dotikamo predmetov, ki so jih izdelali predniki, ti med nami in njimi vzpostavljajo povezavo. Predmeti, dediščina, vzpostavljajo povezave med člani nacije z ljudmi, ki so predmete izdelali, in jih vzpostavi kot prednike. Delovanje in moč predmetov iz preteklosti se aktivirata skozi čutne in materialne značilnosti teh predmetov, njihovo vidnost, otipljivost, materialno

konkretnost in skozi njihove sposobnosti, da evocirajo preteklost, starost (Gosden 2005; Jones 2007: 47–69). In kot ironično pripominja Anderson (2001: 39): »Starejša kot je preteklost, boljša je.«

Tako nacionalizem ni nekaj, kar se vzpostavlja (zgolj) od zgoraj navzdol, ampak tudi od spodaj navzgor. Nacionaliziranje opazujemo predvsem skozi procese, ki jih Billig (1991) imenuje banalni nacionalizem, vsakdanje rutine in prakse, ki definirajo posameznikovo mesto v svetu, a služijo grajenju nacionalnega (prim. Edensor 2002 in druga poglavja v tej knjigi).

SITULA NAZIONALE

Če se je slovenski narod po pomladi narodov 1848 aktivno zamišljeval, kot lahko beremo v tej knjigi, tudi s kranjsko klobaso, pri njegovem zamišljanju situla ni igrala nobene vloge.

Zanimanje za situlo ostaja predvsem znotraj arheologije. V petdesetih letih prejšnjega stoletja (Stare 1955; Kastelic 1956) se je začela živahna diskusija o izvoru, pomenu in o dataciji situlske umetnosti, katere rezultat je mednarodna razstava *Situle od Pada do Donave*, ki je bila v letih 1961 in 1962 postavljena v Ljubljani, na Dunaju in v Padovi (Kastelic 1962). Razstava je situlsko umetnost umestila v prostor, ki presega meje Slovenije, med skupno dediščino Italije, Avstrije in Slovenije oz. Jugoslavije.

V osemdesetih letih prejšnjega stoletja, po smrti Josipa Broza - Tita, je Jugoslavija v hudi krizi, ki je mešanica ekonomskih težav, prebujajočih se nacionalizmov in razkola znotraj komunistične elite. Vzroki in gonilo jugoslovanske krize so razloženi drugje (Ramet 1999; Pavković 2000). Kriza povzroči novo zamišljanje nacionalne identitete Slovencev, predvsem v razmerju do »južnih bratskih narodov« in zahodne Evrope. Gibanje temelji na predpostavkah o lenih, koruptivnih, umazanih, orientalskih južnjakih, ki gospodarsko izčrpavajo Slovenijo; brez njih bi že zdavnaj

dohitela zahodno Evropo (Žižek 1990: 55). Začne se razločevanje Slovencev od drugih Jugoslovanov, gibanje, ki ima ideološke, politične in ekonomske dimenzije. Razločevanje Slovencev vzpostavlja lastno, posebno, nejugoslovansko, slovensko identiteto.

Leta 1985 je Jožko Šavli na Dunaju izdal knjigo *Veneti – naši davni predniki?* Pozneje sta se mu pridružila tudi Ivan Tomažič in Matej Bor; besedilo je izšlo tudi v Sloveniji (Šavli et al. 1988), tokrat že brez vprašaja, najprej kot podlistek osrednjega časopisa Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije *Delo*. Izid v Sloveniji je povzročil zelo burne občutke, pravi val vznemirjenja, ogorčenja in navdušenja.

Njihova osnovna teza je, da Slovenci niso potomci Slovanov, ki so se na območju Slovenije naselili v 6. stoletju našega štetja skupaj z drugimi južnoslovanskimi narodi, ampak potomci Venetov, ljudstva, ki se je s prostora med Alpami in Jadranskim morjem v prvem tisočletju pred našim štetjem razširilo po večjem delu Evrope. Veneti so avtohtono ljudstvo, prvi Evropejci, saj je večina (zahodno)evropskih narodov podedovala venetsko kulturo. Slovenci so neposredni potomci Venetov; ohranili so največ venetske kulture in tradicije, kar se zrcali v jeziku, tradiciji in v običajih. Slovenci so tako rekoč prvi Evropejci. Venetologi so našli potrditve vezi med Veneti in Slovenci ob branju napisov na artefaktih in spomenikih s pomočjo slovenskega jezika in branju toponimov po vsej (zahodni) Evropi s pomočjo slovenščine (toponimi, »ki jih lahko razumejo le Slovenci«, Tomažič 1990: 68).

Vsi trije ključni protagonisti venetske teorije niso bili šolani zgodovinarji. Šavli je bil ekonomist, Tomažič duhovnik, Bor pa slaven pesnik, literat in član SAZU. Naleteli so na ogorčen odziv »uradnih« zgodovinarjev, arheologov in jezikoslovcev, ki so venetologe obtoževali diletantizma in neznanstvenosti. Venetologi pa so »uradno« teorijo o slovanskem izvoru Slovencev razkrinkali kot zaroto nemškega nacionalističnega zgodovinarstva, ki so ga zlorabili tudi komunisti; »uradno« znanost so obtoževali potvarjanja zgodovine, projugoslovanskosti in ideološke obremenjenosti (Skrbiš 2002).

Diskusija sovpađa z naraščajočo politično polarizacijo, saj venetsko teorijo večinoma podpirajo podporniki desnih strank in ljudje iz slovenske diaspore, zbrani v Slovenskem svetovnem kongresu (Skrbiš 2002: 48–52).

Venetska teorija je bila prav tisto, kar je slovenski nacionalizem potreboval. Pokazala je na starost in edinstvenost Slovencev; Slovence je ločila od preostalih južnoslovanskih narodov in jih ne le umestila v Evropo, ampak jih pokazala kot konstitutiven narod Evrope. Podobni pojavi sočasno potekajo tudi drugje na Balkanu in v tem se Slovenci ne ločijo od preostalih južnoslovanskih narodov. Tako so se pojavile teorije o iranskih koreninah Hrvatov ali teze o Srbih kot »najstarejšem narodu« (prim. Slapšak 2011).

Venetska teorija je za utrditev svojih stališč mobilizirala tudi materialno kulturo oziroma dediščino. Na naslovnici knjige *Veneti – naši davni predniki?* je upodobljena vaška situla. V enem ključnih trenutkov je Matej Bor napisal na situli, najdeni v Skeletni jami pri Škocjanu, raztolmačil s pomočjo slovenščine kot »ostijarej« ali kot »ostani mlad« (Šavli et al. 1988) in ustvaril ikoničen venetsko-slovenski napis, ki se še danes pojavlja na npr. steklenicah Oskarja Kogoj³ (Steklo 2014). Ker so vse situle del iste populacije, je s tem vse situle povezal z Veneti, ki so govorili venetščino – slovenščino. Uradna arheologija je situlsko umetnost povezala s kulturo Este v Benečiji in Padski nižini, katere nosilci so bili Veneti. Z enačenjem Venetov s Slovenci je postala situlska umetnost slovenska, vaška situla pa eden osrednjih spomenikov venetske (torej slovenske) situlske umetnosti. Situle, predvsem pa vaška situla, so tako mobilizirane kot orodje očaranja, ki priča o starosti, spretnosti in o znanju Venetov, »naših daljnih prednikov«.

3 Oskar Kogoj je kot inspiracijo uporabil tudi motive situlske umetnosti, kot je npr. »venetski konj«, plastična upodobitev konja z vaške situle. Povečana replika venetskega konja kot javna plastika stoji pred palačo Združenih narodov v Ženevi, v kompleksu Nebug pri Sočiju ob Črnem morju, pred nekdanjim parlamentom v Jeruzalemu, v WTC-ju v Ljubljani in na Mestnem trgu v Slovenj Gradcu (Skulpture in plastike 2014).

Venetska teorija ni nikoli postala uradna razlaga niti se ne počuje se v šolah (čeprav je to poskušala spremeniti Slovenska nacionalna stranka, ki ima venetsko teorijo zapisano tudi v programu, Čistopis 2005), nobena uradna interpretacija slovenske zgodovine se ne sklicuje na venetsko teorijo, ki ostaja slej ko prej na robu. Žal ne obstaja nobena študija, ki bi pokazala, kako je med ljudmi priljubljena venetska teorija. Glede na veliko število venetoloških besedil se zdi, da obstaja kot sorazmerno priljubljena, vzporedna, »ljudska« razlaga slovenske zgodovine. Venetska teorija je zelo uspešno mobilizirala moderne medije. Na spletu je precej dobro opremljenih strani in forumov, ki objavljajo glavne teze in nove raziskave (npr. Veneti.info 2014).

Leta 1991 se je Slovenija ločila od Jugoslavije. Želela se je umestiti v srednjo Evropo, postati del Evrope in drugih (t. i. evroatlantskih) integracij. A Slovenija je neprepoznavna, nepoznana, nepriznana in se mora navzven pokazati kot del Evrope. Vzpostaviti mora novo identiteto.

Naslednje leto je postala nova članica Združenih narodov. Takratnemu sekretarju OZN Butrosu Galiju, so izročili darilo, repliko situle (slika 2). Darila ni treba ubesediti, ker situla govori dovolj jasno, da jo prejemniki razumejo. Generalni sekretar OZN Ban Ki Moon se je v nagovoru državnemu zboru dvajset let pozneje spomnil tudi situle in njenega pomena:

Zgodovina Slovenije sega daleč nazaj, v davno preteklost. O tem priča čudovit predmet, ki krasi naš sedež v New Yorku. Ponosni smo, da tam razstavljamo darilo iz Slovenije. Gre za kopijo vaške situle, ki je nastala v 6. stoletju [pr. n. št.] (Nagovor 2012).

Slovenska država je začela mobilizirati situlo za projekt gradnje nacionalne države. Vaško situlo kot edinstven nacionalni predmet hrani in zanjo skrbi Narodni muzej (ki jo ima tudi v svojem logotipu), zato so se začele množiti njene inskripcije.

Slika 2: Slovesnost ob odhodu replike situle iz Narodnega muzeja v OZN
(arhiv Narodnega muzeja Slovenije)

Inskripcije so zapisi, ki nekatere elemente realnega svetu zapišejo ter jih tako utrdijo in stabilizirajo (Latour 1994). Inskripcije omogočajo, da jih razmnožujemo, lahko krožijo med ljudmi in ustanovami. Tega situla sama ne more, lahko pa krožijo njene

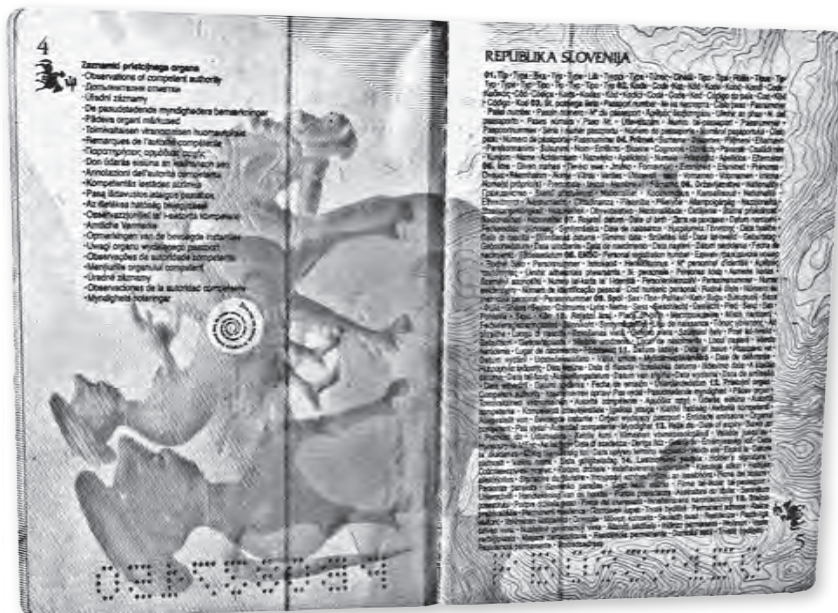
replike, fotografije, risbe, slike posameznih motivov z nje. Inskripcije situle omogočajo, da z njimi manipuliramo, jih kombiniramo, spreminjamo, interpretiramo in preoblikujemo ter tako ustvarjamo nove, hibridne inskripcije (gl. Latour 1999). Bruno Latour (1999: 31–69) je inskripcije opisal kot nespremenljive in mobilne (ang. *immutable mobiles*), ker omogočajo kroženje in razširjanje informacij (zato mobilne), ki pa kljub temu ostajajo koherentne (zato nespremenljive), tako kot vaška situla, ki je na varnem v Narodnem muzeju. Tudi situla sama je kombinacija različnih inskripcij – iz drugih predmetov situlske umetnosti, ki so spremenjeni po logiki situlske umetnosti. Izdelava reprodukcij prenaša to logiko v moderni čas.

Slika 3: Steklena replika situle Steklarne Rogaška, iz darilnega programa njihove spletne strani

Steklena replika situle, ki jo izdeluje Steklarna Rogaška, je postala uradno protokolarno darilo Republike Slovenije, ki ga ne delijo le pomembnim državnikom, ampak tudi znotraj Slovenije (slika 3). Sezname daril, ki so jih prejele ustanove slovenske države, kažejo, da je situla (oziroma njena steklena reprodukcija) pogosto darilo. Vaška situla se pojavi v vitrinah vseh pomembnejših državnih ustanov. Slovenija je situlo mobilizirala kot tehnologijo očaranja, začaranja. Steklena situla kombinira starost in skrivnostnost vaše situle z mojstrstvom in znanjem slovenskih brusilcev stekla. Transsubstanciacija materiala iz broneaste pločevine v debelo brušeno kristalno steklo doda nove afektivne kvalitete in evocira tradicijo, kultiviranost, sofisticiranosti, kar dopolnjuje tudi njena embalaža, podložena s črno svilo (Rogaška 2014).

S celostno grafično podobo državnih dokumentov, ki jo je zasnoval Miljenko Licul, so inskripcije iz situle postale del uradnih dokumentov (Identiteta Slovenije 2011). Inskripcije situle najdemo na osebni izkaznici, dokumentu, ki izkazuje identiteto posameznika – državljana – v razmerju do države. Osebna izkaznica kombinira inskripcijo situle (konjenika) s slovenskim grbom. Na potnem listu imajo inskripcije situle osrednjo vlogo; že na notranji platnici so upodobljeni jelen, pokrita ženska in moški s frizijsko čepico ter jezdec s ploščatim pokrivalom. Na vsaki strani je pod številko strani majhna silhueta jezdeca s ptico roparico nad njim. Tako je potni list katalog reprezentančne kulturne dediščine nacije. Dokument, ki vsakega državljana Slovenije, ki ga pokaže drugim, takoj umesti med kulturne, civilizirane in stare narode. Dediščina – ne le arheološka – je mobilizirana kot orodje očaranja drugih (slika 4).

Slika 4: Figura jezdeca v potnem listu Republike Slovenije

Situle ne mobilizira samo država za gradnjo svoje identitete, ampak igra tudi vlogo pri zamišljanju Slovenije od spodaj navzgor.

V otroški barvanki *Barvajmo Slovenijo* (Juvančič 2009) situla zastopa arheološko dediščino, skupaj z neandertalsko piščaljo iz Divjih Bab in železnodobnim nakitom iz dolenskih grobov (slika 5); v knjigi nastopa skupaj s kozolcem in cerkvico na hribu. Skozi materialne prakse barvanja inškrpcij dediščine knjiga otroke vzgaja v Slovence. Podobne materialne prakse opisuje Yannis Hamilakis (2007: 205–231). V koncentracijskih taboriščih med državljansko vojno v Grčiji so komuniste in levičarje prevzgjajali in rehabilitirali v patriote, tako da so ti gradili miniaturne Parteona in drugih ikoničnih grških spomenikov (Hamilakis 2007: 205–231).

Situla igra pomembno vlogo v nacionalističnih gibanjih, ki izhajajo iz osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Tak primer je npr. društvo Hervardi, ki se na svoji spletni strani opiše takole:

Združuje in povezuje nas najvišja vrednota, ki nam je za vedno dana že ob rojstvu – slovenstvo! Povezujejo nas slovenski jezik, slovenska zgodovina, slovenska kultura (meseci, narodne noše, jezik ...), naš način življenja, naši skupni predniki (Hervardi 2014).

Naši skupni predniki so seveda Veneti. Vaška situla pa je »najstarejši simbol« slovenstva, ki priča o starosti in pomenu Slovencev. Situla oziroma njene inskripcije nastopajo v sestavljenih hibridnih artefaktih, ki kombinirajo situlo z drugimi inskripcijami v hibridne konfiguracije, ki situlo zelo jasno povezujejo s slovenstvom in slovenskim narodom. Tako npr. Zveza veteranov vojne za Slovenijo svojim članom podeljuje »kovanec slovenskega rodoljuba«, ki ima na aversu:

upodobljen planet Zemlja z obrisi kontinentov in s sončnimi žarki, ki se iz Slovenije širijo na območje, kjer živimo Slovenci. Po obodu kovanca je napis KJERKOLI – KADARKOLI – SLOVENIJA. Ploskev kovanca krasita reliefno oblikovana lipova lista. Na nasprotni strani je upodobljena situla z Vač in izpisano besedilo domoljubne pesmi »Slovenec sem, tako je mati d'jala« (Zajc 2009: 18).

Kovanec je sestavljen artefakt, ki zgoščeno vzpostavlja relacije med Slovenci v domovini in diaspori – »simboli slovenstva«, kot sta lipova lista, in daljna preteklost, ki jo evocira situla. Situla tako deluje kot materialno sidrišče v prostoru in času, ki povezuje vse Slovence v Republiki Sloveniji in diaspori.

Slika 5: Slika situle v otroški barvanki – poleg neandertalske piščali iz Divjih Bab in nakita iz železnodobnih grobov (Janez Juvančič, *Barvajmo Slovenijo*, 2009)

Pomembni element kolektivnega spominjanja je teritorializacija spominov. Prostor nacije ni dan vnaprej, ampak ga je treba stalno producirati (prim. Appadurai 1996: 178–199). Nacija potrebuje rituale in kraje, ki spreminjajo prostor v nacionalni prostor, pa naj bo to skozi koledar nacionalnih ritualov in komemoracij. Ideja o kraju, ki bo središče in sidrišče Slovenije in Slovencev, je pripeljala do gradnje kraja z imenom Geoss.

Projekt Geoss (Geometrijsko središče Slovenije) se je začel leta 1981 kot pobuda lokalne skupnosti znotraj Občine Litija. Lokalni prebivalci so ugotovili, da je v bližini Slivne pri Vačah geometrijsko središče Republike Slovenije oziroma njeno težišče. Leta 1982 so tam postavili spomenik, štirioglat granitni steber, *omfalos*,⁴ s podatki o položaju, obrisu države in verzom iz slovenske himne. Posadili so lipo, na poti do spomenika pa drevored 88 macesnov, takrat posvečenih Josipu Brozu - Titu.

Naključje, da je bila situla najdena prav v bližini današnjega geometrijskega središča Slovenije, je v gradnjo Geossa vključilo

⁴ *Omfalos* (poppek) je steber ali kamen, ki označuje središče sveta. Najbolj znan je *omfalos* v Delfih, ki označuje kraj, na katerem naj bi se srečala orla, ki ju je spustil Zevs, in stoji v središču kozmosa (Voeglin 2000: 31).

tudi vaško situlo. Leta 1983 so v bližini, pri hiši najditelja situle Janeza Grilca, postavili inskripcijo, povečano repliko vaške situle iz bronu. »Izdelana je tako natančno, da je boljša in zlasti preglednejša kot že marsikje načeti original.« Postavljena je na mlinski kamen, pripeljan iz Podpeči pri Ljubljani (Svetik 1983: 7).

Leta 2003 je bil sprejet Zakon o geometričnem središču Republike Slovenije, leta 2005 pa je Republika Slovenija ožje območje Geossa odkupila in ga s koncesijsko pogodbo dodelila v upravljanje Društvu Geoss.

Tu stoji spominska tabla z datumom osamosvojitve ter sprejetja Slovenije v Organizacijo združenih narodov in Evropsko skupnost. Na drogovih dan in noč plapolajo zastave Geossa, občine, slovenska in zastava Evropske unije.

Leta 2003 so v bližini spomenika Geoss postavili spomenik »rodoljubu osamosvojitvene vojne«. Sestavlja ga 36 kamnitih kvadrov, ki prihajajo iz vseh slovenskih pokrajin in zamejstva. Na spomeniku je pritrjena bronasta plošča, ki upodablja konjenika z vaške situle, motiv, ki je upodobljen tudi na slovenskih dokumentih. V utemeljitvi razlogov za postavitev spomenika je inskripcija situle argumentirana takole:

Slovenija je v svetu vse bolj prepoznavna po situli. Če bo na spomeniku upodobljen konjenik, kakršen je upodobljen na situli, bo tako zaokrožena simbolika slovenskega naroda s svojim srcem v Geossu, še preden pride mo v veliko evropsko družino (Spomenik rodoljubu 2014).

»Simbolika slovenskega naroda« se zaokrožuje še naprej. Leta 2014 so dodali repliko knežjega kamna z Gosposvetskega polja, še eno inskripcijo problematične dediščine (prim. Štih 2012; tudi Horvat 2012; Červek 2012).

Geometrijsko središče Slovenije je postalo kraj, na katerem je zgoščena esenca Slovenije. Okrog *axis mundi*, geometrijskega središča Slovenije, potekajo spominska srečanja in razvijanja zastav,

sem romajo šole in družine. Postaja spominski park, prostor spominjanja in komemoracije, ki vključuje inskripcije vseh pomembnih »slovenskih« spomenikov, geološko zbirko in park, arheološko pot Po poteh velikega kneza z Vač (Cestnik 2009), spominske plošče, prikaze običajev, gledališke predstave, poroke ...

Uspех nacionalizma kot ključne iznajdb moderne je prav v tem, da mobilizira in vključuje tudi predmoderne načine organiziranja ljudi, kot je religija. Nacionalizem je sekularna religija z vsemi rituali in liturgijami, Geoss pa kraj aktivnega zamišljanja Slovenije, prostor nacionalistične liturgije, procesij, romanj, ritualov in spominskih slovesnosti, poklonov »svetlim trenutkom slovenske preteklosti«. Geoss zgoščuje prostor in čas. Specifični spomeniki, kraji in sledovi, ki definirajo ozemlje nacije – od železne dobe do vstopa Slovenije v Evropsko skupnost – so sestavljeni v nov, hibriden kraj, utopijo, ki omogoča zgoščeno izkušnjo Slovenije in slovenstva. Geoss lahko razumemo kot heterotopijo (Foucault 1998), resničen kraj, kraj realizirane utopije, na katerem so zgoščeno predstavljeni, izzvani in obrnjeni drugi kraji. Geoss se izkristalizira okrog vaše situle; naključje, da najdišče situle sovпада s središčem Slovenije, je postalo usoda.

Slika 6: Geoss, heterotopija Slovenije: *omfalos*, spomenik rodoljubu osamosvojitvene vojne in petkrat povečana replika vaše situle (foto: Dimitrij Mlekuž, september 2014)

Slovenska država je bila projekt različnih skupin z različnimi cilji, idejami in razumevanjem. Situla je promiskuitetna; gre z vsakim, ki jo hoče. Situlo so mobilizirale zelo različne skupine, o njej govorijo tako venetologi kot "uradna" arheološka znanost; nastopa na državnih dokumentih, priznanjih društev in nacionalnih heterotopijah, kot je Geoss. Zaradi te svoje plastičnosti in promiskuitete jo razumemo kot mejni predmet (ang. *boundary object*), koncept, ki opisuje, kako različne skupnosti uporabljajo enake informacije na različne načine (Star, Griesemer 1989). Mejni objekti so dovolj plastični, da jih lahko interpretirajo in uporabljajo različne skupine, vendar dovolj nesprenljivi, da ohranjajo svojo integriteto. V različnih družbenih kontekstih lahko nosijo drugačne pomene, a je hkrati njihova struktura dovolj koherentna, da jih lahko prepoznajo različne skupine. Mejni predmeti omogočajo koordiniranje brez konsenza in omogočajo vključevanje lokalnega razumevanja v kontekst kolektivnega delovanja.

Kot mejni, promiskuitetni predmet, predmet, ki omogoča različne rabe in lahko nastopa v zelo različnih kontekstih, je dobila osrednjo vlogo v projektu gradnje nacionalne države. Situla kot mejni predmet je služila in še služi temu, da se nam zdi, da se razumemo, čeprav mislimo na popolnoma druge stvari. Poskrbela je, da se je energija, naboj nacionalističnega gibanja, ki sovпада z razpadom Jugoslavije, elektriziranega z venetsko teorijo, prelila v vzpostavljanje nacionalne države in njenih ustanov. Vaške situla je tako osrednji predmet, skozi katerega se prepletata in zlivata etnični in državni vidik nastajanja slovenske nacionalne države.

ZAKLJUČEK

Nastanka slovenske države ne moremo razumeti samo kot procesa, ki se je zgodil od zgoraj navzdol; slovenske države ni postavila peščica politikov in intelektualcev, vojakov in diplomatov,

ampak se je vzpostavila skozi vse prakse prebivanja. Konstrukcija nacije je proces, v katerega so potencialno vključeni vsi člani nacije, ne le politiki in intelektualci. Upravljanje in skrb za simbolne elemente, principe, njihovo preurejanje in za rabo niso le stalno izzvani, ampak potencialno tudi odprti vsem in lahko generirajo drugačne interpretacije.

Arheološki artefakti in spomeniki so imeli bogato in polno biografijo že pred moderno, pred nacionalizmi; so dosežki davno mrtvih ljudi in vsebujejo neznane skrivnostne pomene in moči. Zamišljanje nacije gradi na teh občutkih in ustvarjala genealoško povezavo med nami in predniki. Moč situle, da nas očara, njena otipljivost in starost pričajo o moči naših prednikov. A predmeti so tudi dovolj plastični, da stopajo v zelo različne povezave in hibride. Vaška situla je tako arheološki artefakt, s katerim se hkrati ukvarja »uradna« arheologija, »zaklad« Narodnega muzeja, čudovit izdelek naših davnih prednikov, simbol in blagovna znamka Republike Slovenije.

Materialna kultura je promiskuitetna; gre z vsakim, ki si je zaželi. Predmeti stopajo v vedno nove mreže in povezave z drugimi predmeti in ljudmi. Kaj bo s situlo ali situlami v prihodnje? Zdi se, da je moč situle očarala tudi kapital. Postala je ime za prestižen stanovanjski kompleks sredi Ljubljane (Situla 2014). Postaja blagovna znamka. Evocira moč, prestiž, bogastvo in stil. To vlogo je situla že igrala pred dva tisoč petsto leti, v barbarskih družbah Dolenjske, kjer je očarala ljudi, razkazovala bogastvo aristokratov in delila ljudi na aristokracijo in njihove sledilce ter podložnike. Zdi se, da situla še naprej počne točno to, kar mora.

Vzpostavljajo pa se tudi nova razmerja znotraj populacije situl. Če je vse situle Slovenije zastopala predvsem vaška situla, se znotraj množice vzpostavljajo situle s svojo lastno identiteto in močjo. Te igrajo čedalje pomembnejšo vlogo pri zamišljanju lokalnih identitet. Novo mesto, kjer so arheološka izkopavanja odkrila množico situl, si je nadelo naslov »mesto situl«, postavilo repliko situle v

krožišče na vstopu v mesto in situlo izbralo za občinsko protokolarno darilo (Novo mesto 2014). A situle so vedno nastopale v razmerju do drugih situl, saj so vzpostavljale barbarskega aristokrata v razmerju do drugih skupnosti in aristokratov.

Kdo je potem gospodar veder? Je vedrce samo orodje politik, ideologij in kapitala ali igra svojo vlogo, v kateri se zapletamo ljudje?

LITERATURA

- Anderson, Benedict. 2001. Western Nationalism and Eastern Nationalism. *New left review* 9, 31–42.
- Anderson, Benedict. 2007. *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Appadurai, Arjun. 1995. The Production of Locality. V *Counterworks: Managing the Diversity of Knowledge*, ur. Richard Fardon. London, New York: Routledge, 204–255.
- Billig, Michael. 1995. *Banal Nationalism*. London: Sage.
- Bondini, Anna. 2012. Situla Art and the Emergence of Aristocracies in the Veneto. V *Art and Communication. Centralization Processes in European societies in the 1st millennium BC*, ur. Christopher Pare. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 59–71.
- Božič, Dragan. 2012a. Kje je Janez Grilc s Klenika v resnici našel vaško situlo. *Slovenske novice*, 22. september, 8.
- Božič, Dragan. 2012b. Nova spoznanja o odkritju vaške situle. *Življenje in tehnika* 63 (10), 14–21.
- Božič, Dragan. 2013. Vaško situlo je imel vojščak s čelado. *Delo*, 19. september, 14.
- Boardman, John. 1971. A Southern View of Situla Art. V *The European Community in Later Prehistory. Studies in Honor of C. F. C. Hawkes*, ur. John Boardman. London: Routledge, Kegan Paul, 121–140.
- Burkett, Walter. 1992. *The Orientalizing Revolution: Near Eastern Influence on Greek Culture in the Early Archaic Age*. Harvard, Ma.: Harvard University Press.

- Connerton, Paul. 1989. *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dant, Tim. 2005. *Materiality and Society*. Maidenhead, New York: McGraw Hill, Open University Press.
- Díaz - Andreu, Margarita, Champion, Timothy. 1996. Nationalism and Archaeology in Europe: An Introduction. V *Nationalism and Archaeology in Europe*, ur. Margarita Díaz - Andreu, Timothy Champion. London: UCL Press, 1–23.
- Edensor, Tim. 2002. *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*. Oxford: Berg.
- Foucault, Michel. 1998. Different Spaces. V *Aesthetics, Method, and Epistemology: Essential Works of Foucault, 1954–1984, Volume 2*, ur. James D. Faubion. New York: The New Press, 175–185.
- Gabrovec, Stane. 1984. Umetnost Ilirov v prazgodovinskem obdobju na področju severozahodne in severne Jugoslavije. V *Duhovna kultura Ilira. Simpozijum Hercegnovi, 4.–6. november 1982*. Sarajevo: Centar za balkanološka ispitivanja, 41–64.
- Gell, Alfred. 1992. The Technology of Enchantment and the Enchantment of Technology. V *Anthropology, Art and Aesthetics*, ur. Jeremy Coote, Anthony Shelton. Oxford: Clarendon, 40–66.
- Gell, Alfred. 1998. *Art and Agency. An Anthropological Theory*. Oxford: Clarendon Press.
- Gosden, Chris. 2005. What Do Objects Want? *Journal of Archaeological Method and Theory* 12 (3), 193–211.
- Greenfeld, Liah. 1992. *Nationalisms, Five Roads to Modernity*. Cambridge, Ma., Oxford: Harvard University Press.
- Guibernau, Montserrat. 1996. *Nationalisms: The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century*. Cambridge: Polity Press.
- Hamliakis, Yannis. 2007. *Nation and Its Ruins: Antiquity, Archaeology and National Imagination in Greece*. Oxford: Oxford University Press.
- Harrison, Rodney. 2012. *Heritage: Critical Approaches*. London, New York: Routledge.
- Hobsbawm, Eric. J. 1992. *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jones, Andrew. 2007. *Memory and Material Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Kapferer, Bruce. 1989. Nationalist Ideology and a Comparative Anthropology. *Ethnos* 54 (3–4): 161–199.
- Kastelic, Jože. 1956. *Situla iz Vač*. Beograd: Jugoslavija.
- Kastelic, Jože. 1962. *Umetnost alpskih Ilirov in Venetov: Situle od Pada do Donave*. Ljubljana: Narodni muzej.
- Knappet, Carl. 2005. *Thinking Through Material Culture: An Interdisciplinary Perspective*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Latour, Bruno. 1986. Visualization and Cognition: Drawing Things Together. V *Knowledge and Society Studies in the Sociology of Culture Past and Present*, ur. Henrika Kuklich. Jai Press, 1–40.
- Latour, Bruno. 1992. Where Are the Missing Masses? The Sociology of a Few Mundane Artifacts. V *Shaping Technology/Building Society*, ur. Wiebe E. Bijker, John Law. Cambridge, Ma.: MIT Press, 225–258.
- Latour, Bruno. 1993. *We Have Never Been Modern*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Latour, Bruno. 1999. *Pandora's Hope: Essays on the Reality of Science Studies*. Cambridge, Ma.: Harvard University Press.
- Latour, Bruno. 2004. *Politics of Nature: How to Bring the Sciences into Democracy*. Cambridge, Ma.: Harvard University Press.
- Latour, Bruno. 2005. *Reassembling the Social: An Introduction To Actor-Network Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Law, John. 2004. *After Method: Mess in Social Science Research*. London, New York: Routledge.
- Lucke, Wolfgang, Frey, Otto-Herman. 1962. *Die Situla in Providence (Rhode Island): Ein Beitrag zur Situlenkunst des Osthallstattkreises*. Berlin: W. de Gruyter & Co.
- Massumi, Brian. 2002. *Parables for the Virtual: Movement, Affect, Sensation*. Durham: Duke.
- Mauss, Marcel. 1996. *Esej o daru in drugi spisi*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Mazzarella, William. 2009. Affect: What is it Good For? V *Enchantments of Modernity: Empire, Nation, Globalization*, ur. Saurabh Dube. London, New York: Routledge, 291–309.

- Mirnik Prezelj, Irena. 2002. Sodobna sociologija o problemih etničnosti, narodov (nacionalizmov) in današnja arheologija. *Arheološki vestnik* 53, 385–401.
- Olsen, Bjørnar. 2013. *In Defense of Things: Archaeology and the Ontology of Objects*. Lanham: AltaMira Press.
- Patrik, Linda E. 1985. Is There an Archaeological Record? *Advances in Archaeological Method and Theory* 8, 27–62.
- Pavković, Aleksandar. 2000. *The Fragmentation of Yugoslavia: Nationalism and War in the Balkans*. London, Macmillan.
- Ramet, Sabrina P. 1999. *Balkan Babel: The Desintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Insurrection in Kosovo*. Boulder, Co.: Westview Press.
- Slapšak, Božidar. 2011. *Entangled Histories in South-East Europe*. V *Multiple Antiquities-Multiple Modernities*, ur. Otto Gecser, Gabor Klaniczay, Michael Werner. Frankfurt: Campus Verlag, 403–428.
- Sherratt, Andrew. 1995. Fata Morgana: Illusion and Reality in Greek-Barbarian Relations. *Cambridge Archaeological Journal* 5, 139–156.
- Skrbiš, Zlatko. 2002. The Emotional Historiography of Venetologists: Slovene Diaspora, Memory and Nationalism. *Focaal: European Journal of Anthropology* 39, 41–56.
- Smith, Anthony D. 1986. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford, New York: Basil Blackwell.
- Smith, Anthony D. 1991. *National Identity*. London: Penguin.
- Solli, Brit. 2011. Some Reflections on Heritage and Archaeology in the Anthropocene. *Norwegian Archaeological Review* 44 (1), 40–54.
- Star, Susan, Griesmer, James. 1989. Institutional Ecology, »Translations« and Boundary Objects: Amateurs and Professionals in Berkeley's Museum of Vertebrate Zoology, 1907–39. *Social Studies of Science* 19 (3), 387–420.
- Sørensen, Tim F. 2013. We Have Never Been Latourian: Archaeological Ethics and the Posthuman Condition. *Norwegian Archaeological Review* 46 (1), 1–18.
- Strum, Shirley S., Latour, Bruno. 1987. Redefining the Social Link: From Baboons to Humans. *Social Science Information* 26, 783–802.
- Stare, France. 1955. Prazgodovinske kovinske posode iz Slovenije. *Zbornik Filozofske fakultete* 2, 103–151.

- Šavli, Jožko. 1985. *Veneti, naši davni predniki?* Dunaj: Korotan.
- Šavli, Jožko, Bor, Matej, Tomažič, Ivan. 1988. *Veneti, naši davni predniki*. Maribor: ČGP Večer.
- Štih, Peter. 2012. Ustoličevanje koroških vojvod med zgodovino in predstavam: Problem njegovega izročila, razvoja in poteka kot tudi njegovo razumevanje pri Slovencih. *Zgodovinski časopis* 66 (3–4), 36–343.
- Teržan, Biba. 1995. Poskus rekonstrukcije halštatske družbene strukture v dolenjskem kulturnem krogu. *Arheološki vestnik* 36, 77–105.
- Thrift, Nigel. 2004. Summoning Life. V *Envisioning Human Geographies*, ur. Paul Cloke, Philip Crang, Mark Goodwin. London: E. Arnold, 81–103.
- Tomažič, Ivan. 1990. *Veneti naši davni predniki: Matej Bor, Jožko Šavli, Ivan Tomažič*. Ljubljana: Editiones Veneti.
- Trigger, Bruce. 1984. Alternative Archaeologies: Nationalist, Colonialist, Imperialist. *Man* 19, 355–370.
- Turk, Peter. 2005. *Podobe življenja in mita: Katalog razstave*. Ljubljana: Narodni muzej.
- Voeglin, Eric. 2000. *Order and History*. Columbia: University of Missouri Press.
- Vuga, Davorin. 1985. Viri za zgodovino slovenske arheologije. *Kronika* 33 (2–3), 105–116.
- Witmore, Christopher L. 2007. Symmetrical Archaeology: Excerpts of a Manifesto. *World Archaeology* 39 (4), 546–562.
- Žargi, Matija, Kos, Mateja. 2001. Stoosemdeseta obletnica ustanovitve Narodnega muzeja Slovenije. *Argo* 44 (2), 11–13.
- Žižek, Slavoj. 1990. Eastern Europe's Republics of Gilead. *New left review* 183, 50–62.

VIRI

- Čistopis. 2005. Čistopis dopolnjenega in aktualiziranega programa Slovenske nacionalne stranke, sprejetega na 7. kongresu stranke. Brdo pri Kranju.
- Červek, Urban. 2012. Knežji kamen spotike. *Delo*, 16. januar.
- Cestnik, Vojka. 2009. *Arheološka dediščina Vač: Vodič po arheološki poti Vače*. Vače: Zavod za razvoj zavesti »Družinsko gledališče Kolenc«.

- Geoss. 2014. Geoss, geometrično središče Slovenije. Dostop: 22. september 2014, <http://www.drustvo-geoss.si/page/sl/geoss/predstavitev>.
- Hervardi. 2014. Hervardi. Dostop: 22. september 2014, <http://www.hervardi.com>.
- Horvat, Marijan. 2012. Knežji kamen? Ah, kam bi ga del? *Mladina*, 20. januar.
- Identiteta Slovenije. 2011. Identiteta države – Oblikovanje za državo. Dostop: 22. september 2014, <http://www.dvajset.si/prvih-20/pregled/prej-in-zdaj/identiteta-slovenije/>.
- Juvančič, Janez. 2009. *Barvajmo Slovenijo*. Ljubljana: Inštitut sapienti sat.
- Nagovor. 2012. Nagovor generalnega sekretarja OZN, Bana Ki Moona državnemu zboru RS, 20. 7. 2012. Dostop: 22. september 2014. <http://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/mediji/sporocilaZaJavnost/sporocilo-ZaJavnost/2cb045bd-3712-4850-950d-0096b933d3f3>.
- Novo mesto. 2014. Novo mesto – mesto situl: Zgolj vzdevek ali trženjska znamka. Dostop: 22. september 2014, <http://www.park.si/2010/02/novo-mesto---mesto-situl-zgolj-vzdevek-ali-trzenjska-znamka/>.
- Steklo. 2014. Oskar Kogoj design, Steklo. Dostop: 22. september 2014, <http://www.galerijaoskarkogoj-sp.si/steklo8.php>.
- Skulpture in plastike. 2014. Oskar Kogoj design, Skulpture in plastike. Dostop: 22. september 2014, http://www.galerijaoskarkogoj-sp.si/skulpture_in_plastike.php.
- Rogaška. 2014. Kristal Rogaška. Darilni program. Dostop: 22. september 2014, <http://www.kristalrogaska.si/shop/darilni-program/suevenir/3-1-situla-12cm-suvenir-r-i.html>.
- Situla. 2014. Situla. Veliko mesto v srcu prestolnice. Dostop: 22. september 2014, <http://www.situla.eu>.
- Svetik, Peter. 1983. Projekt Vače 81. *Naša skupnost*, 15.
- Spomenik rodoljubu. 2014. Spomenik rodoljubu osamosvojitvene vojne za Slovenijo 1991. Dostop: 22. september 2014, <http://www2.arnes.si/~z-kolen/Rodoljub.html>.
- Zajc, Zdenko. 2009. Priznanja, znaki in kovanci ZVVS. *Veteran, glasilo zveze veteranov vojne za Slovenijo* 38–39, 18–22.
- Veneti.info. 2014. Veneti.info. Dostop: 22. september 2014, <http://www.veneti.info>.

GIBANICA – OBREDNA JED VIŠJEGA SLOJA STAROSLOVENCEV

Damir Josipovič

UVOD

Gibanica ni le kulinarična specialiteta, ki jo je mogoče dobiti na območju Slovenije. Gibanica tudi ni le ena paradnih in reprezentativnih nacionalnih jedi v Sloveniji. Gibanica, natančneje prekmurska gibanica, je tudi prostor, *skozi* katerega fizično snov se pretaka nesnovna kulturološka vsebina. Gibanica kot kulinarični fenomen, ki obnoveva Slovence vse od osemdesetih let 20. stoletja naprej, Prekmurce pa še vsaj kakih sto let prej, je pomemben medij slovenske etnično-narodne emancipacije in posledično polnjenja vsebine poznega nastanka nacionalne države šele ob izteku 20. stoletja.

O slovenski (tradicionalni) prehrani lahko že pregovorno še največ izvemo od izseljencev iz Slovenije, ki so se kuhe tradicionalnih lokalnih jedi naučili od sorodnikov ali znancev ali prijateljev, ali pa – kar nikakor ni neredko – kar iz modernejših knjig receptov (prim. Mlekuž 2006, 2009). Če že je slovensko izseljenstvo po čem v Sloveniji širše znano, je to prav po ohranjanju in seveda poustvarjanju specifične dediščine, ki jo lahko povezujemo s slovenskim zemljepisnim prostorom in ki ji na formalno-politični ravni pravijo

»ohranjanje slovenske kulture«.¹ Prav slovensko izseljenstvo pa je tudi medij prostorske difuzije »tipičnih« slovenskih dobrot. Tako lahko razumemo tudi trčenje »statičnih tujcev« in »mobilne slovenske kulinarike«, kakor kaže primer Nizozemke Janny de Moor:

Glede na to, da sem se že dolga leta zanimala za kulturo hrane, sem kupila *angleško* knjižico o slovenski kulinariki, ki je bila izdana daljnega leta 1977 v Beogradu. Do zdaj se je knjig na to temo nabralo že za celo polico. Mojo zbirko pa je kronala knjiga *European Cookery*, ki je bila izdana v Utrechtu leta 2004 in v kateri je tudi slovensko poglavje o tradicionalnih in inovativnih menijih. Tam sem se prvič srečala s prekmursko gibanico (Janny de Moor, intervju, april 2012).

To, da je nizozemska preučevalka hrane naletela prav na gibanico, ki se ji je od vseh slovenskih jedi zdela najelitnejša, kaže na nekaj, kar je na Slovenskem bolj ali manj spregledano. Najprej dejstvo, da je gospa izbrala jed, za katero se nismo »zavedali«, da je bila elitna, in drugič dejstvo, da je gibanica vendarle »prišla« do nje. Gotovo je taka difuzija že ena izmed naslednjih stopenj funkcioniranja predmeta kot medija širjenja ali reproduciranja nacionalizma. V začetku je bilo namreč treba izpolniti osnovni predpogoj. To pa je »izluščenje« oziroma »izbira« ustreznih predmetov in »napolnitev« z vsebinami, ki jih je bilo v nadaljnjih fazah mogoče instrumentalizirati v svojstvu identifikacije specifične skupine ljudi z nekim in v nekem, navadno precej jasno očrtanem prostoru. In če so razni slogani (npr. Slovenija, moja dežela, Ne spadam zraven idr.) pomenili eno izmed osnov za emancipacijo ideje o slovenstvu kot samostojni in od *drugih* jasno razločeni entiteti ter o jugoslovanski Socialistični republiki Sloveniji, zagledani kot samostojni državi šele ob koncu osemdesetih let 20. stoletja, so kulinarčni vidiki iste emancipatorne ideje ostali bolj ali

1 Prim. Strategija odnosov Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja (2008).

manj prikriti. Na tem mestu seveda ne moremo globlje prodirati v narodnoemancipatorni značaj narodopisja 19. in 20. stoletja, vendarle pa moramo poudariti, da je bilo opredmetenje nacionalnega gibanja ključno za nastanek in razvoj poznejših geopolitičnih prostorskih entitet. Z današnje perspektive je seveda mogoče reči, da je v »jugoslovanskem« času Slovenije v prej omenjenem smislu *opredmetenja* prvo violino igrala kranjska klobasa, vendar pa ta ni mogla funkcionirati drugače kot determinanta in hkrati kot reproducentka enoslojnosti slovenstva, katerega dana ali samozpostavljena elita si je tedaj prizadevala za politično samostojnost slovenskega narodnega projekta. Problem enoslojnosti ali nerazslojenosti slovenstva (Šumi 2012) je seveda veliko trši oreh, da bi ga bilo mogoče preprosto streti in vmešati v enega izmed gibaničnih slojev oziroma gub, zato se ga na tem mestu le nežneje dotikamo.

Ne glede na široke na začetku zastavljene implikacije bom že v začetku tvegala delovno hipotezo, da je prav sorazmerno pozen nastop gibanice kot nacionalno emancipatornega dejavnika povezan s hudim problemom domačijskosti kot ključne implikacije enoslojnosti danes. Božidar Jezernik npr. pravi, da Slovenci preprosto ne prenesejo avtoritete »od znotraj« oziroma »iz njih samih«, ampak potrebujejo nekoga, ki jim bo vladal od zunaj (Franz Lu, Černoga 2014). Še več, sosedu ali »sonarodnjaku« nismo zmožni dati priznanja, ampak vseskozi kultiviramo čustva zavisti in užaljenosti, češ zakaj ravno on in ne jaz. Tak vsesplošni mediokritetni pristop pa še najpogosteje deluje v nasprotno smer: zakaj se je to zgodilo ravno meni in ne komu drugemu (prav tam)? Mar ni to prekrasen pokazatelj enovitega sloja, h kateremu so prišteti tudi tajkuni, ki se v Sloveniji bojijo razkazovati nagrabljeno bogastvo? Prav enoslojnost definira tudi stališče ali slogan v dnevno priročnem vzkliku »Vsi so isti«. Tovrstna parohialnost slovenstva namreč poseduje trdno vgrajeno solidarnostno komponento, ki zavira globinski razvoj in *razsloj* slovenske nacionalne države in njenega pogleda na vesoljno slovenstvo. Eno izmed osnovnih

vprašanj, ki nas po Andersonu kot »zamišljeno skupnost« zapoljuje danes, je prav vprašanje krize v Sloveniji in funkcije današnjega slovenstva sploh (prim. Josipovič, Perko 2011). Za ta prispevek pa je pomembna predvsem relacija gibanice do teh vprašanj.

Preden povsem zlezemo na gibanico, bomo vpregli še klobaso, ki je dolgo stoletje nosila prapor narodove utelesitve, sprva kot »kranjstva«,² še dolgo v poosamosvojitvene čase pa kot ekskluzivnega slovenstva (prim. Mlekuž 2006). Ne le da je metaforizirala slovensko narodno gibanje v stvar moškosti; podobno cagavo, kot moški, ki jih ni dovolj na kupu, je zaobjela le osrednji zemljepisni prostor zamišljenega slovenstva – Kranjsko. S tem si je hočeš nočeš naprtila boj kranjske oz. slovenske periferije za lastno priznanje in težo. Preostale prevladujoče slovansko govoreče regije avstrijskega in – kakor bomo videli v primeru gibanice – tudi ogrskega prostora Habsburške monarhije so povsem naravno oponirale tovrstni »kranjski« prevladi moškosti.³ Vnos metaforične ženskosti v narodno emancipatornem smislu veliko desetletij pozneje, pri nacionalnem osamosvajanju, mora spodbuditi razmislek o vlogi spolov. Seveda je v vmesnem času skozi žensko polno, takorekoč vesoljno, emancipacijo moškosti doživela tudi kranjska klobasa. Kakor nazorno v svojem »kozmozaklobasanju« piše Jernej Mlekuž (2009), je namreč Sunita Williams z roko v roki s kranjsko klobaso pogumno poletela v vesolje in ponesla nekdanj cagavo slovenstvo onkraj predstavljenih meja. Prav ta simbolni in prvinski pogum pa znova trči ob problem nezmožnosti celovite nacionalne emancipacije skozi enoslojnost in s tem tudi skozi enospolnost.

- 2 Da je kranjstvo zgodovinski zamudnik za slovenstvom, dokazujejo tudi misli Borisa Kidriča, enega izmed ideologov slovenske nacionalne emancipacije v okviru nove, socialistične vizije urejanja sveta. Med drugim je zapisal, da so si Kranjci po marčni revoluciji in tudi še na začetku 20. stoletja predvsem želeli ostati Kranjci, hkrati pa gojiti dobre odnose s *Slovinci* in Hrvati (Kidrič 1954: 89; poudaril D. J.).
- 3 O zapostavljenosti in emancipaciji žensk v 19. stoletju v Habsburški monarhiji in »slovenskih deželah« notranje Avstrije gl. instruktiven članek Irene Gantar Godina (2009).

V tem ima gibanica pred klobaso izdatno prednost in temu se bomo v nadaljevanju podrobneje posvetili.

TEORETSKA IZHODIŠČA

Da je prekmurski in panonski prostor vstopil v osrednji trikotnik regionalno-zemljepisno definiranega slovenskega etničnega ozemlja, dokazuje uvodnik v tematsko (kulinarično) izdajo poštne znamke Pošte Slovenije:

Večkrat se sprašujemo, v čem so posebnosti Slovenije, po čem se razlikuje od ostalih držav Evropske unije in tudi od drugih v svetu, od kod izvirajo vse njene naravne in kulturne pestrosti ter različnosti. Vse to in še kaj je posledica osnovne in temeljne značilnosti ter razpoznavnosti Slovenije, ki je v geografskem in kulturnem stičišču evropskega Mediterana, Alp in Panonske nižine (Bogataj 2010: 4).

Prekmurska gibanica je osnovno posebljenje kulinarične slovenske Panonije. Postala je ena izmed paradnih nacionalnih jedi v Sloveniji:

[Prekmurska gibanica] Je ena najbolj znanih in zaščitenih slovenskih tradicionalnih prazničnih in obrednih sladk. Prvotno so jo sladkali z medom (Bogataj 2010: 26).

V nadaljevanju bomo osvetlili vlogo prekmurske gibanice v reprodukciji slovenskega nacionalizma. Pokazati želimo, kako je gibanica najprej v lokalnem okolju, v Prekmurju, zrasla v elitno jed za zelo posebne priložnosti in kako je začela prevzemati vlogo etničnega razmejevalca: najprej med ogrskimi in avstrijskimi deželami na območju Pomurja, po osamosvojitvi pa še nasproti sosednjim državam. In končno – posvetili se bomo vprašanju,

zakaj je bila prekmurska gibanica tako magična, da je v nekem zgodovinskem trenutku postala medij, prek katerega se je utemeljevalo sodobno slovenstvo v širšem smislu.

Izhajamo iz hipoteze, da je danes prekmurska gibanica na neki način v paradoksnem položaju, in sicer kot prostorski označevalec slovenstva, še zlasti nasproti hrvaštvu, a tudi nasproti madžarstvu in nemštvu. Pokazali bomo, da je njena funkcija že ob znanih začetkih (v obliki, v kakršni jo poznamo danes) v 19. stoletju predstavljala slojno in etnično neprehodno mejo.⁴ Vendar se je po izbruhu 1. svetovne vojne in temeljiti preureditvi političnega zemljevida ozemelj dotedanje Avstro-Ogrske zgodil nepričakovani preobrat. Funkcija razmejevalca oziroma ozemeljske poosebitve »kulturne razlike« (po Barth 1969) se je v zadnjih sto letih preselila s panonskega prostora na celotno »zamišljeno« slovenstvo,⁵ pri čemer je gibanica izgubila status slojnega razmejevalca, ohranila pa etnično neprehodnost nasproti drugim nominalno nacionalnim entitetam. Tukaj je umestno izpostaviti dilemo o tem, kakšna mora biti narava (kulturne) razlike, da lahko govorimo o etnični razliki.⁶ In ne nazadnje – ali so za vzpostavitev etnične razlike oz. procesa etničnosti potrebni medosebni stiki, kakor se lucidno sprašuje Irena Šumi (2000: 24). Iz tega izhaja tudi naslednje temeljno vprašanje – ali lahko govorimo o andersonovski zamišljeni skupnosti, ki medosebno ne more v celoti komunicirati, kadar se njeni robni deli udeležujejo procesov etničnosti (prav tam).

4 Izraz etnična (ne)prehodnost uporabljamo po izvorni ideji Irene Šumi, ki je teorijo razvila in uporabila na primeru Kanalske doline (Šumi 2000: 47–52). K vprašanju slojnosti in etničnosti pa se bomo še vrnili pozneje v besedilu.

5 Izraz zamišljeno slovenstvo uporabljamo v smislu predstave članstva o pripadnosti širši skupnosti (Anderson 2007: 22).

6 Fredrik Barth v povezavi s tem zelo preprosto in prepričljivo pojasni, da je kultura način obnašanja. Iz tega lahko izpeljemo, da se posamezniki dveh skupin v procesu etničnosti ločujejo prav po zavezanosti določenim načinom obnašanja. Če tak »kod obnašanja« ne obstaja, tudi ne moremo govoriti o tem, da ima proces etničnosti za svoj rezultat specifično družbeno prisilo. Barth bi namreč dejal, da je kulturna razlika na območju meje med skupinama relevantna le, kadar ima otipljive posledice v socialni organizaciji skupine (Barth 1969).

Namen prispevka je potem odgovoriti na naslednja vprašanja: kako in kje se je regionalno pojavila prekmurska gibanica, zakaj je sploh postala atraktivna in katero pot je ubrala, da je postala ena najbolj reprezentativnih slovenskih nacionalnih jedi. Glede na regijo, od koder prihaja, pa nas zanimajo njene implikacije v luči vzpostavljanja slovenstva kot naroda v smislu revolucij 19. stoletja in neodvisne nacije s konca 20. stoletja, kakor smo zgoraj teoretsko nastavili.

Kot smo se lahko prepričali že iz uvodnega citata, je med kulinaricnimi poznavalci iz zahodne Evrope prekmurska gibanica že vsaj desetletje prepoznana kot reprezentativna slovenska jed.⁷ Razširjanje take vednosti o »nacionalnih« jedeh med »tujci« pa je že ena izmed višjih stopenj rabe predmeta kot medija širjenja ali reproduciranja nacionalizma. Richard Wilk (2001) pri takem početju kot predpogoj šteje zemljepisni prostor, saj je instrumentalizacija nacionalno emancipatornih vsebin povezana s precej jasno zemljepisno očrtanim prostorom. Priljubljeni slogani v slovenskem prostoru druge polovice osemdesetih let prejšnjega stoletja so pomenili eno izmed osnov za emancipacijo ideje o Sloveniji kot samostojni ali vsaj »konfederalni« entiteti znotraj Jugoslavije. »Ne spadam zraven« je močno podprl prav prostorski vidik, ki pa je tedaj ostajal še brez kulinaricnih vsebin. Načrtno ali ne pa so te in druge začele pospešeno zapolnjevati krožnik nacionalno opredeljujočega korpusa. Imele so namreč nalogo »opredmetenja« nacionalnega gibanja, ki je bilo ključno za nastanek in priznanje poznejših geopolitičnih prostorskih entitet (Smith 1998: 67–68). Veliko je literature s področja kulturnih študij, ki hrano vidijo kot nosilca simbolne razlike. Definiranje simbolne razlike pa je nadvse uporabno pri razumevanju definiranja etnične razlike (prim. Šumi 2000). Seveda je mogoče

7 Mogoče ni naključje, da je bila istega leta v Sloveniji v obtok poslana tudi velika poštna znamka z motivom prekmurske gibanice izpod oblikovalske roke Julije Zornik (Bogataj 2010: 26).

gledati na hrano tudi z vidika njene »komodifikacije« in simbolne vrednosti na sebi (Appadurai 1986), vendar pa je za nas zanimivejši vidik gledanja na hrano (v tem primeru na prekmursko gibanico) kot na pomemben element procesov slojnega razlikovanja (npr. Protschky 2008) in – v naslednji instanci – element vzpostavljanja ali izgrajevanja etnične razlike (prim. Jones 2007). Na tem mestu se ne bomo posebej ustavljali tudi ob dejstvu, da je hrana dobrina, ki jo je mogoče tržiti, ampak bomo pozornost posvetili podmeni, da hrana označuje tudi pomembne socialne procese. Še več – prav socialni procesi razslojevanja, kjer je določena, navadno atraktivna hrana predstavljala potrjevanje superiornosti najprej osebnega družbenega statusa, nato pa tudi narodnostnega, so tisti, ki predefinirajo etnično razliko (Twiss 2012). S tem pa trčimo na procese etničnosti in mejnosti, ki so ključni za razumevanje širjenja nacionalizma evropskega tipa (Anderson 2007; Barth 1969; Poutignat, Streiff - Fenart 1995; Smith 1998). Prekmurska gibanica je namreč zapustila svoj »izvorni« zemljepisni prostor znotraj Panonije in se podala na pot po vsej Sloveniji. V kontekstu regionalne podstave premika nekoga jedila iz periferije v središče »okusov« je treba opredeljevati tudi premik gibanice iz periferije v središče. »Prehranski načini«, *foodways*, nakazujejo oblikovanje specifičnih kulturnih območij in zgodovine kulturne difuzije kot refleksije na »predobstoječe« kulturne prakse, pri čemer so *foodways* sredstvo, skozi katero se kulturne identitete ljudi in krajev izumljajo in odigravajo (npr. May 1996). Iz *foodways* je mogoče razbrati specifične prostorske vzorce razporeditve določenih prehranskih oblik in načinov (npr. Grigg 1995). Znotraj tega teoretskega aparata bomo razmišljali o tem, zakaj in kje se je zgodila lokalno distinktivna sprememba recepture, za katero domnevamo, da je bila še do začetka 19. stoletja bolj ali manj enaka.

Če razstavimo izhodiščno hipotezo, lahko govorimo o naslednjih konsekvantnih izhodiščih, ki jih bomo po korakih preverjali:

1. Ključna distinkcija gibanice je nastopila v prvi polovici 19. stoletja, ko se je pojavila potreba po slojni razmejitvi s pomočjo prehrane, hkrati pa se je začel oblikovati imaginarij atributov nacionalnega (prim. Mlekuž 2006). Nekako v tem obdobju je nastopila sprememba recepture gibanice.
2. Spremembo v recepturi so vnesle pospešene migracije na ogrskem delu Habsburške monarhije. Pri tem sta imeli ogrski območji Prekmurja in Medžimurja pomembno vlogo, in sicer kot območji sorazmerno obsežne judovske naselitve, ki se je naseljevala v majhnih mestih in trgih po vsem Prekmurju (in Medžimurju). Oblikovali so se prvi judovski »štetli« (Dol. Lendava, Beltinci, M. Sobota, Monošter, Čakovec, Prelog ...) (prim. Josipovič, Šumi 2012).
3. Nova receptura se je širila med premožnim prebivalstvom mest in trgov v ogrskem delu monarhije (Prekmurju in Medžimurju), zato je nastala očitna razlika v sestavinah v primerjavi z avstrijskim delom (Prlekija, Štajerska).
4. Da gre za osnovni panonski sistem priprave raznih pogač, je razvidno iz močnatih skutnotestenh gibanic na avstrijskem (Haloze, Slovenske gorice, Prlekija) in ogrskem območju Panonije (Prekmurje in Medžimurje, hrvaško Zágorje) (prim. Bogataj 2010).
5. Prelom v pojmovanju gibanice in začetku njenega širjenja zunaj Prekmurja pomeni *udobrinjenje* gibanice, ki se je najprej odvilo prek gostilniške, nato pa prek množične »restavracijske« ponudbe v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, najprej regionalno, v osemdesetih letih prejšnjega stoletja pa tudi vseslovensko (prim. Pillsbury 1990). Prelom se je zgodil prav v smislu t. i. *foodways* (Grigg 1995), ker se je gibanica razširila zunaj svojega osnovnega »kulturnega območja« – na nekdanje avstrijsko ozemlje Dvojne monarhije.

6. Omenjeni prelom je bil mogoč samo zato, ker se je v procesu nastanka programa Zedinjene Slovenije zgodila vključitev Okrogline in Dolnjega Prekmurja v »slovenski narodni program«, pozneje, po 1. svetovni vojni, pa tudi v isti državni okvir Kraljevine SHS. Medtem ko je še ob koncu 18. stoletja celotno ozemlje Dolnjega Prekmurja gravitiralo na kajkavsko-hrvaško stran in bilo z njo zvezano tudi v cerkveno-upravnem smislu, se je v 19. stoletju zgodil dramatičen obrat v orientaciji proti avstrijskim slovenskim deželam (prim. Josipovič 2012).
7. S tem obratom je panonski prostor kot prostor boljših pogojev za kmetijstvo (zlasti za poljedelstvo) prispeval notranji (osrednji) Sloveniji sladico, ki je do takrat ni premogla, verjetno pa je tudi ne bi imela še naprej, če se ne bi zgodila vključitev Prekmurja v Slovenijo.
8. Uporaba prekmurske gibanice kot zaščitene nacionalne jedi je povzročila trk konkurenčnih nasipov pomenov (po Šumi 2000), ko je hrvaška stran razglasila krajo »njene« (iste, panonske, oz. medžimurske – bogate) gibanice in pohitela z zaščito »variacije brez ponavljanja« v obliki medžimurske gibanice.
9. Slovenska kulinarika je tako po ovinku pridobila »staroslovensko« (po prekmurščini kot staroslovenščini poimenovano) elitno sladico, ki je končala v rokah »mladoslovencev« (aluzija na Prešernov krog oženja »kranjskega« slovenstva v primerjavi z Vrazovim »panonskim« ilirstvom).

NA PIEDESTALU: PREKMURSKA GÍBANICA ALI KRANJSKA KLOBASA?

Vloga kranjske klobase je bila v mnogočem drugačna in je po mojem mnenju ključna za razumevanje prodora prekmurske

gibanice in prevzema vloge nosilca krepitve »narodove samobitnosti«. Kranjska klobasa je nominalno zaobjela le osrednji zemljepisni prostor zamišljenega slovenstva – Kranjsko, znotraj nje pa zlasti Gorenjsko. Kot izrazit emblem slovenstva se je širila tudi na Štajersko, Goriško, Koroško in v Trst (Mlekuž 2014). Njeno zemljepisno izhodišče in pot v nacionalni imaginarij lahko primerjamo z največjim slovenskim pesnikom Francetom Prešernom in idejo mladoslovenstva (npr. Jezernik 2012). Takšna zemljepisna koncentracija nacionalne mitologije je brez dvoma prebudila periferne dele zamišljenega slovenstva, da so v poznejših obdobjih sami začeli proizvajati ustrezen »nacionalni material«. Zato ni nenavadno, da danes v repertoarju nacionalne kulinarike najdemo večino jedi iz robnih, »anektiranih« delov Slovenije.⁸ To še posebej velja za periferne regije zunaj avstrijskega objema, za katere še do konca 1. svetovne vojne ni bilo jasno, ali bodo kot »jugoslovanske« sploh vključene v prvo jugoslovansko kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Tem delom so tedaj in še pred tem pravili Staroslovenska Okroglina, Vendvidek, Murska Krajna itn., označujejo pa območje, ki ga danes razumemo kot Prekmurje (Josipovič 2012).

Za kontrast spomnimo, da je Sunita Williams, ki je po enem delu prednikov izšla prostorsko tudi iz Slovenije, pograbila preprosto kranjsko klobaso in z njo poletela v vesolje. S tem ji je dala še širši, mednarodni, globalni ali kar vesoljni pomen. No, česa takega od gibanice najbrž ni pričakovati, saj je daleč od preprostosti po svoji sestavi in slojevitosti ter neprimerna za prenašanje na vesoljne razdalje. Medtem ko kranjsko klobaso sestavljata dve strani enega samega »sloja« mesa (pusto svinjsko meso: 75–80 %, svinjska slanina: do 20 %, voda: do največ 5 %), imamo pri gibanici opravlka s pregovorno slojevitostjo (krhko testo spodaj, nato

8 Pri aneksiji seveda mislimo na idejo o Zedinjeni Sloveniji in »lepljenje« ozemelj in prebivalstva na kranjski »torzo« prihodnje slovenske samostojne države.

pa skuta, mak, orehi, jabolka, med vsako plastjo še vlečeno testo, na koncu pa vse skupaj še enkrat ponovimo).⁹

Čeprav ni bila iz ljudskega korpusa »izluščena« s prvotnim namenom emancipacije slovenstva, pa bi lahko rekli, da je s svojim komplementarnim simbolnim položajem (v primerjavi s kranjsko klobaso) slovenstvu »odprla prostor«¹⁰ večslojnosti (prim. Šumi 2012). Tudi njen sorazmerno pozen splošen »nastop« pa, kot bomo videli spodaj, nakazuje obrise problemov zapoznele slovenske nacionalne emancipacije, ki je še naprej potekala po predmoderni shemi (prim. Šumi in Josipovič 2008).

Gibanica ni le slovenski nacionalni simbol, vezan na slovensko govoreče prebivalstvo. Znamenita je tudi v svetu. Gotovo ne toliko kot kranjska klobasa Sunite Williams, vsekakor pa bolj, kot si o tem mislimo, in na drugačen način, kot bi bili po navadi pripravljene misliti. O tem pričajo misli nizozemske strokovnjakinje za prehrano Janny de Moor:

Ko sem v nacionalnem nizozemskem časopisu Trouw pisala o slovenski kulinariki, je bil slovenski veleposlanik na Nizozemskem nad tem tako navdušen, da me je povabil v Haag na uradno proslavo ob 20. obletnici slovenske samostojnosti. Tam so mi postregli z nekoliko poenostavljeno različico gibanice ... uradna prekmurska gibanica je namreč prezapletena za nizozemsko občinstvo (intervju, april 2012).

Iz tega jasno izhaja, da je gibaničina priprava prezapletena za res vsakdanje posle. Bolj se poda v situacijah kake komplikacije, kot so npr. kaki redki, a pomembni obiski. Takrat bo prekmurska gibanica kot nalašč. Lahko jo boste ponudili kot samostojno jed ali mogoče manjši kos na koncu obilnega kosila.

⁹ Za podrobne informacije o receptih gl. uradno spletišče I feel Slovenia.

¹⁰ O »odpiranju« in »ustvarjanju prostorov« gl. temu posvečen zbornik (Mencej, Podjed 2010).

ZAPISI O GIBANICI IN POJAV VEČ GIBANIC

Najprej pogledjmo, kaj avtorje v literaturi najbolj okupira, ko je govor o gibanici. Kar takoj lahko ugotovimo, da je resnih študij na temo gibanice malo in še te so se pojavile pozno. Še takrat, ko gibanica nastopa v glavni vlogi, je ta vezana na površno »prijateljstvo« s kakim drugim elementom, medtem ko o gibanici ne izvemo nič bistvenega, kar nam ne bi sporočile že naše babice. V tem kontekstu so zgovorna zaključna, že raziskovalna dela študentov, diplomantov, zlasti še na Biotehniški fakulteti v Ljubljani. Marjeta Rogina (2009) npr. povezuje gibanico z iskanjem za njen okus najprimernejšega vinskega spremljevalca, o gibanici pa zapiše nekaj splošnih zadev, pri čemer povzema po študiji Romane Karas in Marlene Skvarča iz leta 2001. O gibanici že na začetku zapiše:

Prekmurska gibanica je posebnost med sladlicami in jo uvrščamo med slovenske nacionalne kulinarčne dobrote. Izdelana je po posebnem receptu, ki zahteva veliko mero natančnosti, spretnosti in znanja. Za prebivalce Prekmurja je gibanica ena od *kultnih* dobrot njihove kuhinje in je zaščitena izdelek z označbo zajamčena tradicionalna posebnost – ZTP (Rogina 2009: 1; poudarki dodani).

Pozneje Rogina navaja duhovnika in publicista Jožefa Košiča, ki je ime gibanice ponesel v svet že daljnega leta 1828 v svojem zapisu o preprosti hrani prekmurskih ljudi, čeprav po drugi strani trdi, da ne gre za vsakdanjo, ampak praznično jed (Rogina 2009: 3; po Karas, Skvarča 2001).

V diplomski nalogi Jerce Jerman (2012: 16–17) prekmurska gibanica nastopa v družbi idrijskih žlikrofov, in sicer kot predmet regionalne zaščite oziroma »zajamčene tradicionalne posebnosti«. Ko opisuje gibanico, Jerca Jerman (2012: 16–17) citira iz »Objave vloge za registracijo prekmurske gibanice kot zajamčene

tradicionalne posebnosti« iz leta 2009, ta pa se naslanja na Bezlajev etimološki slovar, ki prvenstvo v zapisani rabi gibanice pripisuje Pohlinu, ki jo je kot *gebanza* zaznal v 18. stoletju.

V Etimološkem slovarju slovenskega jezika je gibanica vrsta potice v vzhodnem delu Slovenije. Izvor za besedo so gibâničnik, gibâničnjak, jerbas za pecivo, gibâničar (pek). Prvi zapisi segajo v 18. stoletje, ko jo omenja Pohlin kot *gebanza*. Beseda sama je izvedena iz besede *gybati*, saj se gibanica imenuje po večplastnem testu – *gyüba* (Objava vloge za registracijo prekmurske gibanice kot zajamčene tradicionalne posebnosti).

No, če pogledamo drugo izdajo Snojevega etimološkega slovarja (2003), pod geslom *gibánica* (z naglasom na drugem zlogu(!), čeprav dopušča tudi naglas na prvem zlogu,¹¹ kar je z vidika prekmurske gibanice pravilnejše) najdemo opis s pomembno razlagalno dvojnostjo. Namreč *gibanica* izhaja iz *gíbati*, enako kot *gubánica* iz *gúbati* (Snoj 2003: 171). Prav v tej »dvojni« razlagi, ki verjetno korenini v istem korenu, je jedro problema razmejitve med »prekmursko« in »prleško« gibanico. Informatorji s terena to potrjujejo. Medtem ko so Prekmurci (Prekmurke) trdili, da so *gibánjci* prleška jed, podobna mlincem, so mi Prleki (Prlečke) potrdili, da oni sicer poznajo »prleško gibanico«, da pa se v pogovornem jeziku uporablja izraz »*gibánjcè*«. ¹² Pod vplivom osrednje-slovenske »udomačitve« gibanice se je očitno naglas prestavil na »prekmurski« prvi zlog tudi v Prlekiji.

V povezavi z etimologijo je treba dodati še en vidik, in sicer v prekmurščini prisoten dolgi *i* v prvem zlogu (kot v: *gijbanica*), ki bi prej lahko pomenil potrditev razvoja iz *gyijbati* kakor iz *gyübati*. Pri prvem glagolu je *i* namreč dolg, pri drugem pa je *ü* kratek. Tako bi *ü* zaradi kračine prej lahko prešel v *i*, če se

11 Tako tudi Gorazd Makarovič v *Slovenskem etnološkem leksikonu* (2004: 141).

12 Del terenske raziskave je potekal avgusta 2012. Podoben množinski izraz gibanice omenja tudi Jurančičev *Slovensko-hrvaškoserbski slovar* (1989).

naglas prenese na drugi zlog, kakor je to v primeru prleške oblike (gübánica > gibánica).¹³ Mogoče ni odveč, da dodamo tudi lokalne prekmurske rabe *gyijbati* (izg. djíjbati) v pomenih *naraščati*, *vzhajati*, kar bi lahko pomenilo »visoko«, »naraslo« jed, kar prekmurska gibanica gotovo je. Če je ta domneva pravilna in če je pravilna zgornja domneva, da prleška gibánica izhaja iz »güba« v pomenu plast, je bolj upravičeno potegniti ostrejšo mejo med *gibánico* in *gíbanico*. To se sklada s siceršnjimi ugotovitvami, da je prekmurska (in seveda medžimurska)¹⁴ gibanica veliko bogatejšega in pestrejšega nadeva kot prleška (skuta) ali tudi npr. haloška (z dodatkom orehov). Iz navedenega pa se že veliko jasneje izrisuje nesramnejša podmena o »revnejših« Prlekah in »bogatejših« Prekmurcih (prim. Makarovič 2004). V tem primeru se »bogatiya« ali razsipnost ogrsko-slovenskih (protopanonskih) dežel nasproti »skromnosti« ali preudarnosti avstrijsko-slovenskih (protoalpskih) dežel izraža tudi v pomenskem nasprotju obeh gibanic (»sladica« nasproti »mlincem«). Preden dodobra razvijemo to idejno-teoretsko »gubo« oziroma plast gibanice, pa poškilimo še v spletni minimundus.

Med množico spletnih strani, ki navajajo recepturo prekmurske gibanice ali drugih vrst gibanice, moramo poudariti spletišče, na katerem »Diši po Prekmurju«. Med zelo strukturiranim pristopom k razlagi raznih kulinaričnih dobrot iz dežele štokelj ali pokrajine ob Muri najdemo tudi bogat vir sklicev na posamezne navedbe portala. Tako lahko v kar pet strani dolgi prilogi o »teh-nološki pripravi« prekmurske gibanice neposredno preberemo

13 Prim. Pleteršnikov *Slovensko-nemški slovar*, ki omenja samo »avstrijsko-slovensko« vzhodnoštajersko *gibánico* in v katerem *gíba* v vzhodni štajerščini pomeni gubo (Pleteršnik 2006 [1894/1895]). Ogrsko-slovenskih (prekmurskih) besed dejansko ni najti, kar bi lahko pomenilo, da je bilo vsaj Dolnje Prekmurje šteto kot hrvaško kajkavsko ozemlje in s tem izpuščeno. Po drugi strani kot lokalni vir podatkov niso izpuščeni nekateri kraji iz danes hrvaškega dela Istre kot tedanje avstrijske dežele.

14 Medžimursko gibanico odlikuje nasproten vrstni red maka in orehov ali pa dvojna debelina nadeva brez ponavljanja, s tem da ne pozna mletoslakornega potroša za povrh.

osnovne sestavine: potrebujemo krhko in vlečeno testo, smetanov legir in maščobni preliv ter štiri vrste nadevov (skutin, orehov, makov in jabolčni nadev). (Diši po Prekmurju)

I feel Slovenia – uradna slovenska turistična informacijska stran – ponuja prekmursko gibanico kot »bogato zaključno jed« že v predstavitvenem odstavku kulinarike:

Slovenska kuhinja je razvila 170 razpoznavnih in značilnih jedi. Te so odlično izhodišče za številna nova iskanja in ustvarjanja pestre palete okusov. Od izvirnih juh in močnikov iz ajde do mesnih jedi in *slastnih sladici*. Pomembne sestavine, kot so zelje, fižol in krompir, so seveda pridelane v naravnem okolju. Brez njih ne morete narediti tipične jote ali *bograča*, idrijskih žlikrofov in praženega krompirja. Okusen obrok se pogosto konča z *bogato* potico ali *prekmursko gibanico* ... Prekmurska gibanica je vrhunska sočna in najbolj razširjena *slovenska sladica iz Prekmurja*, nadevana z makom, skuto, orehi in jabolki. Zaščiten je s »Priznana označbo tradicionalnega ugleda«, zato jo pod tem imenom lahko izdelujejo le ob doslednem spoštovanju originalne zaščitene recepture (I feel Slovenia; poudaril D. J.).

Spletišče o prekmurski gibanici piše kot o končni sladici, pri čemer jo za zaključek obilnega kosila ponuja v alternaciji s potico. Vsekakor bi bila zanimiva primerjava s potico in potjo obeh sladici na mesta Slovincem sveta. Vendar se pot potice ne da primerjati s prehojeno potjo gibanice, še zlasti kadar govorimo o nacionalno emancipacijski vlogi obeh jedi. Za ta namen je veliko lukrativnejša primerjava s kranjsko klobaso, ki je – zgodovinsko gledano – nesporno zasedala prvenstveno emancipacijsko mesto med slovenskimi jedmi. Že omenjeno spletišče pa npr. o kranjski klobasi navaja, da gre za najbolj poznan slovenski prehranski izdelek v svetu, ki temelji na bogati dediščini predelave prašiča v mesne izdelke. Po navedbah iste spletne strani je najstarejša omemba klobase z nazivom »kranjska« iz leta 1896. Kot je zapisano že v prispevku o kranjski klobasi, njeno prvo omembo najdemo že v

prvem pomarčnorevolucijskem letu 1849 v časopisu *Slovenija*, resicer kot »krajnsko«, vendar zaradi tega nič manj kranjsko. Tudi iz te omembe jasno izhaja, da »kranjskosti« ali »slovenskosti« nekega kulinaričnega izdelka, ko gre za etnično emancipacijo, ne gre iskati prej kot sredi 19. stoletja. In vendar je omemba *gebanze*¹⁵ (konec 18. stoletja) starejša od *klobase*, ne glede na to, da je *gebanzo* najverjetneje kot vzhodnoštajersko (torej prleško) jed (prim. Pleteršnik 2006 [1894/1895]) omenil *Kranjec Pohlin* v svojem *Glossarium slavicum* iz 1792, kar pa seveda ne more biti nikakršen dokaz o njeni/njuni narodnoemancipatorni funkciji. Bezljaj v svojih zbranih jezikoslovnih razpravah omenja knjižno pojavljanje gibanice že v 17. stoletju in kot slovenski navaja obe obliki – *gibanica* in *gubanica*, dodaja pa ji še *gibúnjico* iz Bednje na hrvaški strani Haloz (Bezljaj 2003 [1974]: 524). Hkrati je mogoče opaziti, da se najstarejša knjižna poimenovanja največkrat naslanjajo na sploh prve zapisane vire in da so vsa po vrsti »predpreporodna«, saj je »način življenja« ljudi okupiral pisce nabožnih in posvetnih besedil davno pred nacionalizmom 19. stoletja.

GIBANICA KOT POSTMODERNISTIČNI ESTRADNI ELEMENT – RECEPTURA IZ UST NAŠIH BABIC

Gibanica kot ženski princip uteleša prefinjenost gibanja, skoraj kot kaka pagoda, ki ji potres ne more do živega. Prekmurska gibanica je na odru s kranjsko klobaso poskočna (čeprav lahko to zaradi fiziognomije očitamo tudi kranjski klobasi), umetelna in grandiozna v svojem gibu. Rekli bi lahko – prava persona. Je kot trebušna plesalka, ki s svojo gibkostjo in mehko giba v vsem zasenci klobaso. Klobasa po drugi strani sicer zmore nekaj elementarnih plesnih gibov, ki ji omogočajo udeležbo na klasični kranjski

¹⁵ Izg. »gebáncé«.

vaški veselici, vendar dlje od kake polke ne zmore. Gibanica v primerjavi s klobaso predstavlja antipod moškemu principu in moški infantilnosti. V primerjavi z divjaškostjo in enosmiselnostjo vsakega giba klobase je gibančin *foodways* skozi prostor prefinjen. Grandioznost gibanice in njen premik v osrednje slovenstvo prav iz Panonije je na neki način neponovljiv, saj literatura ne pozna kakšnih podobnih jedi s podobnim ali povsem drugačnim imenom, ki bi bile iz kake druge makroregije (prim. Bogataj 2010). Kreiranje vsebine današnjega postmodernega in z uzakonjenimi kapitalskimi intrigami prežetega trenutka dobro ponazarja besedna igra oz. besedni ples, saj se eden izmed pomembnejših festivalov plesa vse od leta 2003 naprej imenuje Gibanica.¹⁶

Prefinjenost in mehkoča gibančinega plesnega koraka ima vsaj dva razloga. Najprej bi se ji lahko zamajala obsežna nadstavba (po enih podatkih osem, po drugih kar štiriindvajset nadstropij). In le kako se ne bi počutila žensko, ko pa skoraj vsak recept o pripravi njene ženskosti vključuje »filo«. »Fila« sama po sebi predstavlja nadstropja, vmesni pretini (gübe) pa strope.

GIBANICA KOT PANONSKI PROSTORSKI DESKRIPTOR ...

Gibanica v osrednje slovenstvo nedvomno prihaja iz Panonije. Generalno gledano, gre pri prekmurski gibanici za različne kombinacije priprave in vkuhavanja pšenične moke, jajc, jabolk, maka, masla, orehov, skute in še česa drugega, kar je odvisno od regionalnih specifik. Ključno vprašanje pri panonskem izvoru gibanice je, zakaj prav tam in od tam. Kje je ključ njene današnje simbolne ekspanzije, si lahko kljub zapleteni pripravi ali prav zaradi tega razlagamo s pomočjo lokalnih informatorjev:

16 Prvi Festival Gibanica – Moving Cake se je odvijal od 26. februarja do 2. marca 2003 (Kumerdej 2003).

Ja, vej tou nej znao sakši napraviti. Tou su bilé nigda svejta samo bogáte iže. Tüj mij smo gijbanicu záčeli réditi kumaj gda san ešče jes málička bijla. Pa ešče té je tou preci žmetno bilóu ... napraviti fse tak praf kak more biti. Mené je moja mama fčijla, pa san se jes nej eti naroudila. San se naroudila atan prejk v drüjgoj vési. Pa tan prinas je tou jako malo lidij znalóu réditi... Zaj je pa preci inači, zaj že veče žensk tou zná, pa ešče izda malo, ka se [gijbanica] gnjes lejko küjpi (Bárica, 74 let, Dokležovje, avgust 2011).

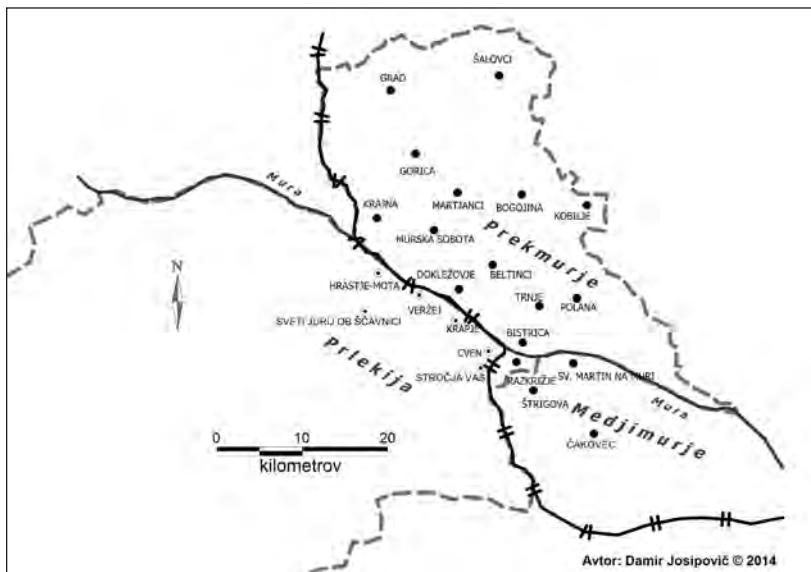
Vidimo, da je priprava gibanice zapletena in da ima vse pri-tikline potencialne razkošne gosposke jedi. Na neki način se je z razširitvijo še v socializmu proletarizirala oziroma postala dostopna osnovnemu proletarskemu družbenemu razredu takratne države. Seveda je ta družbena uravnilovka zadela tudi kranjsko klobaso, vendar se zdi, da je gibanica v primerjavi s klobaso v poznojugoslovanskem času ostala izrazito manj proletarska. Najbrž ji je zmanjkalo časa za daljše posedanje na uravnavanem trgu socialistične države. To pa ne pomeni, da ni deloma viničarska, vendar ta potem ni prekmurska *gíbanica*, ampak prleška *gibánica*. Kljub Košičevim zapisom iz Čaplovičevega zbornika o Vendih in Hrvatih Ogrske iz leta 1828, da naj bi bila to jed preprostega ljudstva, moramo zatrditi nasprotno: gibanica je od takrat postala izrazito gosposka in imenitnega značaja. Prekmurska gibanica sprva namreč še zdaleč ni opredeljevala širokih množic, ampak samo vrhuško vaške ali trške ter seveda poznejše mestne skupnosti. Niso je poznali le trgi na Ravenskem in Dolinskem ter Gorickem, ampak tudi širše v nekdanjih ogrskih deželah (npr. Medžimurje in Gradiščansko), medtem ko je bilo v avstrijskem delu panonskega prostora zelo drugače.

Slika 1, 2: Prekmurska in prleška gibanica na poštних znamkah

Kakor smo videli tudi iz intervjujev, gibanico krasi večplastna notranja prostorska razdvojenost. Najbolj nasilno je razdvojena med Prekmurjem in Medžimurjem: gre namreč za enako tradicionalno recepturo, ki jo je razmejila nova državna meja. Nekoč malo manj, a še vedno neživiljenjsko je gibanica razdvojena med Prekmurjem in Prlekijo. Gibanica kot trška, elitna, protourbana jed postavlja Prekmurce v superiornejši položaj (praznična jed bogatih, ekskluzivna sestava in impozantna višina) v primerjavi s Prleki (veliko preprostejšo gibanico so pripravljale široke množice, Prlekija pa je bila obremenjena tudi z viničarstvom in drugimi oblikami podrejenosti nemško govoreči vladajoči eliti).

Intervjuji z našimi informatorji mečejo na prostorsko širjenje in statusni pomen gibanice drugačno luč, ker dejansko do nastanka socialistične Jugoslavije ni bilo masovnega pripravljanja gibanice. Măriška iz Velike Polane je npr. povedala, da se je peke naučila od kuharic, ki so poučevale po vaseh: »Fčási so küjarske šoule bilé kak tečáji. Tou so küjarice okoulik odile po vesáj pa mláde ženske fčijle kak küjati« (Măriška, 87 let, Velika Polana). Po zaslugi Geze Dore mlajšega se je ohranilo nekaj fotografij s

Slika 3: Zemljevid lokacij intervjujev in preverbe tradicionalne priprave gibanice (opomba: črni krožci predstavljajo recepturo in sestavine prekmurske gibanice, beli krožci pa sestavine in recepturo prleške gibаницe; črna črta – nekdanja ogrsko-avstrijska meja; siva prekinjena črta – današnja državna meja Slovenije)

takega tečaja iz šestdesetih letih tudi v dvojezični vasi Motvarjevci (madž. Szentlászló).¹⁷

Tudi gospa Rozalija Ružič iz Sobote je bila ena takih zmožnih »küjaric«, ki je vodila in prirejala kuharske tečaje. Rojena je bila okoli leta 1900 in je bila še v stiku s prebivalstvom, ki je do 1. svetovne vojne živelo v Prekmurju. Naša informatorka Dragica je povedala, da se je tečaja udeležilo kakih 20–25 mladih žensk v starosti od 20 do 30 let. Takole se je spominjala prebivanja gospe

¹⁷ Med slaščicami s slike 2 izstopa tista v zgornjem levem kotu. Gre za *Budapesti szeledek* ali budimpeštanska rezina, ki povzema dvojno strukturo priprave nadevov »bogatih« jedi. Na osnovi take zgradbe sladice je nastala tudi prekmurska gibanica, ki je sicer imela svojega sestavinskega prednika v sicer enostavnejšem budimpeštanskem »flódni-ju«.

Ružič na Kobilju med takim večtedenskim kuharskim tečajem, ki so ga udeleženske tudi plačale:

Gjes poumnin, ka je leta 1956/7, prlé kak san gje f šoulo šla, na Kobilje prišla adna gospá, Rozalija Ružič iz Sobote. Mela je kakšij 60 lejt. Ona je vodila küjarske tečaje za mláde ženske do tresti lejt. Prišlo je žensk dvajsti, mogoče tresti. Moja mama je tüj na té tečaj odila i tan se je náfcila, kak napraviti gibanico. Ona [ga. Ružič] je dugo bijla pri nas, adno dva tri k'edne. Se féle je znála réditi, segedin guláš, rétaše, krápce, bijbo (Dragica, 65 let, Kobilje).

Gibanice torej niso masovno poznali in ni je znal vsakdo pripraviti. Rozika iz Šalovec na Goričkem na primer sploh ni imela izkušenj s pripravo in peko gibanice: »Ge san tou nigdár nej pekla. Tou je žmetno bilou. Tou so znale samo dobre küjarice« (Rozika, 66 let, Šalovci).

Iz njene pripovedi tudi izhaja, da Goričko sprva sploh ni poznalo gibanice, ni pa se spomnila, kdaj se je prvič srečala z njo. Tako pa je bilo tudi po krajih na Dolinskem: »Jes san na Böltince priženjena. Tü so znali ništérni delati gibanico, f Trnji pa je tou nišče nej znao« (Margita, 81 let, Beltinci). S tem se strinja tudi Dragica, ki je povedala, da se na Kobilju gibanica masovno ni delala do obdobja po 2. svetovni vojni.

V krčmah, v katerih so včasih tudi gostili in nastanili popotnike, je moral biti za pripravo in peko gibanice velik razlog. Ko so vnaprej vedeli, da bodo dobili kak pomemben obisk, so jo ponudili kot sladico za popoldanski vmesni obrok. Vendar pa so jo pekli le v tistih hišah, v katerih so imeli usposobljeno kuharico in ki so si jo lahko privoščili:

»Küjarico je kelko ge znan fčási meo samo plivanoš, učitel pa doktor. Da san mlájša bijla, san pri adnomi doktoru Zonenšájni f Soboti delala kak váruška. On je jako rad gibanico geo pa njemi je te tou küjarica rédila« (Tera, 70 let, Bogojina).

Slika 4: Kuharski tečaj v Motvarjevcih iz šestdesetih let 20. stoletja
(vir: osebna zbirka Geze Dore ml.)

Slika 5: Zbirka slaščic s kuharskega tečaja v Motvarjevcih iz šestdesetih let 20. stoletja (vir: osebna zbirka Geze Dore ml.)

Gospa Tera npr. omenja znanega soboškega zdravnika Kurta Sonnenscheina, ki je bil eden redkih preživelih holokavsta. Tera je kot dekle pazila otroke pri njem in včasih kaj tudi skuhalo.

Med mlajšo generacijo, npr. rojenih konec šestdesetih in začetek sedemdesetih let prejšnjega stoletja, je bilo že zelo malo ljudi, ki so znali delati gibanico. Seveda so jo znale v glavnem ženske. Štiridesetletni Djoužek se takole spominja gibanice: »O, naša mama je tou znala pripravlati pa fsi so tou radi geli. Tou je bila naša specialiteta« (Djoužek, 40 let, Martjanci).

Mlajša generacija zaradi »udobrinjenja« gibanice ni več imela težav z dostopnostjo do gibanice, z razširitvijo po Sloveniji pa je postala znana, omiljena in zaželena pri veliko prebivalcih Slovenije. Svoje poti v Ljubljano iz rodnega Prekmurja se Verica spominja kot velikega doživetja:

Zelo sem se bala, nisem vedela, kako bo. Povabili so me na razgovor v Evropo. Evropa pa je bila takrat pojem. Po eni strani sem si želela, po drugi strani pa me je bilo zelo strah, da bi me odslovili, češ da gibanice ne naredim dobro. Na moje presenečenje šef sploh ni poznal gibanice in ni vedel, da je notri mak. Veliko jih je za gibanico samo slišalo, poznali in jedli je pa niso ... Ko sem jo po dolgotrajnem postopku spekla in jim [ocenjevalni komisiji] dala v pokušino, so rekli, Vera, kar tu ostani, ti bomo takoj uredili stanovanje. In tako sem ostala za skoz v Ljubljani (Verica, 72 let, Ljubljana).

... KOT NASIP KONKURENTNIH POMENOV¹⁸ ...

Tekmovalni duh Prekmurcev in Medžimurcev se je lepo odlikal v današnjih lokalnih reappropriacijah gibanice. Ker so danes Prekmurci in Medžimurci večinoma v različnih državah, je evropska uredbena anomalija na področju zaščite tradicionalnih jedi

¹⁸ Nasip konkurentnih pomenov teoretsko na primeru mejnosti Kanalske doline postavlja Irena Šumi (2000: 179).

povzročila hudo diskriminacijo »bratskih« Medžimurcev. Ti so bili za zaščito lastne, seveda enake medžimurske gibanice prepoznani, saj jih je Slovenija kot članica EU prednostno prehitela. Da bi zaščitili koncept medžimurske gibanice, so na evropski urad prijaviли »hrvaško gibanico«, ki je ostala v vsem enaka prekmurski, le vrstni red »nadstropij« se je spremenil (iz vrstnega reda mak – skuta – orehi – jabolka v vrstni red orehi – skuta – mak – jabolka). Ilustrativen komentar bitke med prekmursko in medžimursko gibanico (s spletne strani gostišča Međimurski dvori na Hrvaškem) gre takole:

Pogosto se postavlja vprašanje, katera je prava: medžimurska (hrvaška) ali prekmurska (slovenska)? Pravzaprav, *ko so naše praprababice pekle gibanico, je bila to vse ena pokrajina*. Pokrajina skromnih in marljivih ljudi, ki niso razmišljali o tem, kdo bo zaslužen za *nove* recepte. Verjetno niti sam Bog ne ve, kje in kakšne so bile meje med nastajanjem gibanice. Vrhunski okusi ne poznajo meja in se širijo daleč prek njih. Gre pravzaprav za eno in isto sladico, ki se jo pripravlja v različnih variacijah, vendar je v bistvu vedno izdelana iz glavnih sestavin: vlečenega testa za povitice in štirih vrst nadevov, in sicer iz orehov, skute, maka in iz jabolk. V Prekmurju se izdeluje tako, da jo sestavljata dva tanjša sloja, vsak s štirimi nadevi, medtem ko se v Medžimurju vsak nadev postavlja po enkrat, vendar v nekaj debelejšem sloju. V končni fazi sta enake višine in podobnih okusov (Međimurski dvori; poudaril D. J.).¹⁹

19 »Često se postavlja pitanje, koja je prava: medimurska (hrvatska) ili prekmurska (slovenska) gibanica? Zapravo, *kad su naše pra-pra bake pekle gibanicu sve je to bio jedan kraj*. Kraj skromnih i marljivih ljudi koji nisu razmišljali o tome tko će biti zaslužan za *nove* recepte. Vjerojatno ni sam Bog ne zna kakve i gdje su bile granice u vrijeme nastajanja Gibanice. Vrhunski okusi ne poznaju granice i oni se šire daleko van njih. Radi se, zapravo o jednom te istom kolaču koji se radi uz razne varijacije, ali u biti uvijek je sačinjen od glavnih sastojaka: vučenog tijesta za savijače i *četiri vrste nadjeva i to od oraha, sira, maka i jabuka*. U Prekmurju se radi na način da se stavljaju po dva tanka sloja svakog od 4 nadjeva, dok se u Međimurju radi na taj način da se svaki nadev stavi po jedanput, ali u malo debljem sloju. U konačnici su jednake visine i sličnih okusa.« – Pozornost velja vrstnomu redu, ki je v Medžimurju enak kot v Prekmurju. Seveda je k temu treba dodati, da obstaja poenostavljena »domača« varianta v Prekmurju in Medžimurju, ki ne vsebuje dveh ponovitev scenosleda, ampak le odebeljeno oz. izdatnejšo »filo« prvega »hodac«.

Vidimo, da je mrzlično iskanje nacionalnih jedi in kulinaričnih blagovnih znamk za mednarodno razpoznavnost Slovenije in trženjske zamisli kreatorjev »celostne zunanje podobe« Slovenije pripeljalo do tega, da je prekmurska gibanica pravzaprav nehote postala medij utrjevanja kulturno razločenega slovenstva v primerjavi s hrvaštvom. To je veliko ljudem postalo jasno šele ob hrvaških poskusih zaščite iste jedi, kot je medžimurska gibanica.

Prekmurska gibanica

Ima svojevrsten recept, ki se prenaša iz roda v rod, in edinstven način izdelave, ki zahteva veliko spretnosti, natančnosti in znanja. Osnova jedi je iz krhkega testa, na katerega so položeni štirje različni nadevi (mak, skuta, oreh in jabolka), med katerimi je plast vlečenega testa. Nadevi se ponovijo v točno določenem zaporedju in vsak dvakrat. Na vrhu zadnje pasti nadeva je vlečeno testo, prelito s kisló ali sladko smetano, v katero je umešan rumenjék, ali pa je samo premazana z maščobnim prelivom.

Slika 6: Zajamčena tradicionalna posebnost (Polona Cimerman, Alenka Miklavžin, *Slovenski zaščiteni kmetijski pridelki in živila*, 2003, 23)

Da bi lažje razumeli čezmejni značaj gibanice in njene politično-, družbeno- in kulturnogeografske razsežnosti, se moramo ustaviti še pri zgodovinsko prostorskih razmerjih prekmurskega (staroslovenskega) jezika in njegovega odnosa do kajkavščine (slovenskega jezika) in vzhodnoštajerskega jezika (Josipovič 2012). O Panonski Sloveniji, »Szlovenszki krájni«, in prekmurski »jezikovni posebnosti« so pogosto pisali razni raziskovalci (npr. Novak 1937). Še pred stoletjem je bil kot sinonim za prekmurščino v rabi »vendski« jezik, skladno z »vendsko teorijo« o vandalskem izvoru slovanskih Prekmurcev. Vendski jezik se je kot ostalina ogrskih popisov in izseljencev s tega območja uporabljal tudi v ameriških popisih, v katerih so se kot vendski govorci največkrat vpisovali izseljeni prekmurski protestanti (Bernat, Moll 2011).

Zgodovinsko gledano, so za razvoj in obstoj prekmurščine gotovo največ naredili protestanti s prvimi tiskanimi izdajami v »starem slovenskem jeziku«. Za Prekmurje je vse od 16. stoletja izrazita dvojnost med katolištvom in protestantizmom. Najstarejša rokopisna besedila v »domaćem jeziku« v Prekmurju vsebuje Martjanska pesmarica (16. stoletje) iz časov pred razmahom protestantizma. Martjanska pesmarica je v mnogočem povezana s Pavlinsko pesmarico, ki je še starejša (13. in 14. stoletje) (Novak 1997). Obe imata za osnovo kajkavščino, ki pa je v primeru Martjanske pesmarice v veliki meri prežeta s povsem lokalnimi prekmurskimi izrazi. Do izida prve tiskane knjige, Temlinovega Katekizma iz leta 1715 je izrazit vpliv kajkavščine, ki se je takrat uradno imenovala *slovenski jezik*, zato so Prekmurci tedanjo knjižno prekmurščino v 18. stoletju poimenovali *stari slovenski jezik*, sami sebe pa *Slovenge* (Sloveni, Stari Slovani), naslanjajoč se tudi na izročilo Cirila in Metoda ter na njuno glagoljaško delovanje v Spodnji Panoniji v Kocljevem času (9. stoletje). Tako sta se začeli prekmurščina in vzhodna štajersščina (skupaj s prleščino) oddaljovati od kajkavščine, čeprav so sprva vsi trije govori spadali v *panonsko slovenščino* (Jesenšek 1992; Josipovič 2012).

Paralelizem med *staroslovensko* (prekmursko) in *slovensko* (kajkavsko) jezikovno normo traja od prvega Temlinovega natisa Katekizma iz leta 1715 pa vse tja v 19. stoletje, torej še veliko po tistem, ko se je cerkvenoupravna oblast v Prekmurju skoncentrirala v Sombotelju (po letu 1777, ko je bilo območje Bekšinskega arhidiakonata prepuščeno Somboteljski škofiji). Dodaten razlog za paralelizem je bila cerkvena navezanost Dolnjega Prekmurja na Zagrebško škofijo (in s tem na Slavonijo oz. na Slovinje (imenovano tudi Slovinsko in Slovenje, prekmursko *Slovenge*), ki je pogojevala *slovensko* knjižno normo. Šele Küzmičev prevod *Nouvoga Zákona* (iz leta 1771) je utrdil sistem knjižne prekmurščine, ki je v 19. stoletju vzbudila zanimanje tudi v alpskoslovenskem (*kranjskem*) jezikovnem krogu (npr. pri Kopitarju). Küzmičevo prekmurščino je izjemno cenil npr. Matija Čop, ki jo je Kranjcem priporočal v »dvoimljivih situacijah«, kadar so bili v nevarnosti, da ne bi našli pravega »kranjskega« izraza, ampak le »nemškutarskega« (prim. Jesenšek 1992). To je lahko pomenilo le, da je bila prekmurščina zagledana kot zelo bogat in hkrati slovansko čist jezik, da je lahko nadomestila številne germanizme takratnega kranjskega jezikovnega standarda.

... IN KOT METAFORA

Ni lahko najti predmetov ali tako imenovane s kartezijskim razklane materialne in nematerialne kulture,²⁰ ki bi lahko ponazarjala, kaj slovenstvo sploh je. Tega ni uspelo ne kozolcu ne klobasi in ne gibanici, ki so bili tako paradno oglaševani kot tipično slovenski produkti. To je še posebej razvidno pri gibanici, katere promotorji evropske zaščite so imeli kopico težav pri dokazovanju avtentične slovenskosti tega proizvoda oziroma *know-howa*, ki špega izpod

20 Za teoretizacijo presejanja kartezijskega pogleda gl. npr. Gerber (1997).

njega. Mogoče je tudi to znak tiste zrelosti, ki združuje oba pola, moškega in ženskega, znotraj širokega kompleksa spolov.

Če je gibanica vezana na panonski prostor in klobasa na alpskega, lahko tudi v tej dihotomiji upravičeno vidimo moški in ženski princip. Vsekakor pa ne moremo več govoriti o dominaciji moškega principa nad slovenstvom (prim. Jurič Pahor 1992). Gibanica lahko namreč postane in je postala ključna sestavina navzen percipiranega slovenstva, ne more pa postati njegov ud, pa čeprav so panonsko slovenstvo in ob večjem tudi alpsko in mediteransko slovenstvo živi udje slovenstva. Zaradi svojega sinklinalnega izvora gibanica končno dopolnjuje slovensko zgodbo v zrelejšo celoto. Povedano drugače, s prihodom gibanice v osrednjo, kranjsko, podalpsko Slovenijo se šele ustvarjajo pogoji za prekinitvev prikritih incestuozne ambicije moške falocentričnosti (prim. Jurič Pahor 1992: 47).

Slika 7: Prekmurska gibanica po domače ... v transportni embalaži
(vir: osebna zbirka avtorja)

Slika 8: Prekmurska gibanica po domače ... na krožniku
(vir: osebna zbirka avtorja)

ZAKLJUČEK

Če strnemo zgornje razmisleke, lahko sklenemo naslednje. Prekmurska gibanica je nastala na ozemlju, ki je bilo do leta 1918 vključeno v ogrski del Avstro-Ogrske. Znotraj prekmurskega prostora se je »moderna« gibanica uveljavila v 19. stoletju kot hrana bogatejših. Nejasno ostaja, kdaj natančno se prekmurska gibanica v današnji recepturi zgodovinsko pojavi, vemo pa, da jo Košič leta 1828 še vedno obravnava kot preprosto kmečko močnato jed, čeprav ji že dodaja prazničen namen. V tem je sorodna vsem drugim skutnim gibanicam panonskega in peripanonskega prostora, čeprav zunaj Prekmurja tudi danes gibanica ostaja splošna močnata jed za različne priložnosti. Mednje spadajo prleška, haloška gibánjca (bolj krušna),

zagorska gibónjca (z buč(k)ami in s skuto) in druge gibanice, za katere smo pokazali, da se že lingvistično razlikujejo od gibanice – naglašujejo se namreč na drugi zlog (gibánica). Naraščanje elitnosti prekmurske gibanice že med lastnim, torej lokalnim prekmurskim prebivalstvom je tako najbrž povezano z etničnim razmejevanjem znotraj Prekmurja. »Kulturna razlika« do preostalega prebivalstva se je uveljavljala tudi v prehrani. Ta kulturna razlika pa je bila hkrati razlika med urbanim in trškim na eni strani ter ruralnim na drugi strani. Z urbanostjo je neločljivo zvezana tudi slojnost, saj je urbano in polurbano prebivalstvo v veliko večji meri opravljalo nekmetijske in donosnejše poklice (prim. Josipovič, Šumi 2012). In to kulturno razliko je bilo mogoče udejaniti s kulinarično inovacijo – pri gibanici z zapleteno sestavo, podvojitvijo plasti in sestavin ter s kompleksno in dolgotrajno pripravo. Česa takega si manj premožno prebivalstvo ni moglo privoščiti, čeprav so bile, kot smo videli, sestavine dosegljive. Domačije so razširjeno pridelovale mak, orehi so bili zasajeni, mlečni izdelki in pšenica pa tudi niso bili problem.

V poznejši fazi, zlasti po 2. svetovni vojni, v petdesetih letih 20. stoletja, sta se pojavila prostorsko širjenje in homogenizacija pestre kulinarske ponudbe, v katero so se vključevale cele vrste mladih žena in deklet. Pričakovali bi, da je pri tem pomembno vlogo igral tudi nov družbeni sistem, ki je poskušal razlike v družbi izenačevati in odpravljati razzlojenost. Vsekakor se je zgodilo bistveno poenotenje priprave prekmurske gibanice, ki je po naši presoji šele takrat postala zares ljudska, vseprisotna jed. Prav v ta čas, neposredno po 2. svetovni vojni, gre postavljati tudi nadaljevanje procesa etničnosti med Prleki in Prekmurci, tokrat na osnovi kulinarskih presežkov. Če so še nedolgo tega Avstrijci (»Štajerci« oz. poznejši Prleki) zviška gledali na »Vougre« (»Vende« oz. poznejše Prekmurce) in Muro šteli za

neprehodno etnično mejo med »razvitimi« in »nerazvitimi«, ²¹ so zdaj Prekmurci »vrnili udarec« z vrhunsko kulinariko in za slovenske razmere neponovljivo živeto multietničnostjo prekmurskega prostora, ki so jo obe svetovni vojni in holokavst v veliki meri izničili.

Po začetku intenzivne industrializacije in posledične deagrificacije Slovenije v šestdesetih letih 20. stoletja se je ob »krčmah« v Prekmurju začela vzpostavljati tudi mreža tovarniških menz, ki so svojim zaposlenim postopoma začele ponujati tudi prekmursko gibanico. Tako je gibanica prodrla v nov prostor masovne produkcije in se scela »udobrinila« oz. »komodificirala«. To je imelo za posledico postopno opuščanje domače priprave prekmurske gibanice že v sedemdesetih letih 20. stoletja, saj je ta postala lažje dostopna drugje. S širjenjem v ponudbi gostiln in restavracij se je prekmurska gibanica končno podala na pot po Sloveniji in se v osemdesetih letih prejšnjega stoletja dokončno uveljavila kot kronska sladica v samem osrčju takratne socialistične Slovenije. Postopno pa je prerasla tudi v paradno nacionalno sladico.

Gotovo je v analitskem smislu zelo zanimivo vprašanje obrata od znotrajregionalnega in regionalnega označevalca proti nacionalnemu označevalcu, ki pa ga bo treba še natančno preučiti. Ob tem bi kazalo pozornost usmeriti prav v določitev natančnejšega časa nastanka kompleksne različice priprave prekmurske gibanice, s katero se šele prav ustvarijo pogoji za drugačno – specifično regionalno – poimenovanje gibanice. Ni nemogoče, da je bil nastanek prekmurske gibanice, kakršno

²¹ Ne smemo pozabiti, da so medicinske sestre na osnovi zdravniških navodil iz Ljubljane v času po 2. svetovni vojni hodile na prave ekspedicije v Prekmurje, kjer so pregledovale ženske in se do njih zelo zaničevalno vedle (podatki iz osebnega pogovora s Cvetko Hedžet Toth, november 2013). Potem niti ni naključje, da se je tedanja slovenska »fizičnoantropološka« raziskovalna elita v šestdesetih letih prejšnjega stoletja podala v Prekmurje preučevati »Rome in izolate kalvinov« (Josipovič 2009).

poznamo danes, povezan z imigracijo judovskega prebivalstva, ki se je naselilo zlasti po mestih in trgih Prekmurja (Murska Sobota, Gornja Lendava, Dolnja Lendava, Beltinci, Dobrovnik, Kobilje itn.) in ki je poleg drugih, prej manj razvitih dejavnosti (trgovina, obrt itn.) v znatni meri prevzelo tudi gostinsko dejavnost (npr. Josipovič, Šumi 2012). Ogrski Judje še danes poznajo sladico »flódni«, ki vsebuje enake sestavine, a se ne ponavlja v nadstropju, tj. kot gibanica (prim. Mihai 2013).

Kakor se je sredi 20. stoletja prekmurska gibanica postopoma utrjevala na jedilnikih prekmurskih množic, tako je s prodorom socialističnih restavracij v osemdesetih letih 20. stoletja dosegla Ljubljano. Od takrat ostaja nepogrešljiva sladica na meniju številnih restavracij in gostiln po vsej Sloveniji. V zadnjem desetletju, še posebno odkar je zaščitena tradicionalna jed z geografskim poreklom, pa je prekmurska gibanica postala ena izmed kulinarčnih blagovnih znamk Slovenije za predstavljanje v tujini. S tem je prevzela vlogo osrednje nacionalne sladice in prešla od nekdanjega slojnega označevalca do etničnega in nacionalnega. Kako pogosta je taka tranzicija neke jedi po Evropi in svetu, pa je vsekakor vprašanje za posebno raziskavo.

Prodor prekmurske gibanice na osrednji slovenski podij pa kaže tudi na spremenjeno vsebino in funkcijo novega etničnega razmejevanja, saj je vzpostavila neprehodno mejo do nekdanjega istovetnega ogrskega prostora Medžimurja. Tako je nekdanja enaka gibanica v Prekmurju in Medžimurju danes prešla v popolnoma ločena subjekta mednarodne zaščite nacionalne dediščine – v prekmursko in medžimursko gibanico.

Skozi primerjalno analizo različnih regionalnih in etnolingvističnih indikatorjev lahko rečemo, da smo potrdili izhodiščno hipotezo in ugotovili, da je gibanica skozi socialno reprodukcijo priposestvovala regionalni in socialnostatusni prediktor. Gibanica ne le da odraža historično mejo med ogrskimi in avstrijskimi provincami, ampak odraža in odreja

zlasti socialno-družbeni sloj. V primeru Prekmurja in Medžimurja gre za višji, recimo temu staroslovenski sloj, v Prlekiji in prevedeno na Kranjskem pa nižji, recimo temu mladoslovenski sloj slovenstva. Da gre s kulinarično kulturno dediščino za procese mejnosti in razločevanja od drugih, torej za resno, od države podprto dejavnost utrjevanja »narodove samobitnosti« oziroma afirmiranega nacionalizma, pa ne nazadnje priča tudi zapis Janeza Bogataja v delu *Okusiti Slovenijo na znamkah Pošte Slovenije* (2010), ki smo ga citirali v uvodu. Pa smo spet pri zgodovinskem *mutatis mutandis*, ko se periferija menja, sladica pa ostaja enaka – za na konec.

LITERATURA

- Anderson, Benedict. 2007. *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Appadurai, Arjun. 1986. *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barth, Fredrik. 1969. Introduction. V *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of The Culture difference*, ur. Fredrik Barth. London: George Allen and Unwin, 9–38.
- Bernat, Erwin, Moll, Martin. 2011. Vom Übermur Gebiet (Prekmurje) in die Neue Welt. *Signal* 1–2, 187–234.
- Bezljaj, France. 2003. *Jezikoslovni spisi I in II*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Bogataj, Janez. 2010. *Okusiti Slovenijo na znamkah Pošte Slovenije*. Maribor, Pošta Slovenije.
- Franz Lu, Damjan, Černoga, Meta. 2014. »Kaj boš pa ti mene komandiral?!« *Nedeljski dnevnik*, 8. oktober.
- Gantar Godina, Irena. 2009. »Žensko znanstveno delo je za človeško družbo namreč brez vsake koristi...«. *Dve domovini* 30, 155–174.
- Gerber, Judith. 1997. Beyond Dualism. The Social Construction of Nature and the Natural and Social Construction of Human Beings. *Progress in Human Geography* 21 (1), 1–17.

- Grigg, David. 1995. Geography of Food Consumption: A Review. *Progress in Human Geography* 19, 338–54.
- Jerman, Jerca. 2012. *Odnos slovenskih potrošnikov do zaščitnega znaka zajamčena tradicionalna posebnost na primeru prekmurske gibanice in idrijskih žlikrofov*. Diplomsko delo, Biotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Jesenšek, Marko. 1992. Jezikovni sistemi v Slovenskem (alpskem in panskem) govornem območju. *Jezik in slovstvo* 37 (7), 173–181.
- Jezernik, Božidar. 2012. No Monuments, No History, No Past: Monuments and Memory. V *After Yugoslavia*, ur. Robert Hudson, Glenn Bowman. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Jones, Michael Owen. 2007. Food Choice, Symbolism, and Identity: Bread and Butter Issues for Folkloristics and Nutrition Studies. *Journal of American Folklore* 476, 129–177.
- Josipovič, Damir. 2009. Mesto Romov v strukturi recentnih etnodemografskih sprememb v Prekmurju. V *Pomurje: Geografski pogledi na pokrajino ob Muri*, ur. Tatjana Kikec. Ljubljana, Murska Sobota: Zveza geografov Slovenije, Društvo geografov Pomurja, 168–182.
- Josipovič, Damir. 2012. Prekmurci in prekmurščina. *Anali PAZU* 2 (2), 92–102.
- Josipovič, Damir, Perko, Samo. 2011. *Slovenija iz krize: ABC rešitve*. Ljubljana, Grosuplje: samoizdaja.
- Josipovič, Damir, Šumi, Irena. 2012. Socialni in kulturnoekonomski prostor pred in po holokavstu: Zgodovina in projekcije za Prekmurje. V *Slovenski Judje – zgodovina in holokavst*. ur. Irena Šumi, Hannah Starman. Maribor: Center judovske kulturne dediščine, 344–374.
- Jurančič, Janko. 1989. *Slovensko-hrvaškorsrbski slovar*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Jurič Pahor, Marija. 1992. »Biti hočemo enoten narod bratov«: Sla po kolektivni identiteti kot odraz družbeno pogojenih incestuoznih fantazij. *Razprave in gradivo* 26–27, 38–50.
- Karas, Romana, Skvarča, Marlena. 2001. *Prekmurska gibanica – tradicionalni ugled – projekt zaščite: Projektna dokumentacija*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta.
- Kidrič, Boris. 1954. *Zbrano delo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Kumerdej, Mojca. 2003. Je Gibanica prepričala tudi državo: Končan prvi slovenski plesni festival Gibanica. *Delo*, 5. marec, 17.

- Makarovič, Gorazd. 2004. Gíbanica. V *Slovenski etnološki leksikon*, ur. Angelos Baš. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga, 141.
- May, Jon. 1996. A Little Taste of Something more Exotic. *Geography* 81 (1), 57–64.
- Mencej, Mirjam, Podjed, Dan, ur. 2010. *Ustvarjanje prostorov*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Mihai, Silviu. 2013. Apfel-Mohn-Walnuss-Gebäck für kultivierte Ungarn-Fans. *Wiener Journal*, 12. april.
- Mlekuž, Jernej. 2006. Slovenci z burekom v Evropo in/ali diktatura kranjske klobase: Nekaj o bureku, reprezentacijah bureka in »slovenskem« etno-nacionalnem diskurzu. *Dve domovini* 23, 159–179.
- Mlekuž, Jernej. 2009. Kozmoklobasanje: O e-uživanju vesoljske kranjske klobase. *Dve domovini* 29, 27–51.
- Novak, Vilko. 1937. Zgodovina in narodopisje v prekmurski publicistiki. V *Kovačičev zbornik*, ur. Franjo Baš, Janko Glazer. Maribor: Zgodovinsko društvo, 264–274.
- Novak, Vilko. 1997. *Martjanska pesmarica*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Pillsbury, Richard. 1990. *From Boarding House to Bistro: The American Restaurant Then and Now*. Boston: Unwin Hyman.
- Pleteršnik, Maks. 2006. *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Poutignat, Philippe, Streiff-Fenart, Jocelyne. 1995. *Théories de l'ethnicité*. Pariz: Presses Universitaires de France.
- Protschky, Susie. 2008. The Colonial Table: Food, Culture and Dutch Identity in Colonial Indonesia. *Australian Journal of Politics and History* 54 (3), 346–357.
- Rogina, Marjeta. 2009. *Prekmurska gibanica in vino*. Diplomsko delo, Biotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Smith, Anthony D. 1998. *Nacionalni identitet*. Zemun: XX Vek.
- Snoj, Marko. 2003. *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Šumi, Irena. 2000. *Kultura, etničnost, mejnost*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Šumi, Irena. 2012. Unable to Heal: Debate on the National Self in Post-Socialist Slovenia. V *After Yugoslavia*, ur. Robert Hudson, Glenn Bowman. Basingstoke: Palgrave MacMillan, 153–181.
- Šumi, Irena, Josipovič, Damir. 2008. Avtohtonost in Romi: K ponovnemu premisleku načel manjšinske politike v Sloveniji. *Dve domovini* 28, 93–110.

- Twiss, Katherin C. 2012. The Archaeology of Food and Social Diversity. *Journal of Archaeological Research* 20, 357–395.
- Wilk, Richard R. 2001. Food and Nationalism: The Origins of »Belizean Food«. V *Food Nations: Selling Taste in Consumer Societies*, ur. Warren Bellasco, Phillip Scranton. New York: Routledge, 67–89.

VIRI

Splet

- Diši po Prekmurju. Recept prekmurske gibanice. Dostop: 29. januar 2013, http://www.diši-po-prekmurju.si/dokumenti/50/2/2007/recept_prekmurske_gibanice_446.pdf.
- Međimurski dvori. Međimurska gibanica – recept. Dostop: 29. januar 2013, http://www.medjimurski-dvori.hr/med_gibanica.htm.
- I feel Slovenia. Receptura za prekmursko gibanico. Dostop: 8. marec 2014, <http://www.slovenia.info>.

Dokumenti in drugo tiskano gradivo

- Cimerman, Polona, Miklavžin, Alenka. 2014. *Slovenski zaščiteni kmetijski pridelki in živila*. Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo in okolje.
- Objava vloge za registracijo prekmurske gibanice kot zajamčene tradicionalne posebnosti. 2009. Uradni list Evropske unije, C 138 (10), 18. junij.
- Strategija odnosov Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja. 2008. Ljubljana: Vlada Republike Slovenije. Dostop: 8. januar 2015, <http://www.uszs.gov.si/fileadmin/uszs.gov.si/pageuploads/173svStrategija.doc>.

Pogovori

- Izvedeni v Prekmurju in Prlekiji med avgustom 2011 in avgustom 2012.

Venček domačih Predmeti, Slovencem sveti

uredil

Jernej Mlekuž

avtorji

Damir Josipovič, Mojca Kovačič, Dimitrij Mlekuž, Jernej Mlekuž

recenzenta

Miha Kozorog, Jaka Repič

jezikovni pregled

Tomaz Petek

grafična zasnova, oblikovanje in računalniški prelom

Inadvertising, d. o. o.

oblikovanje naslovne strani

Jani Kravanja, Slavica Mlekuž, Jernej Mlekuž

ilustracije

Slavica Mlekuž

izdajatelj

Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU

založila

Založba ZRC SAZU

glavni urednik

Aleš Pogačnik

tisk

Cicero, Begunje, d. o. o.

naklada

400 izvodov

prva izdaja, prvi natis

Ljubljana, 2015

V razpisu za leto 2014 tiskano s podporo

Agencije za raziskovalno dejavnost RS,

Urada vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu

ISBN 978-961-254-771-4

© 2015, Založba ZRC, ZRC SAZU.

Digitalna verzija (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9789612547714>

Zasoljeno z besedami Benedicta Andersona,
pripadnost kranjske klobase, vaške situle, harmonike in gibanice
slovenskemu narodu »nosi avro usodne določenosti«,

popoprano z Raymondom Williamsom,
se s kranjsko klobaso, z vaško situlo, s harmoniko in z gibanico
reproducira struktura narodnega občutenja, in

servirano s Karlom Marxom,
te velike gospe slovenskega naroda
ležijo kakor mora na možganih živih Slovencev.

16€ ISBN 978-961-254-771-4

9 789612 547714

<http://zalozba.zrc-sazu.si>